

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Գահակալական
հայրերի աշխատ

VI ապագա.

Արքի

✓

262

18

1894

2003

Նիկողայոս Տեր-Ղեւոնդեանի հրատարակութիւնը

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԻ

Ա Շ Ի Ա Ր Հ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՅ

ՈՒՍՄՈՒՆԻ ԵՒ ԸՆԹԵՐՅՄՈՒՆԻ

Յ Օ Ր Ի Ն Ե Յ

Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

ՎԵՅՆԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՆՆ 1 60 ԿՈՊ.

ԹԻՖԼԻՉ

Տպարան Մովսէս Վարդանեանի
1891

491.99-8
J-25

Երկրորդ

ունգեանի հրատարակութիւնը

Սերեր
262
այլ

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԻ

Ա Շ Խ Ա Ր Հ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՅ

ՈՒՍՄՈՒՆՔ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՄՈՒՆՔ

Յ Օ Ր Ի Ն Ե Յ

Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՉ

Տպարան Մովսէս Վարդանեանի

1891

463

12

11885

Дозволено Цензурою, Тифлисть, 31-го Мая 1891 г.
Тип. М. Вартаванянц, Гавовская ул. д. № 3

262-2003

4163/41

18 261

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

1. Միջադեպ.

Հին Հայաստանի ամենից յայտնի սարը Արարատն է կամ Մասիսը: Նա իրան շրջապատող բոլոր սարերից բարձր է և ամբողջ տարին ձիւնով պատած: Արարատի սահմաններին մօտիկ բղխում է Եփրատ գետը: Սա հոսում է նախ դէպի արևմուտք, սարերի միջով, յետոյ վազում է դէպի հարաւ: Նոյն կողմերից սկիզբն է առնում նաև Տիգրիսը, որ շատ արագընթաց է: Այս երկու գետերի մէջ մի ընդարձակ դաշտավայր կայ, որ Մեջագէտ է կոչվում: Դաշտավայրը ծածկուած է լայն և խոտաւէտ տափաստաններով, ուր ոչ արտեր, ոչ պարտէզներ, ոչ այգիներ և ոչ մեծ քաղաքներ կան. մարդիկ էլ քիչ են բնակում. և բնակողներն էլ ապրում են ոչ թէ հողագործութեամբ կամ արհեստներով, այլ խաշնապահութեամբ. նոցա հօտերն էլ լաւ սնունդ են գտնում այն մեծ և սիզաւէտ տափաստաններում:

Միջադեպի արևմտեան վերին մասը, Եփրատին մօտիկ, բռնում էր հին ժամանակներում Քաղդէացոց աշխարհը

Ուռհա և Խառաք քաղաքներով: Ուռհան հիւսիսումն էր, իսկ Խառանը տափաստանների մէջտեղը:

Եփրատի այն կողմը, դէպի հարաւ երթալով, երկիրն աւազոտ ու մերկ է, ուր այլևս ջուր չկայ, խոտ այլևս չի երևում և ուր սկսվում է Ս. սորական անապատը: Այս երկիրը, հարիւրաւոր մղոնների տարածութեամբ դէպի արեւելք և հարաւ, տափարակ և անմարդաբնակ է, իսկ արեւմտեան կողմից բարձրանում են այն լեռները, որոնց ետեւն է ընկնում Քանանացոց աշխարհը և որ ձգվում է մինչև Միջերկրական ծովի ափերը:

2. Աբրահամի Միջագետքից դուրս գալը.

Մեզանից չորս հազար տարի առաջ՝ Միջագետքի Ուռհա քաղաքում մի հարուստ հովիւ կար, անունը Թարա: Սա երեք որդի ունէր՝ Աբրահամ, Նաքովր և Առան: Հօր կենդանութեան ժամանակ Առանը մեռաւ Ուռհայում և Ղովտ անունով մի որդի թողեց:

Թարան առաւ իւր որդի Աբրահամին, նորա կին Սառային և իւր թոռը Ղովտին, հանեց Ուռհայից ու տարաւ Խառան և այնտեղ բնակեցան: Նորա մահուանից յետոյ Տէրն ասաց Աբրահամին. «Քո երկրից և քո ազգից և քո հօր տնից ել և գնա՛ այն երկիրը, որ ես քեզ ցոյց եմ տալու. ես քեզ մեծ ազգ կ'անեմ ու կ'օրհնեմ քեզ»:

Եւ գնաց Աբրահամը, ինչպէս որ Աստուած նորան պատուիրեց, և Ղովտն էլ նորա հետ գնաց: Աբրահամը եօթանասունևհինգ տարեկան էր, երբոր Խառանից ելաւ:

Եւ ճանապարհ ընկաւ նա իւր կին Սառայի, իւր եղբորորդի Ղովտի, իւր ծառաների ու աղախինների հետ, առաւ

բոլոր ինչքը և գնաց դէպի Քանանացոց երկիրը, մինչև Սիւքէմ քաղաքը, այն է մինչև բարձր կաղնին:

Եւ երևեցաւ Տէրը Աբրահամին և ասաց. «Ես այս երկիրը քո զաւակներին կը տամ»: Իսկ Աբրահամն այնտեղ սեղան շինեց Աստուծուն, որ նորան երևեցաւ:

Յետոյ այնտեղից հեռացաւ և գնաց մի լեռն, որ Բեթէլի արևելեան կողմն է: Այնտեղ զարկեց իւր խորանը (վրանը) և Աստուծուն մի սեղան շինեց:

3. Յորդանանու դաշտը.

Աբրահամի նոր հայրենիքը Քանանացոց երկիրն է, որ և սուրբ երկիր է կոչվում: Համարեա նորա մէջտեղն է Սիւքէմ քաղաքը, ուր Աբրահամն առաջին անգամ հանգըստացաւ, իսկ այնտեղից հարաւ Բեթէլն է՝ նորա երկրորդ հանգստութեան տեղը: Այդ երկիրն աւելի պարարտ է քան Միջագետքը. այդտեղ բուսնում են ցորեն, պտղատու ծառեր և որթ: Այդտեղ փոփոխակի երևում են անտառներ և մարգագետիններ, արտեր և այգիներ, շինուած են գիւղեր և քաղաքներ: Սակայն Քանանացոց աշխարհի ամենագեղեցիկ մասը Սիւքեմի և Բեթէլի կողմը չէ, այլ աւելի դէպի արևելք՝ Յորդանանու ձորի մէջ: Այս գետը ծագում է Հերմոն և Լիբանան սարերից, որ սուրբ երկրի հիւսիսումն են, և հոսում է դէպի հարաւ մի ձորի միջով, որ մօտ երկու մղոն լայն է: Այնտեղ կանաչն աւելի պերճ է, մարգերն աւելի ջրաբեր, պարտէզներն աւելի ծաղկաւետ և արտերն աւելի պարարտ են, քան Քանանացոց աշխարհի որևիցէ ուրիշ կողմը: Բայց Աբրահամն ու Ղովտը կանգ չառան այս գեղեցիկ տեղերում, որպէսզի աւելի դէպի արևմուտք երթան բնակին:

4. Աբրահամի և Ղովտի բաժանուիրը.

Աբրահամը շատ հարուստ էր և ունէր հօտեր, նախիրներ, էշեր, ուղտեր, ծառաներ, աղախիներ, արծաթ և ոսկի: Եւ Ղովտը, որ Աբրահամի հետ եկել էր, նոյնպէս ունէր արջառ, ոչխար և անասուն, ծառայ և խորան: Եւ երկիրը բաւական չէր նոցա համար, և նոքա չէին կարող միասին բնակիլ, որովհետեւ նոցա ստացուածքը շատ էր: Ուստի Աբրահամի և Ղովտի հովիւներն անդադար վիճում և կռւում էին:

Աբրահամն ասաց Ղովտին. «Թող իմ և քո մէջ, իմ հովիւների և քո հովիւների մէջ կռիւ չլինի, որովհետեւ մենք եղբայր մարդիկ ենք. ահա քո առաջն է բոլոր երկիրը, բաժանուիր ինձանից: Եթէ դու ձախ կողմն երթաս, ես կերթամ աջ կողմը. իսկ եթէ դու աջ կողմն ես ուզում երկիր ընտրել, ես կ'երթամ ձախը»:

Ղովտը բարձրացրեց աչքը և տեսաւ Յորդանանու բոլոր կողմերը, որ գեղեցիկ էին և ջրով առատ, Աստուծոյ դրախտի նման, և ընտրեց այն երկիրը և գնաց դէպի արեւելք ու բնակեցաւ Սորոմի մէջ:

Աբրահամը գնաց դէպի Քեփրոն և իւր խորանը զարկեց Մամբրէի կաղնու մօտ և այնտեղ Աստուծուն սեղան շինեց:

5. Հովուական կեանք.

Միջագետքի բնակիչները ոչ հողագործութեամբ են պարապում և ոչ արուեստներով, այլ խաշներ են պահում, որոնք այն կողմի խոտաւէտ տափաստաններում լաւ սնունդ են գտնում: Եթէ հովիւը տեսաւ, թէ մէկ տեղում արածացնելով՝ խոտը վերջացաւ, քաշվում է ուրիշ տեղ: Թարան էլ իւր որդեկերանցով Ուռհայից Խառան քաշուեցաւ. իսկ Աբրահամն ու Ղովտը մինչև Քանանացոց երկիրն անգամ գնացին:

Երբ քաշուելու նշանը տրվում է, բանակի մէջ մեծ կենդանութիւն է ընկնում. ծառաներից ոմանք վրաններն են տեղերից հանում, փաթաթում և էշերին ու ուղտերին բարձում, միւսներն ցիրուցան արածող անասուններն են ժողովում: Կանայքն էլ հաւաքում ու պարկերի մէջ են դնում փոքրաթիւ կահ-կարասիքը, տկերը ջրով լցնում և ամեն բան բեռնակիր անասունների վրայ են գցում ու կապում, ի հարկէ, ամենից առաջ ճանապարհին հարկաւոր ուտելիքէն: Այս նախապատրաստութիւններն որ վերջացնում են, ողջ բանակն սկսում է շարժիլ: Առջևից գնում են զինուորուած ձիաւոր ծառաներ, նոցա գլուխն անցած գնում է ճանապարհին տեղեակ առաջնորդը. սոցա յետևից էլ դանդաղ ոտով՝ խաշն ու անդեան, այսինքն ոչխարն ու այծը, արջառն, էշն ու ուղտը իրանց մատաղ ձագերով, որոնք արագ երթալ չեն կարող: Սովորաբար սոցանից յետոյ գալիս է տէրը իւր ընտանիքով և իւր ծառաների կանանցով ու որդեկերանցով: Ծայրը վերջացնում են դարձեալ զինուորուած ծառաներ: Կողքերից դարձեալ գնում են նոյնպիսի ծառաներ՝ գամփռ շները հետները, որոնց պաշտօնն է պահպանել հօտն ու նախիրը բեդուիւնների (թափառականների) ասպատակութիւնից և վայրենի կենդանիների յարձակումներից: Այսպէս այս

բանակը, իւրաքանչիւր օր կարճ կարճ ճանապարհ կտրելով, տեղից տեղ է փոխվում, մարդկանց աղաղակով ու երգով, զանգակների զրնգզրնգոցով, ճրնկճրնկոցով, անասունների բառաչով ու մռնչով, մինչև որ մտադրած վերջին տեղն է հասնում: Տեղ հասնելուն պէս նոր տեսարան է բացվում. վաստակած լինելով՝ մեր սեամորուս, արևակէզ, առոյգ մարդիկը փոքր ինչ հանգստանում են: Յետոյ վեր են կենում և հետզհետէ ոմանք ցցում են վրանները, որոնց մէջտեղն է բռնում աւագ տիրոջ խորանը, ոմանք տանում են տկերը, սառը ջրհորից ջուր են լցնում, բերում: Այստեղ քրտնքի ու փոշու մէջ կորած մարմինն են լուանում, այնտեղ ուղտերն ու ձիանն են թիմարում ու մաքրում: Նախիրն ու ոչխարն էլ, խոտի վրայ պառկած, որոճալով հանգստանում են, իսկ սրանց վրայ խնամատար ծառաներն արթուն հսկում են, որովհետև պատասխանատու են իրանց տիրոջը՝ իրանց յանձնած նախրի համար: Վրանները որ զարկեցին, պրծան, կահ-կարասիքը տեղաւորեցին ու իրանք էլ տեղաւորուեցան, այնուհետև կրկին սկսվում է խաշնապահի սովորական կեանքը. ամեն օր գիշերանց վեր են կենում հովիւները և տանում են ոչխարներն արածացնելու. կէսօրին բերում են բերատեղը կթելու ու էլի քշում տանում են արօտը: Նախորդներն էլ նախիրն են արածացնում: Իրեկոյեան, երբ բանտկատեղն են վերադառնում, տէրը համարում է (ակնում է) իւր ապրանքը, որ տեսնի՝ լրիւ են, թէ չէ: Եթէ վայրենի գազանները մի անասուն պատառել կամ թէ աւազակները խլել են, կամ եթէ մէկը ճանապարհին մոլորուել է, ծառան պէտք է փոխարէնը վճարէ: Ուստի և ամենայն հոգատարութեամբ և զգուշութեամբ հովուում է հովիւը իւր հօտը և նախորդը իւր նախիրը: Եթէ անասուններից մէկը հիւանդանում է, բոլոր ջանքով խնամում են, որ առողջացնեն: Եւ թնչպէս չխնամեն նոքա այս արդիւնաբեր կենդանիներին:

Չէ որ հովուին ամեն բան մատակարարողը նոքա են. նոցա բուրգն ու մազը վերարկու և վրանի ծածկոց է դառնում, նոցա կաշին ու մորթը քանի քանի պիտոյք է կատարում, նոցա միսն ու կաթը սնունդ է նորան: Թող այդ՝ ձիերը, էշերն ու ուղտերը բեռներ են կրում, հեծնում են նոցա: Երեկոյեան թէպէտև նախիրը բանակն է վերադառնում, բայց մնում է դուրսը՝ բաց երկնքի տակ: Միայն մատաղ ձագերը երբեմն ցուրտ ժամանակ վրանի տակն են պահվում: Ծառաները մեծ մասով վրանից դուրս են քնում: Մի կտաւի կտոր գլխին փաթաթած, կտաւէ բաճկոն հագած ու մէջքը կաշուէ կամ շալէ գօտիով կապած, թիկունքին մի վերարկու և ոտքին սանդալիկներ (հողաթափներ), ահա այդ է հովուի հագածն ու կապածը, որ հերիք է նորան՝ տաքից ու ցրտից պաշտպանուելու համար: Տղամարդկանց շատ նման են հագնում նաև կանալքը, միայն երեսներին քօղ են առնում: Նոցա զարգարանքըն է ոսկուց կամ արծաթից շինուած ապարանջաններ և օղեր: Այս վրանաբնակների կերակուրը պարզ է ու շատ սնունդարար: Միս, կաթ, իւղ, պանիր—կենդանին է տալիս: Յորեն, ձէթ և պտուղ գնում են նստաբնակ ժողովրդից կամ իրանց բերքերի հետ փոխում են: Խմիչքը ջուրն է, որ ճանապարհին կաշուէ տկերով հետեն են առնում:

Այս տկերը, միջանի վերմակներ, պարզ պղնձակարգը, գէնքերը, ուղտերի և էշերի համետները, ձիերի թամբերը՝ իրանց ամբողջ կահ-կարասիքն են: Վրաններն էլ շատ պարզ են. խրում են հողի մէջ միջանի ձողեր և նոցա վրայ փռում են այժի կամ ուղտի մազից շինած գորշագոյն քեչա: Սոքա տիսուր պատկեր կ'ունենային, եթէ չորս կողմն աշխոյժ գործունէութիւն և կենդանութիւն չ'տիրապետէր: Այս պատճառով արդարև զուարճութիւն է նորա համար, ով որ այսպիսի բանակի մէջ է ապրում: Եթէ բանակի տէրը նկատում է հեռուից, թէ մի օտար մարդ է մերձենում, անպատճառ

գնում է նորա առաջ և հրաւիրում է իւր խորանը: Ապա ջուր են բերում, հիւրի ոտները լուանում, սեղան են գցում և բերում են նորան թանէ սպաս, կարագ, սեր, մածուն, մինչև անգամ խորոված, որ ուտի և հանգստանայ:

6. Սենաար.

Աբրահամի հին հայրենիքը Միջագետք էր, վերին Եփրատի և վերին Տիգրիսի մէջ եղած աշխարհը: Այս երկու գետերը քանի գնում՝ այնքան միմեանց մերձենում են, վերջապէս, միանալով, թափվում են Պարսից ծովի մէջ: Խառնուրդին մօտիկ՝ երկու գետերի մէջ եղած երկիրը կոչվում է Սենաար: Սենաարը հարթ դաշտագետին է, լեռներից զուրկ, ինչպէս Միջագետքը, բայց չունի արօտատեղիներ, որովհետեւ բոլոր հողը մշակուած է: Այնտեղ կան շատ բերրի արտեր, պտղաւետ պարտէզներ և դալարագարդ անտառներ: Հին ժամանակներում այստեղ էր Բաբելոն քաղաքը Եփրատի ափերում: Եւ որովհետեւ շինութեան համար քար չկար, կաւից աղիւս էին թրծում ու բանեցնում և շաղախի փոխարէն գետնի կուպրն էին գործ ածում: Այս նիւթերից շինուեցաւ Բաբելոն քաղաքն ու աշտարակը: Սենաար աշխարհի ժողովուրդը շատ պատերազմասէր էր և հզօր թագաւորներ ունեցաւ: Նոցանից մէկն էր և Նեբրովթը, որ մի հսկայ որսորդ և քաջամարտիկ մարդ էր: Ուստի և լետոյ առակ դարձաւ այս խօսքը՝ «Նեբրովթի պէս հսկայ որսորդ Աստուծո՛ւ առաջ», որ ասում էին քաջ ու կռուող մարդու համար: Նեբրովթը Բէլ էր կոչվում: Սորան յաղթեց մեր նախահայր Հայկը:

7. Աբրահամի կռիւը չորս թագաւորների հետ.

Մի անգամ Սենաարի թագաւորը և նորա հետ երեք ուրիշ թագաւորներ յարձակուեցան դրսի երկիրների վրայ և ամենայն ինչ կողոպտեցին ու աւերեցին: Սոդոմի և Գոմորի թագաւորները և ուրիշ երեք թագաւորներ պատրաստուեցան և չորս օտար թագաւորների դէմ ելան աղի ձորի մէջ, ուր շատ նաւթի հորեր կային: Բայց Սոդոմի և Գոմորի թագաւորները կռուի մէջ յաղթուեցան և շատ մարդիկ էլ կոտորուեցան: Մնացածները փախան լեռնակողմը: Զորս օտար թագաւորներն առան Սոդոմի և Գոմորի բնակիչներին և նոցա ամբարները, ևս և Ղովտին և նորա ինչքը և գնացին:

Մահից ազատուածներից մէկը հասաւ Աբրահամին, որ բանակ էր դրած Մամբրէի կաղնու տակ և պատմեց այս: Երբոր Աբրահամը լսեց, թէ իւր եղբորորդի Ղովտը գերի է առնուած, երեքհարիւր տասնևութ ընդոծիներին (տանու մարդ) զինուորեց և ասպատակ թագաւորների յետևից ընկաւ մինչև Դանի կողմերը:

Այստեղ գիշեր ժամանակ հասաւ նա նոցա իւր ծառաներով, որոնց երկու խումբ էր բաժանել, և հալածեց նոցա Դամասկոսից էլ հեռու:

Այսպէս Աբրահամն ազատեց Ղովտին և Սոդոմի ու Գոմորի ժողովրդին իրանց ստացուածներով:

Եւ երբոր նա կոտորածից դառնում էր, նորա առաջն եկաւ Սոդոմի թագաւորը և Մելքիսեղեկ Շալեմի թագաւորը:

Մելքիսեղեկը հանեց հաց և գինի, օրհնեց Աբրահամին և ասաց. «Օրհնեալ ես դու բարձրեալ Աստուծոց, որ երկինքն ու երկիրն ստեղծեց. փառաբանեալ է բարձրեալ Աստուածը, որ քո ձեռքդ մատնեց քո թշնամիներին»:

Եւ Սողոմի թագաւորն ասաց Աբրահամին. «Տուր ինձ դարձեալ իմ մարդիկը, աւարը թող քեզ մնայ»:

Իսկ Աբրահամը պատասխանեց. «Երգվում եմ բարձրեալ Աստուծով, որ երկինքն ու երկիրն ստեղծեց, որ ես ամենայն բանից, ինչ որ քոնն է, մի թել կամ կօշիկ մի կապ էլ չեմ վերցնիլ, որ չասես, թէ դու հարստացրիր Աբրահամին, բացի այն, ինչ որ ծառաներս կերան. իսկ այն մարդկանցը, որոնք ինձ հետ եկան պատերազմելու, իրանց բաժինը տուր»:

8. Զինուորական կեանք.

Մեզանում այժմ զինուորականներն առանձին դասակարգ են կազմում: Անչափահասներին էլ զինուոր չեն տանում, այլ չափահասներին: Զինուորութեան կանչուածները շատ տարի մնում են նոյն պաշտօնում և այդ ժամանակ վարժվում են զէնք բանեցնելու: Հին ժամանակներում այսպէս չէր, հապա ամեն առողջ տղամարդ զէնք էր բանեցնում, որին մանկութիւնից սովորում էր: Եթէ թշնամի գար, նորա դէմ ոտի էին կանգնում բոլոր զինավարժ տղամարդիկը: Միևնոյն մարդիկ, որ խաղաղութեան ժամանակ ոչխար էին արածացնում, կամ արտ էին հերկում, կամ որսի էին գնում, պատերազմի ժամանակ զինուոր էին դառնում. թողում էին իրանց վրանները, քաղաքներն ու անտառները, բաժանվում էին իրանց ընտանիքից և ցեղից, զէնք էին առնում ձեռները, որ լինում էր կամ նետ ու աղեղ, կամ նիզակ և կամ պարսատիկ: Թափառող հովիւներին առաջնորդում էր թագաւորը: Սա իր զօրքի վրայ կարգում էր հարկւարպետներ և լիսնապետներ: Թագաւորներից ոմանք շատ ցեղերի վրայ տէր էին, նոցա հետ միասին արշաւում էին ուրիշ երկիրներ, կողոպտում ու բնակիչներին գերի էին տանում: Այսպէս՝

«Սենաարի թագաւորը և նորա հետ երեք ուրիշ թագաւորներ յարձակուեցան Քանանացոց երկրի վրայ և ամեն ինչ կողոպտեցին ու աւերեցին: Սողոմի և Գոմորի թագաւորները և ուրիշ երեք թագաւորներ պատրաստուեցան և չորս օտար թագաւորների դէմ ելան աղի ձորի մէջ»: «Եւ երբ որ Աբրահամը լսեց թէ իւր եղբօրորդին գերի է առնուած, զինուորեց իւր ծառաներին՝ և ասպատակ թագաւորների յետևից ընկաւ մինչև Դանի կողմերը, որտեղ գիշեր ժամանակ հասաւ նոցա իւր ծառաներով, յաղթեց և փախցրեց Դամասկոսիցն էլ հեռու»:

Ասորիքի և Արաբիայի անապատներում, ինչպէս առաջ, այժմ էլ կենում են այնպիսի մարդիկ, որոնք միայն աւազակութեամբ են պարապում: Նոքա անապատի աւազակներ են և այսօր Բեզուին են կոչվում: Եթէ պատահեցաւ, որ նոքա մի տեղից նախիր փախցրին կամ կարաւան կտրեցին, իսկոյն քշում են ձիերն ու իրանց աւարովը փախչում անյայտանում են անապատի հեռաւոր խորքերում: Այս անձանթ խորշերն են նոցա սովորական ապրելու տեղերը, և եթէ լինում է, որ երկար ժամանակ առիթ չեն գտնում մարդաբնակ դաշտերում ու մեծ ճանապարհների վրայ աւազակութիւններ անելու, որսի հետ են լինում, կամ իրանց համար խաշնարածութիւն են անում: Որսում են՝ իրանց անշէն դաշտերում կամ անկոխ ժայռերում՝ ջայլամն ու յամոյր (վայրի այծ): Նոցա հագուստը հովիւների և որսորդների հագուստի նման է:

9. Մեռեալ ծով.

Ելնենք Աբրահամի կացած տեղից, այսինքն Քեբրոնից, առնենք Ղովտի ճանապարհն ու երթանք դէպի արևելք: Ճանապարհի վրայ կըպատահենք մի մեծ ջրի, որի մէջ թափ-

վում է Յորդանան գետը. Մեռեալ ծով է իւր անունը: Լայնութիւնն է մօտ երկու մղոն, տասը մղոն է երկարութիւնը: Արեւելեան և արեւմտեան ափերը ցից ժայռերով պատած են: Չորս կողմն անապատ ու անբեր է: Այդ Մեռեալ ծովի շուրջն աղի ու դառն համ ունի, ձուկն ու բոյս էլ մէջն ապրել չեն կարող: Իսկ առաջ այգպէս չէր. իւր ափերին փառաւոր ծառաստաններ, ջրաւետ մարգագետիններ ու շքեղ պարտէզներ կային: Ս. Գրքի մէջ ասուած է. «Ղովտը բարձրացրեց աչքը և տեսաւ Յորդանանու բոլոր կողմերը, որ գեղեցիկ են և ջրով առատ, Աստուծու դրախտի նման, և ընտրեց այն երկիրը»: Այդտեղ շինուած էին նաև պերճ և հարուստ քաղաքներ, օրինակ՝ Սոդոմ և Գոմոր, որոնց մէջ իշխում էին թագաւորներ, ինչպէս և Սենաար դաշտի Բաբելոն քաղաքի մէջ:

10. Սոդոմի և Գոմորի կործանումը.

I.

Աստուած Աբրահամին երեւցաւ Մամբրէի կաղնու տակը, երբոր նա նստած էր իւր խորանի դրան առաջ, օրուայ ամենատաք ժամանակը: Աբրահամն, աչքերը բարձրացնելով, տեսաւ, որ ահա երեք մարդիկ կանգնած էին իրանից մի փոքր հեռու: Նոցա տեսնելուն պէս, իւր խորանի դռնից ելաւ գնաց նոցա առաջ, երկիրպագանեց և ասաց. «Տէր, եթէ քեզ հաճոյանալ կարողացայ, մի հեռանար իսկոյն քո ծառայից. թող քիչ ջուր բերել տամ, լուանան ձեր ոտները և զովացէք այս ծառի տակ. հաց էլ բերեմ, կերէք և այնպէս գնացէք ձեր ճանապարհը. բախտս բերեց, որ դուք դէպի ձեր ծառայի դուռն եկաք»: Նոքա ասացին. «Արա՛, ինչպէս ասացիր»:

Աբրահամը վաղեց խորանը Սառայի մօտ և ասաց. «Փութա՛, շաղ տուր երեք չափ շարմաղուն ալիւր և շինիր նկանակներ»: Իսկ ինքը վաղեց նախիրը և առաւ մի մատաղ ուլաւ հորթ և տուեց ծառային ու պատուիրեց շուտով մորթել, պատրաստել: Եւ առաւ կարագ, կաթ և պատրաստած հորթը և դրեց նոցա առաջ, որ ուտեն. իսկ ինքը կանգնած էր նոցա առաջ՝ ծառի տակը:

Երբ մարդիկ կերան, խմեցին, վերկացան ու գնացին դէպի Սոդոմի կողմը. Աբրահամն էլ գնում էր հետները՝ նոցա ճանապարհ ձգելու: Եւ ասաց Տէրը. «Մի՛թէ թագոնելու եմ իմ ծառայ Աբրահամից այն, ինչ որ անելու եմ. նամե՛ծ ու հզօր ազգ է լինելու: Ես գիտեմ, որ նա իւր որդոց և ժառանգներին կը պատուիրէ, որ Աստուծու ճանապարհը պահեն և արդարութիւն ու իրաւունք գործեն»: Եւ ասաց Աստուած Աբրահամին. «Սոդոմացոց և Գոմորացոց աղաղակը շատ շատացաւ, նոցա մեղքն էլ մեծացաւ. երթամ, տեսնեմ, թէ արդե՞ծք իրանց աղաղակի համեմատ, որ ինձ հասնում է, անում են, թէ չէ, որ գիտենամ»:

Գարձրին այն մարդիկն իրանց երեսը դէպի Սոդոմի կողմն ու գնացին: Իսկ Աբրահամը մնաց Աստուծու առաջ կանգնած, մօտեցաւ և ասաց. «Մի՛թէ դու արդարին անբարշտի հետ պիտի կորցնես: Եթէ քաղաքի մէջ յիսուն արդար լինի, նոցա կը կորցնես, չէս ներիլ բոլորին այն յիսուն արդարի համար, եթէ կան: Քա՛ւ լիցի Քեզ, թէ դու այդ բանն անես՝ արդարին ամբարշտի հետ սպանես, որ արդարն ամբարշտի հաւասար լինի: Քա՛ւ լիցի քեզ, որ բովանդակ երկրի դատաւորն ես. դու այդպէս չես դատիր»:

Եւ ասաց Աստուած. «Եթէ ես Սոդոմ քաղաքի մէջ յիսուն արդար գտնեմ, նոցա համար բոլորին կը ներեմ»:—Աբրահամը պատասխանեց. «Համարձակուեցայ Աստուծու հետ խօսել, բայց ես հող եմ և մօխիր: Եթէ յիսուն արդարից

Հնգով պակաս լինի, մթթէ Հնգի համար կը կործանես»։—
Տէրն ասաց. «Չեմ կործանիլ, եթէ քառասուն և Հինգ արդար
գտնեմ»։—Եւ Աբրահամն էլի խօսեցաւ և ասաց. «Իսկ եթէ
քառասուն արդար գտնուի այնտեղ»։—Նա պատասխանեց.
«Քառասունի համար չեմ կործանիլ»։—Աբրահամն ասաց.
«Կրբարկանաս, Տէր, եթէ էլի խօսեմ. գուցէ երեսունը գտնուի
այնտեղ»։—Իսկ նա ասաց. «Եթէ երեսունը գտնեմ, չեմ կորց-
նիլ»։—Եւ Աբրահամն ասաց. «Է՛լ մի անգամ սկսայ խօսել
Աստուծո՛ւ հետ. գուցէ քսանը գտնուի»։—Տէրն ասաց. «Քսանի
համար չեմ կորցնիլ»։—Եւ Աբրահամն ասաց. «Տէր, չբար-
կանաս, եթէ մի խօսք էլ ասեմ. գուցէ տասը գտնուի»։—
Իսկ նա ասաց. «Տասի համար էլ բոլորին կը ներեմ»։

Եւ զնաց Աստուած՝ երբոր Աբրահամի հետ խօսելը դա-
դարեցրեց. իսկ Աբրահամը դարձաւ իւր տեղը։

II.

Երկու հրեշտակները Սոդոմ եկան իրիկնադէմին։ Ղովտը
նստած էր քաղաքի դրան մօտիկ. երբոր նոցա տեսաւ, վեր-
կացաւ, առաջ գնաց, երկիրպագեց և ասաց. «Տե՛տք, եկէ՛ք
ձեր ծառայի տունը և զիշերեցէ՛ք. թող ձեր ոտները լուա-
նամ, և այնպէս առաւօտը վաղ վերկացէ՛ք և զնացէ՛ք ձեր
ճանապարհը»։

Բայց նոքա ասացին. «Ոչ, մենք քաղաքի հրապարա-
կումը կը մնանք զիշերը»։—Իսկ նա չուզեց թողնել նոցա,
այնպէս որ նոքա փոխեցին իրանց ճանապարհը և զնացին
նորա տունը։ Եւ նա ընթրիք պատրաստեց նոցա համար,
քաղաքը թիւեց, և նոքա կերան։

Եւ դեռ նոքա քուն չէին մտել՝ որ քաղաքի մարդիկը,
մեծից սկսած մենչև փոքրը, բոլոր ժողովուրդը միասին,

պատեցին տունը, և Ղովտին դուրս էին կանչում և ասում.
«Ո՛ւր են այն մարդիկը, որ զիշերը քեզ մօտ մտան։ Ի՞նչու
բեր նոցա, որ նոցա հետ մեր բանը տեսնենք»։—Իռնից դուրս
եկաւ Ղովտը նոցա մօտ, դուռը վրայ քաշեց իւր յետեից և
ասաց. «Ե՛ղբարք, մի գործէ՛ք այդ չարութիւնը. այդ մարդկե-
րանց մի վնասէ՛ք, որովհետեւ մի անգամ իմ տան գերանների
տակ մտան»։

Իսկ նոքա ասացին. «Հեռո՛ւ գնա. պանդխտութեամբ
եկար մեր մէջ բնակելու, մի՛թէ դատաստան էլ պիտի անես»։
—Եւ խիստ բռնադատում էին Ղովտին. և այն է դուռն էլ
կոտրելու վրայ էին, երբ հրեշտակները ձեռքերը մեկնեցին
և Ղովտին տուն քաշեցին ու դուռը կողպեցին։ Իսկ այն
մարդիկը, որ դուրսը դռան առաջ լցուած էին, մեծ և փոքր,
բոլորեքեան կուրացան. այնքան զուր ման եկան դռները
գտնելու համար, որ դադարեցան։

Հրեշտակներն ասացին Ղովտին. «Ունի՛ս այստեղ փեսայ,
որդիք կամ դստերք, կամ ուրիշ ազգական ունի՛ս քաղաքի
մէջ. հանիր նոցա այստեղից, որովհետեւ մենք պէտք է այս
տեղը կործանենք. սոցա մեղքը մեծ է Աստուծո՛ւ առաջ. նա
մեզ ուղարկեց, որ սատակեցնենք»։

Գնաց Ղովտը և խօսեց իւր փեսաների հետ, որ իւր
աղջիկներին պէտք է առնէին. «Եկէ՛ք այստեղից դուրս գնա-
ցէ՛ք, որովհետեւ Աստուած այս քաղաքը կործանել է ուզում»։
Իսկ նոքա կարծեցին, թէ ծաղր է անում և չհաւատացին նորան։

Եւ երբ որ առաւօտ եղաւ, հրեշտակները Ղովտին շտա-
պեցնում էին և ասում. «Վերկաց, ա՛ռ քո կնոջդ և երկու
դուստրներդ, որ քեզ մօտ են և դուրս արի՛, որպէսզի դու
էլ չկորչես այս քաղաքի անօրէնութեան հետ»։ Բայց որով-
հետեւ նոքա տարակուսած էին թէ ինչ տնեն, հրեշտակները
բռնեցին նորան, նորա կնոջը և նորա երկու դուստրների
ձեռքը, որովհետեւ Աստուած նորան խնայել էր ուզում։ Եւ

տարան նորան քաղաքից դուրս հանեցին և ասացին. Ազատի՛ր կեանքդ և յետ մի նայիր. մինչև անգամ մի մնար այս կողմերում, այլ գնա լեւը՝ որ նոցա հետ չջնջուիս:

Եւ երբ արեգակը ծագեց երկրի վրայ, Աստուած ծծումբ ու հուր թափեց երկնքից Սողոմի և Գոմորի վրայ և կործանեց Յորդանանու ամբողջ դաշտը: Առվտն ու իւր աղջիկները փախան, միայն նորա կինը, որ չլսելով հրեշտակների ձայնին՝ կանգնեց և յետ նայեց, իսկոյն տեղն ու տեղը պատժուեցաւ և աղի արձան դարձաւ:

Եւ Աբրահամը առաւօտը վաղ երթալով այնտեղ, ուր Աստուծու առաջ կանգնել էր, աչքը շրջեց Սողոմի և Գոմորի կողմը. և ահա տեսաւ, որ երկրից հնոցի մրրիկի նման բոց է ելնում:

11. Արաբիա.

Թէ Քեբրոնից, ուր Աբրահամն էր կենում, ելնենք երթանք դէպի հարաւ-արեւելք, կըհասնենք մի աշխարհ, որ մեզ ծանօթ եղած երկրներից շատ աւելի ընդարձակ է և կոչվում է Արաբիա: Արեւելքից նորա սահմանն է Պարսից ծովը, հարաւից՝ Արաբիականը, և արեւմուտքից՝ Կարմիրը: Հիւսիսից Ասորիքի անապատն է՝ կից Արաբիական անապատին: Այս անապատը շատ բարձր է ծովի երեսից և շատ ընդարձակ տարածութիւն ունի. ճանապարհորդի աչքին երևում են միայն աւաղ ու երկինք: Սակայն երբեմն այստեղ այնտեղ երևութանում են արագավաղ ջալամը, սրարշաւ յամոյրը կամ բեդուիններն իրանց օգապարիկ նժուկներով: Արեգակն այրում տոչորում է: Շատ քիչ է պատահում, որ անձրև գայ: Ոչ մէկ տեղ չի երևում անընդհատ հոսող գետ, իսկ մի ծառ՝

որ զովարար ստուեր արձակէր՝ շատ հազիւ է գտնվում: Գրէթէ հողի հաւասար թուփն ու տատասկի մի քանի բոյսերը երբեմն երբեմն ուղտերին մի պատառ սնունդ են տալիս: Միայն մի քանի օր երկար ճանապարհ անելուց յետոյ, կ'երևայ օվազիս, այսինքն այնպիսի տեղ, ուր յօրդաշուր աղբիւրը իւր չորս կողմի հողը բարեբեր է արել: Այդ տեղերում արմաւենին զովացնում և սնունդ է մատակարարում կարաւաններին:

Արաբիան մեծ քաղաքներ ունի ծովի եզերքներին, կան նաև փոքր քաղաքներ երկրի խորքերում:

12. Աբրահամի զաւակները.

Մի անգամ Աստուած Աբրահամին երազում երևեցաւ և ասաց. «Ես եմ քո Աստուածը, հաճոյ եղիր իմ առաջ և անարատ եղիր: Եւ մի երկնչիր, ես կըլինիմ քեզ վերակացու, և քո վարձը առատ կըլինի»:

Իսկ Աբրահամն ասաց. «Տէր, էլ քնչ ես ուզում ինձ անել, ես կորչում եմ անորդի, ինձ ժառանգ չտուիր. ահա տես իմ ծառայի որդին, այս Ելիզար դամասկացին, իմ տան ծառան իմ ժառանգս պէտք է լինի»:

Իսկոյն Աստուծու ձայնը լսելի եղաւ նորան. «Իա քեզ չի ժառանգիլ, այլ քո որդին պէտք է ժառանգէ քեզ»: Ձայնը հրամայեց որ խորանից դուրս գայ, և ասաց. «Նայիր երկնքին և համարիր աստղերը. կարող ես համարել: Ահա այդպէս պէտք է բազմանայ քո ժառանգութիւնը»:

Շատ տարիներ անցնելուց յետոյ, յիրաւի Աստուած Աբրահամին և նորա կնոջ Սառային մէկ զաւակ պարգեւից, և Աբրահամը նորան Իսահակ կոչեց:

Մանուկն աճում էր և զօրանում: Աբրահամը մեծ ուրախութիւն արաւ այն օրը, երբ նորա որդի Իսահակը ծծի՝

կտրուեցաւ: Այս բանի վրայ Իսմայէլը, որ եգիպտացի աղա-
խին Հագարի որդին էր, ծիծաղեցաւ և Սառան տեսաւ, որ նա
իւր որդուն ծաղրում է: Եւ ասաց Աբրահամին. «Հեռացրո՛ւ
այս աղախնին իւր որդու հետ»: Այս խօսքը խիստ թուեցաւ
Աբրահամին: Բայց Աստուած ասաց նորան. «Մի նեղանար
մանկան և աղախնի համար: Ինչ որ Սառան քեզ ասէ, լսիր,
որովհետեւ Սահակով պէտք է կոչուի քո ժառանգութիւնը,
բայց և աղախնի որդին մեծ ազգ պէտք է անեմ»:

Առաւօտը վերկացաւ Աբրահամը, առաւ հաց և տկով
ջուր ու տուեց Հագարին. նորա ուսի վրա դրեց մանուկին և
արձակեց նորան: Նա գնաց. բայց մոլորուելով անապատում՝
շրջեցաւ և եկաւ Բերսաբէ: Տկի ջուրը հետզհետէ նուազեց
և նոքա ծարաւում էին: Մայրը վայր դրեց մանուկին մի
ծառի տակ և գնաց նստաւ նորա յանդիման մի վտաւանի (նետ
ձգելու չափ) հեռաւորութեամբ: Եւ ասաց. «Ձեմ կարող որ-
դուս մահը աչքովս տեսնել»: Մայրը դէմ յանդիման նստած
էր. իսկ մանուկը ձայն բարձրացրեց և լաց եղաւ:

Աստուած լսեց մանկան ձայնը և Նորա հրեշտակը եր-
կընքից Հագարին կանչեց և ասաց. «Այդ թնչ է, Հագար, մի
վախենար, Աստուած լսեց մանուկի ձայնը, որ այդտեղ ընկած
է: Վերկաց, ա՛ռ մանուկդ և քո ձեռքով գորացրու նորան,
որովհետեւ մեծ ազգ եմ ուզում անել դորան»:

Եւ Աստուած բացարաւ նորա աչքը, այնպէս որ մի ջրհոր
տեսաւ նա. գնաց տիկը ջրով լցրեց և խմացրեց որդուն:—
Եւ Աստուած Իսմայէլի հետ էր. աճում էր և բնակում էր
անապատի մէջ և քաջ աղեղնաւոր դարձաւ: Նորա ժառանգ-
ները տասներկու ազգ բաժանուեցան, տասներկու իշխան
ունեցան և բնակում էին իրենց հովուական վրաներում:

13. Քաղաք և տուն արեւելքում:

Մենք արդէն արեւելքում բաւական քաղաքներ գի-
տենք. Քանանացոց աշխարհի մէջ՝ Սիւքէմ՝ բարձր կաղնով,
Բէթէլ, Բեբրոն՝ Մամբրէի կաղնով, Դան և Սալէմ
(Երուսաղէմ), Յորդանանու դաշտի մէջ՝ Սոդոմ և Գոմոր,
— Ասորիքի մէջ՝ Դամասկոս, — Միջագետքի մէջ՝ Ուռհա
և Խառան, — Սենաարի մէջ՝ Բաբելոն: Այժմ տեսնենք
թէ մեր դրացի ենկիրներում քաղաքն ինչ տեսք ունի և
ինչպէս է շինուած:

Քաղաքները արեւելքում գրեթէ այժմ էլ այնպէս են՝
ինչպէս որ հին ժամանակներումն էին: Մեծ մասամբ պար-
տէզներով պատած են նոքա: Երբեմն ամբողջ քաղաքի
շուրջը քաշուած են պարիսպներ, և պարիսպների վրայ
կանգնած են բարձր, քառակողմեան աշտարակներ, որոնք
ունին նաև կոփածոյ քարից շինուած պատշգամբներ (արա-
պահներ): Պատնէշներից էլ վեր են բարձրանում պատից
ներս տնկուած նոճիները և ուրիշ ծառերը: Պարսպի դռնե-
րից մտնում ենք քաղաքի փողոցները, որ նեղ ու ծուռ
են: Աւելի լայն են այն փողոցները, որոնք տանում են հրա-
պարակները:

Տները երբեմն քարից, բայց մեծաւ մասամբ կաւից են
շինած: Նոքա դրսից շատ անշուք են. նոցա պատերը բոլորովին
մերկ են և ունին մի երկու վանդակապատ փոքր պա-
տուհաններ, որոնք կարմիր և կանաչ ներկած փեղկերով են
փակվում: Տան դռները ցած են և անգեղ: Տանիքները
տափակ են, և սանդուղներ ունին վրան ելնելու համար:
Հով երեկոները բնակիչները նստում են այնտեղ և շատ ան-

գամ նաև վերևն են քնում: Տան ներսն աւելի ուրախ տեսք ունի: Գաւիթը շատ անգամ մարմարով է սալած. ծառերը չորս կողմից ստուեր են արձակում, շաղրուանները ախորժ զովութիւն են տարածում, ծաղիկները բուրում են: Շատ անգամ գաւիթը սիւնազարթ անցքերով է պատած: Սոցա ետեւից երևում են դռներ, որոնք սենեակներն ու դահլիճներն են տանում: Սոքա ևս մարմարեայ յատակ ունին, որոնց վրայ հարուստ տներում նուրբ և թանկագին գորգեր են փռուած: Պատերի ստորին մասի երեսը մարմարով է ծածկուած, իսկ վերին մասը շքեղ նկարուած է: Պատի կողմը շարուած են բազմոցներ, որ թախտ կամ դիւան են կոչվում. ուրիշ աւելի կահ-կարասիք սենեակներում չեն երևում:

14. Կրկին այրի գնելը.

Սառան հարիւր քսանւեօթ տարեկան էր, երբ մեռաւ Քեբրոնում՝ Քանանացոց աշխարհի մէջ: Աբրահամն եկաւ Սառայի վրայ ողբալու և սուգ անելու: Յետոյ վերկացաւ դիակի վրայից և խօսեցաւ Քետի ցեղի որդոց հետ և ասաց. «Ձեր մէջ պանդուխտ և նոթեհ եմ, արդ տուէք ինձ մի ժառանգական գերեզման, որ իմ մեռելը թաղեմ»:

Քետի որդիքը պատասխանեցին Աբրահամին և ասացին. «Լսիր մեզ, Տէր Աստուծո՛ւ իշխան ես մեր մէջ, մեր ընտիր շիրիմների մէջ թաղիր քո մեռելը, և ոչ ոք քեզ այդ չի արգելի»:

Վերկացաւ Աբրահամը երկիրպագեց ժողովրդեան առաջ և ասաց. «Եթէ դուք յօժար էք, որ իմ մեռելը թաղեմ, հապա լսեցէք և ինձ համար բարեխօսեցէք Եփրոնի առաջ, որ ինձ կրկին այլը տայ, որ իւր ագարակի վիճակումն է. ես կըտամ նորան արծաթ որչափ որ արժէ, ձեր մէջն իմ սեպհական գերեզմանն ունենալու համար»:

Պատասխանեց Եփրոնը Քետի որդոց առաջին և ամենին, որոնք նորա քաղաքի դռներով ել ու մուտ էին անում. «Ոչ, տէր, լսիր ինձ. ես քեզ պարգևում եմ ագարակը և նորա միջի այլը և տալիս եմ քեզ իմ ամեն քաղաքակիցներէս առաջ. դու քո մեռելը թաղիր նորա մէջ»:

Աբրահամը երկիրպագեց երկրի ժողովրդեան առաջ և ասաց Եփրոնին. «Որովհետեւ ագարակը տալիս ես ինձ, հապա խնդրեմ փոխարէնն առ ինձանից արծաթ և ես մեռելս կըթաղեմ»:

Եփրոնը պատասխանեց. «Ձէ, լսիր ինձ, այն գետնի գինը չորս հարիւր սատր (դրամի կշիռ) արծաթ է. իսկ իմ և քո մէջ այս քնչ արժէք ունի: Ուրեմն թաղիր քո մեռելն անհոգ»:

Եւ երբոր Աբրահամը այս լսեց, կշռեց Եփրոնի արծաթը, այսինքն չորսհարիւր սատր վաճառականների ընտիր արծաթը: Այսպէս հաստատեցաւ Եփրոնի ագարակը, ուր կրկին այրն է, Մամբրէի յանդիման, որպէս Աբրահամի ստացուածք՝ ագարակը և նորա մէջ եղած այլը և բոլոր ծառատունկը, որ ագարակի շուրջը և նորա սահմաններումն է: Եւ ապա թէ Աբրահամը իւր կին Սառային թաղեց ագարակի կրկին այրի մէջ:

15. Քեբրոնից Խառան.

Աբրահամը Ղովտի հետ Միջագետքից եկաւ Քանանացոց աշխարհը: Այժմ, որ մենք բաւական ճանաչում ենք մեր դրացի երկիրները, աւելի մանր քննենք այս ճանապարհը. բայց մենք ներհակ ընթացքով կանցնենք այդ ճանապարհը, այսինքն սուրբ երկրից կըսկսենք և կըգանք Խառանի տափաստանները:

Թողենք Աբրահամի վրանները, որ Մամբրէի կաղնու տակն են, Քեբրոնից դէպի արեւելք, ուր, ոչ հեռու այդ

քաղաքի դռնից, Աբրահամը Գետի ժողովրդեան առաջ եփ-
րոնից գնեց մի ագարակ կրկին այրով իւր և իւր ժա-
ռանգների թաղման համար, և շարունակենք մեր ճանապարհը
դէպի հիւսիս, մենք կը հասնենք նախ և առաջ Սալէմ (Երու-
սաղէմ), որի Մեղքիսեդէկ թագաւորը Աբրահամի առաջն
եկաւ և հաց ու գինի բերեց: Սալէմը մի քանի բլուրների վրայ
է շինած, մինը նոցանից կոչվում էր Սիօն, որի վրայ շին-
ուեցաւ թագաւորական ամրոցը: Արևմտեան, հարաւային և
արևելեան կողմից Սալէմին շրջապատում են խոր, զառիվայր
ձորեր. արևելեանը կոչվում է Յովսափատ: Այս ձորերով
անձրևի ժամանակ վտակներ են վազում դէպի Յորդանան:
Սալէմից հիւսիսային ճանապարհն անցնելով Բեթէլի մի-
ջով, որ Աբրահամի հանգստութեան տեղն է, տանում է
դէպի Սիւքէմ: Նա այստեղ իւր առաջին խորանը կանգնե-
ցրեց և սեղան շինեց Աստուծուն: Այժմ դառնանք հիւսի-
սային արևելք, իջնենք Յորդանան ու դաշտը և անցնենք
այդ գետի ծանծաղ տեղովը: Յորդանանու այն կողմը որ
բարձրանանք սարերի վրայ՝ կը հասնենք Հերմոնի ստորոտը:
Նորա գագաթներն ամբողջ տարին ձիւնով պատած են: Գը-
նանք նորա հարաւային կողմը և շրջելով շարունակենք մեր
ճանապարհն այն պտղաւէտ դաշտով, ուր ի միջի այլոց կայ
Դանը, և յետոյ դառնանք հիւսիս: Շուտով կը տեսնենք
Գամաւէկոս, Ելիազարի հայրենիքը: Նորա պարիսպներն
ու աշտարակները մարմարից են շինուած, և ինքը մեծ տա-
րածութեամբ ծաղկաւէտ պարտէզներով է շրջապատուած:
Մինչև այստեղ քեց Աբրահամը Սենաարի թագաւորին և նորա
դաշնակիցներին: Շարունակենք մեր ճանապարհը Ասորիքի
անապատով դէպի հիւսիսային արևելք: Դեռ երկար ժամանակ
մեր աչքին կ'երևան արևմտքից Լիբանանի սարերը: Պէս-
պէս զրկողութիւններից և վտանգներից յետոյ, կը հասնենք
Փփրաւի ափերը: Դետի այն կողմն է երևում Միջագետքը

իւր սիգաւէտ տափաստաններով: Գուցէ մի որեւէ հովուական
բանակի գորշ վրաններն էլ երևան մեր աչքին: Որոնենք
դարձեալ մի ծանծաղ տեղ, որովհետև այստեղ կամուրջներ
չկան: Միւս ափը հասնելով, դառնանք հիւսիս, շուտով կը-
հասնենք մեր միտք դրած տեղը, այսինքն Խառան, որ
Աբրահամի նախնական հայրենիքն է:

16. Ռեբեկա.

Աբրահամը ծերացած էր և Աստուած օրհնեց նորան
ամեն բանով: Եւ Աբրահամն ասաց Ելիազար դամասկացուն,
իւր տան ծառաների երէցին, որ իւր ամենայն ինչքերի կա-
ռավարողն էր. «Երգուիր ինձ Աստուծու առաջ, երկնքի և
երկրի Աստուծու առաջ, թէ իմ որդի Իսահակի համար կին
չես առնիլ Քանանացոց դուստրներից, որոնց մէջ բնակում
եմ, այլ թէ կ'երթաս այն երկիրը և իմ տունը, որ տեղից
որ ես եկել եմ, և այնտեղից կ'առնես կին իմ որդի Իսա-
հակի համար»:

Ծառան ասաց. «Բայց եթէ իմ ընտրած կինը չուզենայ
գալ այս աշխարհը, այն ժամանակ դարձնեմ քու որդուդ այն
աշխարհը, որտեղից որ եկել ես»:

Աբրահամն ասաց. «Զգոյշ կաց, որդուս չդարձնես այն-
տեղ: Երկնքի Տէր Աստուածը, որ ինձ իմ հօր տնից և իմ
ծնած տեղից վեր առաւ, և որ ասաց ինձ՝ «քո ժառանգներին
կըտամ այս երկիրը», նա կ'ուղարկէ իւր հրեշտակը քո առաջ,
որ դու իմ որդուս համար կին ընտրես իմ ցեղից: Իսկ եթէ
այն կինը չուզէ գալ այս երկիրը, ազատ ես դու քո երգու-
մից. բայց միայն որդուս չդարձնես այնտեղ»: Ծառան եր-
գուեց այս բանը ճշդութեամբ կատարել:

Եւ առաւ ծառան իւր տիրոջ ուղտերից և ամեն բարու-

Թիւններէից տասն ուղտ բարձած և գնաց Միջագետքի այն քաղաքը, ուր Աբրահամի եղբայր Նաքովը իւր ժողովրդով կենում էր։ Եւ երբոր տեղ հասաւ, ուղտերին հանգստացրեց քաղաքից դուրս մի ջրհորի առաջ՝ երեկոյեան ժամանակ, երբ աղջկերքը դուրս են գալիս ջուր տանելու համար։ Եւ աղօթեց. «Տէր, իմ տիրոջ Աբրահամի Աստուած, օգնիր ինձ այսօր և ողորմութիւն արա իմ տիրոջ Աբրահամին։ Տես, ես ջրհորի կշտին եմ կանգնած, և բնակիչների դուստրները կըգան ջուր հանելու։ Արդ այն կոյսը, որին ես ասեմ «խոնարհիր սափորդ, որ ես խմեմ», և որ ինձ պատասխանէ՝ «խմիր, և ուղտերիդ էլ կըխմացնեմ», նա է որ Դու պատրաստեցիր քո ծառայ Իսահակի համար. այդպէս կ'իմանամ, թէ դու ողորմութիւն արիր իմ տիրոջ Աբրահամին»։

Հազիւ թէ այս խօսքը իւր մտքում կատարել էր, և ահա եկաւ Ռեբեկան՝ Բաթուէլի դուստրը, որ Աբրահամի եղբոր Նաքովի որդին էր, և ունէր ուսին սափոր. և երեսով շատ գեղեցիկ էր կոյսը։ Կոյսն իջաւ աղբիւրը, սափորը լցրեց և վեր ելաւ։

Եղիազարն առաջ գնաց և ասաց. «Սափորիցդ քիչ ջուր տուր խմեմ»։

Նա պատասխանեց. «խմիր»։ Եւ իսկոյն սափորն ուսից վայր բերեց և խմացրեց. և երբոր Եղիազարը դադարեց խմելուց, կոյսն ասաց. «Ուղտերիդ համար էլ ջուր հանեմ, որ բոլորն էլ խմեն կշտանան»։ Եւ շտապով թափեց սափորը աւազանի մէջ և դարձեալ գնաց աղբիւր՝ ջուր հանելու, և բոլոր ուղտերի համար էլ հանեց։ Իսկ այն մարդը լուռ դիտում էր նորան, որ տեսնի թէ արդեօք Աստուած նորա ճանապարհը՝ յաջողեցրեց, թէ ոչ։ Եւ երբոր բոլոր ուղտերը դադարեցին խմելուց, առաւ նա մի ոսկէ օղակ կէս սատր ծանրութեամբ և երկու իսպարանջան՝ տասը սատր ոսկի կշիռ՝ տուեց նորան և ասաց. «Ո՞ւմ դուստրն ես դու, ասա ինձ.

հօրդ տան մէջ իջեանելու տեղ կա՞յ մեզ համար»։

Նա պատասխանեց. «Բաթուէլի դուստրն եմ, որ Նաքովի որդին է. և յարդ ու խոտ շատ ունինք, նոյնպէս և իջեանելու տեղ»։

Ուրախացաւ մարդը, գոհութիւն տուեց Աստուծուն և ասաց. «Օրհնեալ է Տէրը, իմ Տիրոջ Աբրահամի Աստուածը, որի ողորմութիւնը չթողեց իմ տիրոջ անօգնական։ Աստուած յաջողացրեց իմ ճանապարհը և բերեց ինձ իմ տիրոջ եղբոր տունը»։

Աղջիկը վազեց տուն և այս ամեն բանը պատմեց մօրը։ Ռեբեկան մի եղբայր ունէր, անունը Լաբան։ Երբոր այս օղակն ու ապարանջանը տեսաւ իւր քրոջ ձեռքում և նորա բերանից այն մարդու խօսքերը լսեց, վաղեց այն մարդու մօտ, որ աղբիւրի մօտ ուղտերին նայում էր։ Եւ Լաբանն ասաց. «Ե՛կ մտիր տուն, Աստուծոյ օրհնուած մարդ, ինչո՞ւ ես կանգնած դուրսը։ Ես պատրաստեցի քեզ համար բնակարան և ուղտերիդ համար տեղ»։

Այսպէս տարաւ նորան տուն, ուղտերից բեռը վայր բերեց և նոցա յարդ և խոտ տուեց։ Ջուր բերեց այն մարդու և նորա հետ եկած ծառաների ոտները լուանալու համար, և հաց դրեց նոցա առաջ ուտելու. Իսկ Եղիազարն ասաց. «Ես չեմ ուտիլ, մինչև իմ խօսքս չսսեմ»։ Նոքա պատասխանեցին. «Ասա»։

Նա ասաց. «Աբրահամի ծառան եմ ես, և Աստուած իմ տիրոջը մեծապէս օրհնեց և տուեց նորան արջաւ և ոչխար, արծաթ և ոսկի, ծառայ և աղախին, ուղտ և էջ։ Եւ իմ տէրը մի որդի ստացաւ, որին տուեց իւր ամեն ունեցածը։ Ինձ երգուեցրեց իմ տէրը և ասաց. «Դու իմ որդի Իսահակի համար Քանանացոյ դուստրներից կին չպէտք է առնես, որոնց մէջ ես բնակում եմ, այլ գնա իմ հօր տունը և իմ տոհմի մօտ, և այնտեղից ա՛ռ կին իմ որդուս համար։ Իսկ եթէ իմ

տոհմը գնաս, և նոքա քեզ աղջիկ չտան, այնուհետև ազատում եմ քեզ երդումիցդ»։—Այսպէս եկայ ես այսօր, կանգնեցայ ջրհորի մօտ և ասացի. «Իմ տիրոջ Աբրահամի Աստուած, եթէ ողորմեցար իմ ճանապարհին, որ ես յանձն առայ, ահա-լասիկ ես աղբիւրի մօտ կանգնած եմ. եթէ գայ մի կոյս՝ ջուր հանելու, եւ ես նորան ասեմ. «Քիչ ջուր տուր խմելու սափորիցդ». և նա ասէ. «Խմիր ու քու ուղտերին էլ կըխըմացնեմ», նա է այն կինը, որ Աստուած իմ Տիրոջ որդուն պատրաստել է»։—Հազիւ այս խօսքերը մտքիս մէջ ասացի, տեսնում եմ գալիս է Ռեբեկան՝ սափորն ուսին և գնում է աղբիւրից ջուր է հանում։ Ես ասացի նորան. «Տուր ինձ խմեմ»։ Նա իսկոյն սափորը ուսից իջեցրեց և ասաց. «Խմիր և քո ուղտերիդ էլ կըխմացնեմ»։ Ես խմեցի և ուղտերիս էլ խմացրեց։ Ես հարցրի նորան ու ասացի. «Ո՞ւմ դուստրն ես դու»։ Նա պատասխանեց. «Ես Բաթուելի՝ Նաքովրի որդու, աղջիկն եմ»։ Եւ տուեցի նորան օղակն ու ապարանջանը, խնդացի, երկիրպագեցի, օրհնեցի իմ տիրոջ Աստուծուն, որ ինձ ճշմարիտ ճանապարհով առաջնորդեց, որ իմ տիրոջ Աբրահամի որդու համար նորա եղբօր որդու դուստրը տանեմ։—Արդ եթէ դուք շնորհ և սէր էք ուզում անել իմ տիրոջը, ասացէք. ապա թէ ոչ, մերժեցէք, որպէսզի աջ կամ ձախ կողմը գնամ»։

Պատասխանեցին Բաթուելն ու Լաբանը և ասացին. «Աստուծու տնօրէնութիւնն է այդ, և մենք բարի բանին հակառակ չենք կարող ասել. ահալասիկ Ռեբեկան քո առաջն է, առ և գնա՛. թող քո տիրոջ որդուն կին լինի, ինչպէս որ Աստուած այդ կամեցաւ»։

Եւ երբոր Եղիազարն այս լսեց, երկիրպագեց Աստուծուն։ Հանեց ոսկէ և արծաթէ անօթները և հանգերձները և տուեց Ռեբեկային. եղբօրն ու մօրն էլ ընծաներ տուեց։ Ապա կերան և խմեցին նաև իւր հետ եղած մարդիկը և ննջեցին։ Առա-

ւօտը վաղ վերկացան և նա ասաց. «Արձակեցէք, որ երթամ իմ տիրոջ մօտ»։

Բայց Ռեբեկայի եղբայրն ու մայրն ասացին. «Թող այս կոյսը մեզ մօտ մնայ տասն օրի չափ և յետոյ երթայ»։

Իսկ նա պատասխանեց. «Մի խափանէք ինձ, որովհետև Աստուած իմ ճանապարհը յաջողեցրել է։ Թողէք, որ իմ տիրոջ Աբրահամի մօտ գնամ»։

Նոքա պատասխանեցին. «Կանչենք աղջկան և տեսնենք, թէ նա ինչ է ասում»։ Եւ կանչեցին Ռեբեկային և ասացին. «Կ'ուզես այս մարդու հետ գնալ»։ Նա ասաց. «Այո՛, կերթամ»։ Եւ այսպէս ուղարկեցին Ռեբեկային, Աբրահամի ծառային և նորա մարդկերանց։ Եւ օրհնեցին Ռեբեկային և ասացին. «Մեր քոյր, քո տոհմը բազմանայ հազարով և բիւրով և ժառանգէ իւր թշնամու քաղաքը»։

Վերկացաւ Ռեբեկան իւր նախնիներով, նստեցին ուղտերի վրայ և գնացին այն մարդու հետ։ Այսպէս ծառան Ռեբեկային առաւ գնաց։

Այն ժամանակ Իսահակը բնակում էր երկրի հարաւային կողմը և գնացել էր երեկոյեան դէմ դաշտում զբօսնելու։

Աչքը բարձրացրեց և տեսաւ, որ տասն ուղտ են գալիս։ Ռեբեկան էլ աչքը բարձրացրեց և տեսաւ Իսահակին. իսկոյն իջաւ ուղտից և ասաց ծառային. «Ո՞վ է այդ մարդը, որ դաշտի վրայ մեր առաջն է գալիս»։

Ծառան պատասխանեց. «Այն է իմ տէրը»։

Այս որ լսեց Ռեբեկան, առաւ քօղը և երեսը ծածկեց։ Իսկ ծառան Իսահակին պատմեց ամեն բան, ինչ որ արել էր։ Եւ Իսահակը իւր մօր Սառայի խորանը տարաւ Ռեբեկային, որ եղաւ նորա կինը։ Իսահակը սիրեց նորան և այսպէս մը-խիթարեցաւ իւր մօր մահուան վրայ։

Եւ Աբրահամը իւր բոլոր ունեցածը տուեց Իսահակին և ծերանալով՝ մեռաւ հարիւր եօթանասուն և հինգ տարե-

կան Հասակին: Եւ Իսահակը թաղեց նորան Եփրոնի ագա-
րակի կրկին այրի մէջ:

17. Փղշտացոց աշխարհը.

Մինչև Հիմա մենք ճանաչեցինք ցամաքային երկիրները,
այժմ գնանք ծովի ափը: Քեբրոնից, ուր Աբրահամն ու Իսա-
հակը սովորաբար կենում էին, ժայռոտ անցքերով և բևեկ-
նիի անտառով ծածկուած ձորերով կ'երթանք դէպ արևմուտք
ու կըՀասնենք Միջերկրական ծովի ափերը: Այդ ափերը Լի-
բանանին մօտիկ՝ անձուկ և աւազոտ են, որոնց վրայ գրա-
նուած բազմաթիւ մեծ և հզօր ծովափնեայ քաղաքներում
կենում էին ծովագնաց Քանանացիք (որ Փիւնիկեցիք էին
կոչվում): Նորանից հարաւ է Սարոնի շատ պտղաւետ և
ծաղկաւետ դաշտավայրը: Սրա հետ կցուած է Փղշտացոց
հետզհետէ դէպի հարաւ երթալով լայնացող երկիրը: Փղշտա-
ցիները շինեցին բազմաթիւ բարձրապարիսպ քաղաքներ, որոնք
շինուած էին մասամբ ծովի ափին և նաւահանգիստ քաղաք-
ներ էին, մասամբ երկրի ներսը, գործօրինակ Գերարա, Քեբ-
րոնից հարաւ-արևմուտք, Բերսաբէ՝ Գերարայից արևելք,
Գազա՝ արևմուտք:

Բնակիչները զօրեղ պատերազմասէր ազգ էին. նոքա
պարապում էին երկրագործութեամբ. դաշտավայրը, Գերա-
րայի մօտ, նախիր արածացնելու համար շատ ընտիր էր: Երկրի
իշխողները թագաւորներ էին:

18. Իսահակ.

Աբրահամի մահից յետոյ Տէրն օրհնեց նորա որդի Իսա-
հակին: Բայց մի մեծ սով տարածուեցաւ երկրի մէջ, և գնաց

Իսահակը Աբիմելէք Փղշտացոց արքայի մօտ Գերարա քաղաքը
և բնակեցաւ այնտեղ:

Եւ Իսահակն այն երկրում սերմ սերմանեց
և այն տարին մէկի տեղ հարիւրաւոր հնձեց նա, որով-
հետև Աստուած օրհնեց նրան: Բարձրացաւ այն մարդը, յա-
ռաջագէմ գնում և մեծանում էր, մինչև շատ հզօր եղաւ,
որովհետև անթիւ ոչխար և արջառ և արմտիք ունէր: Ուստի
նախանձեցին Փղշտացիք, և բոլոր ջրհորները, որ նրա ծա-
ռաները փորեցին Աբրահամի ժամանակ, հողով լցրին, փա-
կեցին: Աբիմելէքն էլ ասաց Իսահակին. «Հեռացիր մեզանից,
որովհետև մեզանից շատ հզօրացոյն եղար»:

Այդտեղից գնաց Իսահակը և իւր վրանները զարկեց
Գերարացոց ձորումը և այնտեղ բնակեցաւ: Եւ դարձեալ փո-
րել տուեց այն ջրհորը, որ իւր հօր ժամանակ փորած էին
և Փղշտացիք հողով լցրել էին իւր հօր Աբրահամի մահից
յետոյ. և դարձեալ նրանց այն անունը դրեց, ինչ անուն որ
Աբրահամը տուել էր: Իսահակի ծառաները Գերարացոց ձորն
էլ փորեցին և այնտեղ էլ գտան կենդանի ջրի աղբիւր: Բայց
Գերարացոց հովիւները Իսահակի հովիւների հետ կռվում
էին, թէ «ջրհորն իրանցն է»: Նրանք փորեցին ուրիշ ջրհոր՝
բայց սրա համար էլ հակառակում էին նոքա: Իսահակն այդ-
տեղից էլ հեռացաւ և մի երրորդ հօր փորել տուեց. սրա
համար էլ չէին կռվում: Այնտեղից գնաց Բերսաբէ և Աս-
տուծուն սեղան շինեց և իւր խորանն այնտեղ կանգնացրեց:
Իսահակի ծառաներն այս տեղ էլ ջրհոր փորեցին:

Եկաւ Աբամելէքը, հետն էլ իւր տաճարապետը և զօրքի
սպարապետը: Իսկ Իսահակն ասաց նրան. «Ինչո՞ւ եկաք ինձ
մօտ, դուք ինձ ատում էք և ինձ հալածեցիք ձեր մօտից»:

Նրանք ասացին. «Ակնյալտնի տեսանք, որ Աստուած
քեզ հետ է, ուստի փափագում ենք, որ դաշն լինի մեր և ձեր
մէջ, և ուխտ դնենք միմեանց հետ, որ դու մեզ ոչինչ չար

քան չանես, ինչպէս և մենք քեզ չմեղանչեցինք, այլ խաղաղութեամբ արձակեցինք: Բայց դու այժմ օրհնած ես Աստուծոց»:

Այս լսելուց յետոյ՝ Իսահակը ճաշ պատրաստեց նրանց համար, նրանք կերան և խմեցին: Առաւօտը վաղ վերկացան, մէկմէկու երդում տուին և Իսահակն արձակեց նրանց և նոքա գնացին խաղաղութեամբ:

19. Քանանացոց աշխարհը.

Աբրահամի, Աովտի և Իսահակի ճանապարհորդութիւններով մենք արդէն մի քանի տեղեկութիւններ ստացանք Քանանացոց աշխարհի մասին: Հապա մի անգամ էլ Ասորիքից ճանբայ ելնելով անցկենանք այդ աշխարհով՝ աւելի ճիշդ ծանօթութիւն ստանալու համար:

Դամասկոսից որ երթանք, կըհասնենք Դան՝ Հերմոնից հարաւ: Այդտեղից սկսվում են Յորդանանու ձախ ափի սարերը: Նրանցից մէկը կոչվում է Գալաադ: Այդ լեռնաշղթան հիւսիսից հարաւ է գնում: Նրանից բխում են շատ վտակներ և թափվում են Յորդանան գետը և Մեռեալ ծովը: Այս վերջինն այնտեղն է, ուր առաջ Սիդդիմ ձորը, Սոդոմ և Գոմոր քաղաքներն էին: Սոկքովդի յանդիման մի ծանծաղ տեղով անցնենք Յորդանանու աջակողմեան ափը, թողնենք նրա դաշտը և վեր ելնենք սարերը, որ արեւմտքից բարձրանում են: Նրանց մէջն է Զիթենեաց լեռուը, Սալէմից արեւելք: Քանանացոց երկրի արեւմտեան լեռնաշղթաները ևս Ասորիքի սարերից են գալիս, այսինքն Լիբանանի շարունակութիւնն են: Նոքա մեծաւ մասամբ խիտ անտառներով էին ծածկուած, որոնց մէջ կային ընտիր արօտատեղիներ և որթի այգիներ: Այնտեղ ևս կան շատ քաղաքներ, մէջն է Սիւքէմ՝ բարձր կաղնով, Բէթէլ, Սալէմ (Երու-

սաղէմ), որ Սիօն լեռան վրայ մի ամրոց է և արեւելեան կողմը Յովսափատ անունով մի ձոր ունի, Եփփաթա (Բեթղեհէմ) և Քեբրոն՝ Մամբրէ կաղնիով և կրկին այրով: Արեւմտեան կողմի լեռները հետզհետէ իջնում և կազմում են շատ տափարակ տեղեր, որոնք են հիւսիսում՝ Փիւնիկեցիներից բնակած ափը, յետոյ Սարոնի տափարակը և վերջապէս հարաւում՝ Փղշտացոց աշխարհը Գերարա, Բերսաբէ և Գազա քաղաքներով: Այդ տափարակները տարածվում են մինչև Միջերկրական ծովը: Քանանացոց երկրի մեծութիւնը ցոյց տալու համար շատ անգամ Ս. Գրքի մէջ ասուած է. «ի Դանայ ցիւրսաբէ», այսինքն «Դանից մինչև Բերսաբէ»:

Մենք արդէն յիշեցինք Քանանացոց աշխարհի այն քաղաքներն ու գետերը, լեռներն ու տափարակները, որչափ որ զրանք մեր պատմութիւններից յայտնի են: Բայց մենք պէտք է տեսնենք այն ևս, թէ ինչ բոյսեր են բուսնում սուրբ երկրի մէջ և ինչ կենդանիներ են ապրում:

Ինչպէս մեզանում՝ այնտեղի սարերի լանջերի վրայ ևս մենք տեսնում ենք խաղողի որթ, դաշտերում ցորենի ալեծածան արտեր և տեղ տեղ ոսպ: Անտառներում հպարտութեամբ ամբառնում են զօրեղագոյն կաղնիներ և շքեղաշուք ոփիներ. իսկ նրանց մէջ յաճախակի տխուր նոճին: Մեզանում չեն բուսնում բւեկնին (թերմենթին), որից շինում են տերպենտին կոչուած խէժը, ձիթենին, որի պտուղներից ձէթ են քամում, և արմաւենին՝ որ արեւելեան ժողովուրդների համար հարկաւոր ծառ է և մանաւանդ կարաւանների համար ճշմարիտ օրհնութիւն է: Լիբանանի վրայ մայրի ծառերի անտառներ կան, որոնց ծառերի տերեւներն ասեղնաւոր են, իսկ փայտը շատ բուրիչ:

Բոյսերի կեանքը տարուայ ընթացքում փոքր ինչ զանազան է մեր բոյսերի կեանքից, որովհետեւ այնտեղի տարուայ եղանակներն էլ մերից տարբեր են: Գարունքն ըս-

ինչպիսին ես սիրում եմ, որ Աստուծու առաջ օրհնեմ քեզ, քանի չեմ մեռել»։—Այժմ լսիր իմ պատուէրը, որդի։ Գնա՛ դու նախիրը և բեր երկու փափուկ և ընտիր ուլ, որ ես քո հօր սիրած խորտիկը պատրաստեմ։ Դու կըտանես այդ հօրդ, որ ուտէ և քեզ օրհնէ մահից առաջ»։

Բայց Յակոբը պատասխանեց. «Եսաւ եղբայրս մազոտ է, իսկ ես՝ մազ չունիմ։ Գուցէ հայրս շօշափէ ինձ, նորա աչքում խաբեբայ կըլինիմ և իմ գլխիս անէծք կըթափի, ոչ թէ օրհնութիւն»։ Մայրն ասաց. «Իմ գլխիս լինի այդ անէծքը, որդեակ, դու լսիր միայն իմ խօսքը և գնա բեր»։ Նա գնաց և բերեց ուլերը մօրը, որ և հօր սիրած խորտիկը պատրաստեց։ Եւ բերեց մայրը իւր երէց որդու Եսաւի ազնիւ պատմուճանը և հագցրեց Յակոբին, և ուլի մորթին փաթաթեց ձեռքի և վզի վրայ, ուր որ մերկ էր, և տուեց նրան իւր պատրաստած խորտիկը։ Յակոբը գնաց հօր մօտ և ասաց. «Հայր իմ»։

Եւ ասաց. «Ահաւասիկ եմ. ո՞վ ես դու, որդեակ»։

Յակոբն ասաց. «Ես եմ Եսաւ, քո անդրանիկ որդիդ. կատարեցի, ինչ որ պատուիրեցիր։ Վերկաց, նստի՛ր և կեր, որ հոգիդ օրհնէ ինձ»։

Իսահակն ասաց որդուն. «Ո՛րդեակ, ինչպէս կարողացար շուտ գտնել»։

Նա պատասխանեց. «Տէր Աստուածը պատրաստեց ամեն բան իմ առաջ»։

Իսահակն ասաց նրան. «Մօտ եկ, որդեակ, որ քեզ շօշափեմ, տեսնեմ, իմ որդի Եսաւն ես, թէ ոչ»։ Յակոբը մօտեցաւ հօրը. սա շօշափեց և ասաց. «Զայնը Յակոբի ձայնն է, բայց ձեռքերը Եսաւի ձեռքերն են»։ Եւ չճանաչեց նրան, որովհետեւ Յակոբի ձեռքերը մազոտ էին իւր եղբօր ձեռների պէս։ Նա մի անգամ էլ հարցրեց. «Դ՞ու ես իմ որդի Եսաւը»։

Նա պատասխանեց. «Այո՛, ես եմ»։

Եւ Իսահակն ասաց. «Ի՛նչ ուրեմն, որդեակ, որսդ՝ որ

ուտեմ»։ Բերեց Յակոբը և Իսահակը կերաւ. բերեց և գինի, և նա խմեց։ Ապա խօսեց Իսահակը և ասաց Յակոբին. «Մօտ արի, որդեակ, համբուրիր ինձ»։ Նա մօտեցաւ և համբուրեց։ Իսահակը հոտ առաւ նորա հանդերձից. և օրհնեց Յակոբին և ասաց. ահա իմ որդու հոտը լի արտերի պէս, որ Աստուած օրհնել է։ Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից և երկրի պարարտութիւնից և ցորենի ու գինու առատութիւնը։ Քեզ ծառայեն ազգերը և երկիրպագանեն իշխանները։ Տէր դառնաս եղբայրներիդ վրայ։ Եւ օրհնուի քեզ օրհնողը»։

Երբոր Իսահակը հեռացաւ, եկաւ Եսաւը որսի տեղից. նա ևս խորտիկ պատրաստեց և տարաւ հօրն ու ասաց. «Վերկաց, հայր, և կեր քո որդու որսը, որ քո հոգին ինձ օրհնէ»։ Եւ հայրն ասաց. «Ո՞վ ես դու»։

Նա պատասխանեց. «Ես Եսաւն եմ, քո անդրանիկ որդիդ»։

Շատ զարմացաւ Իսահակը և ասաց. «Իսկ այն ո՞վ էր, որ որսաց ինձ համար և բերեց ինձ։ Եւ ես կերայ մինչև քո գալը և օրհնեցի նրան. և թող օրհնեալ մնայ»։

Երբոր Եսաւը նորա խօսքերը լսեց, դառնացած աղաղակ բարձրացրեց և ասաց. «Ինձ էլ օրհնիր, հայր»։

Իսահակը պատասխանեց. «Եկաւ եղբայրդ նենգութեամբ և առաւ քո օրհնութիւնը»։

Եսաւն ասաց. «Ահա Յակոբն ուրեմն իմ անդրանիկութիւնը և իմ օրհնութիւնն ինձանից խլեց։ Հայր, ինձ համար էլ օրհնութիւն չե՞ս թողել»։

Իսահակը պատասխանեց և ասաց. «Ես նրան քեզ վրայ տէր նշանակեցի, և բոլոր եղբայրներին նրան ծառայ դարձրի. ցորենով և գինով հաստատեցի նրան, էլ թէ՛նչ կարող եմ քեզ անել, որդեակ»։

Եսաւն ասաց. «Մի՛թէ մի օրհնութիւն ունիս, հայր։ Ինձ էլ օրհնիր»։ Եւ բարցրաձրեց իւր ձայնը և լաց եղաւ։

Իսահակը պատասխանեց և ասաց. «Ահա երկրի պարար-

տուլթիւնից և երկնքի ցօղից լինի քո բնակութիւնը: Քո սրով
ապրիս և եղբօրդ ծառայես, և յետոյ կըգալ ժամանակ, որ
նրա լծից կազատուիս»:

III.

Եւ Եսաւը Յակոբի դէմ ոխ էր պահում այն օրհնու-
թեան համար, որ նա իրանից խլեց և ասաց իւր մօքունմ.
«Սգի օրեր կըգան իմ հօր վրայ, այն ժամանակ կըսպանեմ
իմ եղբայր Յակոբին»: Այս իմացաւ Ռեբեկան, կանչել տուեց
Յակոբին և ասաց. «Եսաւը սպառնում է քեզ սպանել. ուստի
վերկաց, փախիր Խառան իմ եղբայր Լաբանի մօտ և մնա՛
նրա մօտ, մինչև որ քո եղբօր բարկութիւնն անցնի, այն
ժամանակ կ'ուղարկեմ, քեզ կանչել կըռամ այնտեղից: Ախ,
չլինի թէ մի օրում թէ քեզանից և թէ քո հօրիցդ զրկուիմ»:

Եւ Իսահակը կանչեց Յակոբին, օրհնեց նրան և ասաց.
«Տէր Աստուածն օրհնէ քեզ, աճեցնէ և բազմացնէ քեզ և
մեծ ազգ դառնաս և իմ հօր Աբրահամի օրհնութիւնը քեզ
տալ և քո ժառանգներին»:

IV.

Եւ գնաց Յակոբը Բերսաբէից դէպի Խառանի կողմը՝ այն
աշխարհը, որ Միջագետքի հիւսիսումն է: Եւ տեսաւ դաշտի
վրայ մի ջրհոր և կողքին ոչխարների երեք հօտ, որ հան-
գստանում էին. այն ջրհորը շինած էր ոչխարներին ջուր
խմեցնելու համար. ջրհորի բերանի վրայ մի մեծ վէմ կար
դրած: Երբոր բոլոր հօտերը ժողովում էին, ջրհորի բերա-
նից վէմը գլորում էին և խաշներին ջուր տալիս և ապա
վէմը դարձեալ դնում էին հորի բերանին:—Յակոբն ասաց

հովիւներին. «Ե՛ղբարք, որտեղից էք դուք»: Նրանք պատաս-
խանեցին. «Խառանից»: Նա ասաց. «Ճանաչում էք Լաբանին,
Նաքովրի որդուն»:

Եւ նրանք ասացին. «Ճանաչում ենք»:

Նա ասաց. «Առողջ է նա»:

Նրանք պատասխանեցին. «Այո՛, առողջ է. և ահա գա-
լիս է նորա դուստր Ռաքէլը խաշներով»:

Նա ասաց. «Արեգակը դեռ բարձր է և ժամանակ չէ, որ
հօտը տուն տանէք. խմացրէք ոչխարներին և տարէք արա-
ծացնելու»:

Նրանք պատասխանեցին. «Մենք չենք կարող, մինչև
որ բոլոր հովիւները չժողովուին և վէմը ջրհորի բերանից
չգլորեն»:

Մինչ Յակոբը հովիւների հետ խօսում էր, եկաւ Ռա-
քէլը իւր հօր խաշների հետ, որովհետև նա էր արածացնում
հօր խաշները:

Եւ երբ որ Յակոբը տեսաւ Ռաքէլին — իւր քեռի Լաբա-
նի աղջկան, մօտեցաւ և ջրհորի բերանից վէմը գլորեց և
քեռու խաշներին ջուր տուեց: Ապա համբուրեց Ռաքէլին
և բարձրաձայն լաց եղաւ և պատմեց նրան թէ ինքը Ռեբե-
կայի որդին է. Իսկ նա վազեց և պատմեց այս բանը հօրը:
Լաբանը երբ լսեց, թէ իւր քրոջ որդի Յակոբը եկել է, նորա
առաջ վազեց, գրկեց և համբուրեց և իւր տուն բերեց նրան:
Եւ Յակոբը պատմեց նրան այս բոլորը:

V.

Մի ամսի չափ Յակոբը մնացել էր Լաբանի մօտ, երբ սա
նրան ասաց. «Թէև դու իմ մօտիկ ազգականն ես, միթէ ձրի՞
պէտք է ծառայես ինձ: Յայտնիր ինձ, թնչ է քո վարձը»:

Իսկ Լաբանն ունէր երկու դուստր, երեցի անունն էր

Լիա, կրտսերինը՝ Ռաքէլ: Բայց Լիայի աչքերը ջրջրոտ էին, իսկ Ռաքէլը գեղեցկատեսիլ և սիրուն երես ունէր: Յակոբը սիրեց Ռաքէլին և ասաց. «Ես եօթը տարի կը ծառայեմ քեզ քո կրտսեր դուստր Ռաքէլի համար»:

Լաբանը պատասխանեց. «Լաւ է քեզ տամ դորան, քան թէ օտարին. ուրեմն մնա՛ ինձ մօտ»: Այսպէս Յակոբը Ռաքէլի համար եօթը տարի ծառայեց. իսկ իրան այնպէս թուեցաւ, թէ միայն մի քանի օր է ծառայել, այնքան սիրում էր նրան:

Բայց երբոր եօթը տարին լրացաւ, Լաբանը խաբելով տուեց նրան Ռաքէլի փոխարէն Լիային: Եւ Յակոբն ասաց Լաբանին. «Այս քնչ գործեցիր. մի թէ Ռաքէլի համար չծառայեցի՞ քեզ. ինչո՞ւ խաբեցիր ինձ»:

Լաբանը պատասխանեց. «Սեր աշխարհում օրէնք չէ, որ կրտսերին երէցից առաջ մարդու տանք: Ես Ռաքէլին էլ քեզ կը տամ, եթէ էլի եօթը տարի ծառայես ինձ»: Յակոբն այս էլ կատարեց: Եւ Լաբանը Ռաքէլին էլ տուեց նրան:

Եւ Յակոբն ունեցաւ տասներկու որդի. Ռուբէն, Շմաւոն, Դակի, Յուդա, Դան, Նեփթաղիմ, Գաթ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուլոն, Յովսէփ և ամենից կրտսերը՝ Բենիամին:

V.I.

Եւ որովհետեւ տասնուչորս տարի արդէն անցել էլ, մի օր Յակոբն ասաց Լաբանին. «Արձակիր ինձ, որ իմ երկիրը գնամ»:

Լաբանը պատասխանեց. «Թէ որ գտայ շնորհ քո առաջ, մնա՛ ինձ մօտ. ես տեսայ, որ Աստուած քո պատճառով օրհնեց ինձ: Ասա՛, թէ՛ է վարձդ, որ տամ քեզ»:

Իսկ Յակոբն ասաց նրան. «Այժմ ոչինչ մի տար. բայց եթէ ինչ որ քեզ ասեմ՝ կատարես, ես դարձեալ կ'արածացնեմ քո ոչխարները և կը պահեմ: Թող այսօր բոլոր խաշները

առջևիցդ անցնեն, նրանցից զատիր և հանիր բոլոր խաշտախարիւ և գորշ ոչխարները և բոլոր պիսակ այծերը: Եւ ինչ որ մնացած միագոյն խաշներից գորշախաշ և սպիտակ ծնանին, այն լինի իմ վարձը»:

Լաբանը պատասխանեց. «Այդպէս լինի»: Եւ զատեց նոյն օրը գորշախաշ և պիսակ ոչխարներն ու այծերը, յանձնեց իւր որդոց և երէք օր ճանապարհով հեռացրեց Յակոբից: Եւ Յակոբն սկսեց արածեցնել մնացած միագոյն խաշները:

Բայց այս խաշները շուտով ծնեցին շատ գորշախաշ և պիսակ գառներ և ուլեր, որ Յակոբը զատում էր Լաբանի խաշներից և իւր համար սեպհական խաշն ունեցաւ: Լաբանն որ այս տեսաւ՝ փոխեց վարձի պայմանը. թէեւ տասն անգամ էլ այսպէս փոփոխեց վարձի պայմանը, բայց Յակոբը դարձեալ հարստանում էր, և շատ ոչխարների և արջառների, ծառաների և աղախիներ, ուղտերի և էշերի տէր դարձաւ:

V.II.

Եւ Յակոբը լսեց Լաբանի որդոց գանգատները, որ ասում էին. «Յակոբն առաւ բոլորը՝ ինչ որ մեր հօրն էր պատկանում, և մեր հօր ընչիցն այսքան հարստութիւն ժողովեց»: Յակոբն այն ևս նկատեց, որ Լաբանը նրա հետ այնպէս չէր վարվում, ինչպէս երէկ և մէկէլ օրը: Եւ Տէրն ասաց նրան. «Դարձիր քո հօր և քո ազգի երկիրը, ես քեզ հետ եմ»:

Յակոբն իսկոյն մարդ սւղարկեց և կանչեց Ռաքէլին և Լիային դաշտ, ուր նախիրն էր, և ասաց նրանց. «Ես տեսնում եմ, որ ձեր հայրն ինձ հետ այնպէս չի վարվում, ինչպէս երէկ և մէկէլ օրը, բայց դուք գիտէք, թէ ինչպէս ծառայեցի նրան. իսկ ձեր հայրն ինձ նենգեց և տասն անգամ վարձս փոխեց. սակայն Աստուած չթողեց, որ ինձ վնասէ:

Եւ Աստուած ասաց ինձ. «Վերկաց, դուրս արի այս երկրից և գնա քո ծննդեան երկիրը, ես քեզ հետ եմ»:

Իսկ Ռաքէլն ու Լիան պատասխանեցին, «Արա՛, ինչ որ Աստուած քեզ ասաց»:

VIII.

Վերկացաւ Յակոբը, նստեցրեց իւր որդոց և կանանց ուղտերի վրայ, դուրս հանեց իւր բոլոր ստացուածքը, որ Միջագետքի մէջ ձեռք էր բերել, և գնաց իւր հօր Իսահակի մօտ՝ Քանանացոց աշխարհը: Եւ Ռաքէլը գողացաւ իւր հօր կուռքերը:

Այսպէս գաղտուկ կերպով հեռացաւ Յակոբը իւր աներից, որ ոչխարները խուզելու էր գնացել, և ոչինչ չասաց նրան: Եւ փախաւ՝ հետն առնելով իւր ամեն ինչքը, անցաւ գետը և դիմեց Գալաադի լեռը:

Երրորդ օրը Լաբանին լուր հասաւ, թէ Յակոբը փախել է: Իսկոյն առաւ հետը եղբայրներին, ընկաւ նրա յետևից եօթն օրուայ ճանապարհ, մինչև որ հասաւ նրան: Բայց Աստուած ասաց նրան երազում. «Զգոյշ եղի՛ր, որ Յակոբի հետ անդգամութեամբ չ'խօսես»:

Եւ Լաբանը հասաւ Յակոբին: Յակոբն արդէն իւր վրանները դրել էր լեռան վրայ, և Լաբանը իւր եղբայրների հետ նմանապէս Գալաադի լեռան վրայ ելաւ:

Եւ ասաց Լաբանը Յակոբին. «Այդ քնչ արեցիր, ինչո՞ւ գաղտագնաց հեռացար և իմ դուստրներին տարար՝ սրով գերի առնուածների պէս: Ինչո՞ւ ինձ իմաց չարիր, որ ես քեզ ուրախ սրտով, երգերով, թմբկով և քնարով ճանապարհ ձգէի: Եւ միթէ արժանի չէի իմ որդոցս՝ իմ աղջիկներին համբուրելու: Դու անմտութեամբ վարուեցար: Ես կարող էի քեզ չա-

րութեամբ վճարել, բայց քո հօր Աստուածը երէկ ինձ ասաց. «Զգոյշ եղի՛ր, որ Յակոբի հետ անդգամութեամբ չ'խօսես»:

Եւ եթէ դու գնում ես, որովհետեւ այդ է քո սրտի փափազը, կուռքերս ինչո՞ւ համար գողացար»:

Յակոբը պատասխանեց. «Ես առանց քեզ ասելու գնացի, որովհետեւ վախեցայ, թէ դու քո դուստրներդ ինձնից կըխլես: Իսկ որի մօտ որ դու քո կուռքերը գտնես, թող նա մեռնի: Ահա քո եղբայրների առաջ քրքրիր բոլորը և առ ինչ որ քոնն է»:

Յակոբը չգիտէր, թէ Ռաքէլը կուռքերը գողացել էր:

Գնաց Լաբանը Յակոբի վրանը, Լիայի և երկու հարճերի վրանները, բայց ոչինչ չգտաւ. և եկաւ Ռաքէլի վրանը: Ռաքէլն առաւ կուռքերը և ուղտի պատատի տակ դրեց ու վրան նստաւ: Լաբանը տնտղեց բոլոր տաղաւարը, բայց ոչինչ չգտաւ: Եւ Ռաքէլը լղի էր. նա ասաց հօրը, «Տէր, մի՛ բարկանար, որ չեմ կարող քո առաջ ոտի կանգնել, տկար եմ»:

Այսպէս՝ Լաբանը չգտաւ ոչինչ. թէև շատ որոնեց:

Իսկ Յակոբը բարկացաւ և յանդիմանեց Լաբանին և ասաց նրան. «Ի՞նչ յանցանք եմ գործել, որ այդպէս յետևիցս ընկած եկար և իմ բոլոր ինչքը տնտղեցիր: Քո տան բաներիցն քնչ գտար այստեղ: Ի՛նչ որ գտար, դիր իմ և քո եղբայրների առաջ, և թող նրանք մեզ դատեն: Քսան տարի քեզ մօտ էի. քո ոչխարներն ու այծերն անպտուղ չէին, քո մաքիները երբէք չեն կերել: Վայրենի գաղանների պատառածը դու չ'կորցրիր, այլ ես իմ ունեցածից տուժեցի. նոյնպէս էլ թէ օրուայ և թէ գիշերուայ ժամանակ գողացածը: Ցերեկը տօթից էի այրվում, գիշերը ցրտից, և աչքս քուռն չը գիտէր: Այսպէս ծառայեցի ես քսան տարի քո տան մէջ, տասն և չորս տարի դուստրներիդ համար և վեց տարի խաշների փոխարէն, և դու տասն անգամ վարձս փոխեցիր: Եթէ ինձ օգնական չլինէր իմ հօր Աստուածը, Աբրահամի Աս-

տողածը, Որի երկիւղը որ Իսահակն ունի, դու գուցէ ինձ ունայն արձակէիր այժմ: Աստուած տեսաւ իմ տառապանքն ու վաստակը և երէկ քեզ յանդիմանեց»:

Լաբանը պատասխանեց և ասաց Յակոբին. «Ո՛հ ապաքէն այս աղջկերքն իմ դուստրներն են, և քո տղէքն իմ որդիքն են, և այս խաշներն իմ խաշներն են: Արդ քնչ կարող եմ անել այսօր իմ դուստրներին կամ նրանց որդկերանց որ նրանք ծնան: Ուրեմն արի ես և դու ուխտ կապենք, և այդ ուխտը լինի վկայութիւն իմ և քո մէջ»:

Եւ առաւ Յակոբը վէմ և արձան կանգնեց և ասաց իւր որդիներին. «Քարեր կուտեցէք»: Եւ նրանք քարեր ժողովեցին և շինեցին մի բլուր, և կերան ու խմեցին այն բլրի վրայ:

Եւ ասաց Լաբանը. «Այս բլուրն այսօր վկայ է իմ և քո մէջ, և Աստուած լինի մեր սահմանների պահապանը, երբոր միմեանցից մեկնինք: Ահա ոչ ոք չկայ մեր մէջ, միայն Աստուած վկայ է իմ և քո մէջ: Ես այս կարկառից (քարի դիգողածք) չեմ անցնիր դէպի քո կողմը և դու էլ այս արձանից մի անցնիր դէպի իմ կողմս չարութեամբ: Աբրահամի Աստուածը, Նաբոլրի Աստուածը և նրանց պապերի Աստուածը մեր մէջ դատաւոր լինի»:

Եւ Յակոբը երգուեցաւ Աստուծու անունով և մատաղ մորթեց լեւան վրայ և իւր ազգականներին կանչեց հաց ուտելու: Կերան խմեցին ու մնացին գիշերը նոյն լեւան վրայ: Եւ Լաբանն առաւօտը վաղ վերկացաւ, համբուրեց իւր դուստրներին և նրանց որդոց և օրհնեց նրանց: Եւ նա հեռացաւ դարձաւ իւր տեղը, և Յակոբն էլ գնաց շարունակեց իւր ճանապարհը:

IX.

Յակոբն իրանից առաջ հրեշտակներ ուղարկեց իւր եղբայր Եսաւի մօտ, Եդովմի աշխարհը, և պատուիրեց նոցա ու ասաց. «Այսպէս ասացէք իմ եղբայր Եսաւին, թէ քո ծառայ Յակոբն այս է ասում. Մինչև այսօր Լաբանի մօտ կացայ և ունիմ արջաւ, և ոչխար, և էջ, և ծառաներ ու աղախիններ, իսկ այժմ մարդ եմ ուղարկում իմ տէր Եսաւի մօտ, որ շնորհ գտնեմ նրա առաջ»:

Եւ հրեշտակները դարձան և ասացին. «Գնացինք քո եղբայր Եսաւի մօտ և ահա ինքը քո առաջն է գալիս չորս հարիւր մարդով»:

Վախեցաւ Յակոբը և տարակուսած էր, և բաժանեց իւր ժողովուրդը, արջաւը, ոչխարները և ուղտերը երկու բանակի և ասաց. «Եթէ Եսաւը գայ և յարձակուի առաջին բանակի վրայ և կոտորէ, ազատ կըմնայ երկրորդ բանակը»: Յետոյ աղօթեց Յակոբը Աստուծուն. «Ո՛վ իմ պապերի Աստուած, Տէր, որ ինձ ասացիր, թէ գնա քո ծննդեան երկիրը և Ես կ'օգնեմ քեզ: Ես շատ անարժան եմ այն ողորմութեան և ճշմարտութեան համար, որ Դու Քո ծառայիդ շնորհեցիր: Միայն ցուպը ձեռիս անցայ այս Յորդանանը, իսկ այժմ վերադառնում եմ երկու բանակներով: Արդ փրկիր ինձ իմ եղբայր Եսաւի ձեռից, որովհետեւ վախենում եմ, գուցէ գայ և ջարդէ ինձ, և մայր ու որդի միասին կոտորէ»:

Եւ Յակոբը գիշերը այնտեղ մնաց և իւր հետ բերածներից ընծաներ առաւ և ուղարկեց Եսաւին, այն է՝ երկու հարիւր այծ, քսան քաղ, երկու հարիւր մաքի, քսան խոյ, երեսուն ուղտ իրանց կողոններով, քառասուն կով, քսան ցուլ, քսան էջ և տասն մարուկ: Եւ իւր ծառաներին յանձնեց, ամեն մէկին մէկ հօտ և ասաց նրանց. «Գնացէք ին-

ձանից առաջ, և ամեն մէկ հօտը հեռու պահեցէք միւսից և միմեանցից բաժանուած տարէք: Եւ առաջինին պատուիրեց և ասաց. «Եթէ քեզ իմ եղբայր Եսաւը պատահի և հարցնէ, թէ՛ «Ո՞րինն է այդ, որ առջևիցդ գնում է», դու ասա՛. «Քո ծառայ Յակոբի ընծան է, որ իւր տէր Եսաւին է ուղարկում. և ինքը մեր յետևից գալիս է»: Այսպէս պատուիրեց և միւսին, և երրորդին, և ամենին, որոնք խաշներէ հետ առաջ էին գնում, և ասաց. «Ինչպէս պատուիրեցի, այնպէս ասացէք Եսաւին, երբ որ նրան պատահէք, և չ'մոռանա՛ք, ասացէք. «Ահա քո ծառայ Յակոբը մեր յետևից գալիս է»: Որովհետև Յակոբն այսպէս էր մտածում. «Ես Եսաւին ուզում եմ հաշտեցնել այն ընծաներով, որ առաջից գնում են. նա թերևս յետոյ ինձ ընդունի»:

Եւ առաւօտը վաղ վերկենալով, անցաւ Յակոբը Յորդանանու մէջ թափուող հունով (ջրի անցք): Բարձրացրեց իւր աչքը և տեսաւ, և ահա գալիս էր Եսաւը և նրա հետ չորս հարիւր մարդ: Իւր որդիերանց ու նրանց մայրերին բաժանեց, իսկ ինքը նրանցից առաջ գնաց, և եօթն անգամ երկիրպագեց, մինչև մերձեցաւ Եսաւին: Եւ Եսաւն էլ առաջ եկաւ, գրկեց նրան և փաթաթուեցաւ նրա պսրանոցով և երկուսն էլ լաց եղան: Եսաւն աչքերը բարձրացնելով՝ տեսաւ կանանց և մաքուակներին և ասաց. «Դրանք քո ինչերդ են»: Յակոբը պատասխանեց. «Իմ որդիքս են, որ Աստուած քո ծառային պարգևեց»: Նրանք յառաջ եկան, երկիրպագեցին Եսաւին:

Եւ Եսաւն ասաց. «Ի՞նչ էին այն բոլոր հօտերը, որ ինձ հանդիպեցան»:

Յակոբը պատասխանեց. «Որ քո ծառան շնորհք գտնէ քո առաջ»:

Եսաւն ասաց. «Ես ինքս շատ ունիմ, եղբայր, քեզ լինի, ինչ որ քոնն է»:

Յակոբը պատասխանեց. «Ահ, ոչ: Եթէ քո առաջ շնորհ

գտայ, ընդունիր այդ ընծաներն իմ ձեռից, որովհետև ես քո երեսն այնպէս տեսայ, իբր թէ մէկն Աստուծու երեսը տեսնի. զուարթ եղիր ինձ համար, ա՛ռ ինձանից այս օրհնութիւնը, որ ես քեզ մատուցի, որովհետև Աստուած ինձ ողորմել է և ես ամեն ինչ շատ ունիմ»: Եւ այնքան բռնադատեց, մինչև որ ստիպեց նրան ընդունելու:

Եւ Եսաւն ասաց. «Չուենք երթանք, ես քեզ հետ եմ ուզում գնալ»:

Իսկ նա ասաց. «Ե՛ղբայր, դու տեսնում ես, որ մանուկներս մատղաշ են, և հետս ունիմ ծնունդ արձակած ոչխարներ և կովեր, որ եթէ մի օր ստիպեմ՝ կրմեռնեն: Տէր, դու քո ծառայիցդ առաջ գնա. իսկ ես, որչափ մանուկներն ու խաշները կրկարողանան ու ճանապարհը յաջող կըլինի, տեւեկիցդ կըգամ ու կըհասնեմ Սէիր՝ իմ տիրոջ մօտ»:

Եսաւն ասաց. «Գոնէ իմ ժողովրդից քեզ մօտ մի քանիսին կըթողնեմ»:

Յակոբն ասաց. «Ի՞նչ հարկաւոր է. այն էլ շատ է, որ քո առաջ ողորմութիւն գտայ, տէր»: Եւ այն օրը Եսաւը միևնոյն ճանապարհով դարձաւ Սէիր:

X.

Եւ չուեց Յակոբը Սուքովտի ճանապարհով և Եսաւի երեսից փախչելով՝ ողջ եկաւ Սիւքէմ քաղաքը, որ Քանանացոց աշխարհումն է, և բնակեցաւ քաղաքի յանդիման: Այստեղից էլ գնաց և եկաւ Բեթէլ և այնտեղ էլ սեղան շինեց, և Տէրն երևեցաւ Յակոբին, օրհնեց նրան և ասաց. «Այսուհետև անուանդ էլ Յակոբ չպէտք է կոչուի, այլ Իսրայէլ (Աստուածատես). Ես եմ ամենակարող Աստուածը, այն երկիրը, որ Աբրահամին և Իսահակին տուի, քեզ կըտամ և քո ժառանգներին քեզանից

յետոյ: Յակոբն այնտեղ մի արձան կանգնեցրեց, ուր Աստուած նրա հետ խօսեցաւ:

Բեթէլի մէջ մեռաւ Ռեբեկայի դայեակ Դեբովրան և թաղուեցաւ Բեթէլի ներքև կաղնիի տակ, որ կոչուեցաւ սգի կաղնի:

Յակոբը գնաց Բեթէլից և եկաւ Սալէմի միջով Եփրատի մօտիկ, որ է Բեթլէհէմ: Այստեղ մեռաւ Ռաքէլը և թաղուեցաւ ճանապարհի վրայ Եփրատի մօտիկ: Եւ Յակոբը մի արձան կանգնեցրեց նրա գերեզմանի վրայ, այն է Ռաքէլի շիրիմը, որ մինչև այսօր կայ:

Եւ գնաց Յակոբը Մամբրէ, այն է Հեբրոն, իւր հօր Իսահակի մօտ, ուր Աբրահամն ու Իսահակը կենում էին: Իսահակն էր հարիւր ութսուն տարեկան, հետզհետէ նուազելով՝ մեռաւ ծերացած ու կեանքից յոգնած: Եւ նրա որդիքն՝ Յակոբն ու Եսաւը՝ թաղեցին նորան կրկին այրի մէջ:

Եւ Եսաւն առաւ իւր կանայքը, որդիքը և իւր տան բոլոր մարդիկը, իւր բոլոր անասուններն ու ինչքը, որ Քանանացոց երկրում ստացել էր, և մէկ ուրիշ աշխարհ գնաց և հեռացաւ իւր եղբայր Յակոբի երեսից: Որովհետև նրանց երկուսի ինչքն այնքան շատ էին, որ չէին կարող մէկմէկու մօտ միասին բնակիլ: Իսկ պանդխտութեան երկիրն այնքան ընդարձակ չէր, որ կերակրէր նոցա բազմաթիւ անասունները: Եւ Եսաւը բնակեցաւ Սէիր լեռան վրայ Եդովմացոց աշխարհում:

Իսկ Յակոբը բնակեցաւ այն երկրում, ուր նրա հայրը պանդխտեցաւ, այսինքն Քանանացոց երկրում:

21. Որսորդական կեանք.

Արևելքում հովիւները միշտ զէնք ունին իրանց հետ թէ թափառելու ժամանակ և թէ հօտն արածացնելու ժամանակ: Նրանք իրանց անասունները վայրի գազաններից պէտք

է պաշտպանեն: Բայց յատկապէս գազաններ որոնել ու սպանել՝ այդ ուրիշ մարդկանց զբաղմունքն է, այսինքն որսորդներն է: Ներբովթը հսկայ որսորդ էր Աստուծու առաջ: Եսաւն էլ որսորդ էր և բացօթեայ էր կենում:

Որսորդները շատ նեղութիւններ պէտք է կրեն, որովհետև հովիւների պէս վրաններ չունին և ոչ երկրագործների պէս խուղեր, այլ անգաղար չափում են սար ու ձոր, զառիվայր խորոչներում և խաւար անտառներում են թափառում թէ արեգակի կիզող ճառագայթների տակ և թէ ձմեռուադաստիկ ցրտին: Փոթորիկն ու անձրևը որսորդին արգելք չեն, որ նա իւր զբաղմունքը դադարեցնէ: Այսպէս նա բրտանում և դիմացկուն է դառնում, իսկ նրա մարմինը աւելի և աւելի վարժուելով՝ զօրեղանում է: Որսորդի կեանքը ոչ միայն բազմաչարք է, այլ և միշտ վտանգալի: Իրանց խիստ համարձակութեամբ՝ շատ անգամ նրանք վայրի գազաններին զոհ են լինում, որովհետև Քանանացոց անտառներում և շրջակայ երկիրներում ոչ միայն այծեամներ, նապաստակներ և ճագարներ կան, այլև յուղաներ, բորեաններ, գայլեր և վագրեր: Անապատներում և արօտատեղիներում երևում են յամուրներ և ջալլամներ, որոնց որսալու համար մեծ ճարպիկութիւն պէտք է բանեցնել: Որսորդը միշտ աստանդական կեանք վարելով և ամենայն տեսակ վտանգների հանդիպելով, աւելի բիրտ, խիստ, վայրի և կտրիչ է դառնում, քան հովիւը կամ երկրագործը:

22. Քանանացոց երկրից մինչև Եգիպտոս.

Թողենք սիրուն հովիտը, ուր Քեբրոնն է, և գնանք հարաւ-արևմուտք: Մեր ճանապարհը կրբոնենք մենք այն հովիտների միջով, որ այգիներով ու անտառներով լիքն են: Մեր բռնած լեռնաշղթայի գլխից մինչև Բերսաբէ դեռ դար-

ձեալ երևում են ծաղիկներով զարդարած և արգաւանդ արօտները: Բերսաբէում կըլիշենք մենք այն ուխտը, որ Իսահակն ու Փղշտացոց արքայ Աբիմելէքը կապեցին: Այնտեղ վերջանում է Գանանացոց աշխարհը (Դանից մինչև Բերսաբէ): Ելի շարունակելով մեր ճանապարհը, կըհասնենք մի անապատ, որ տարածվում է դէպի արևմուտք: Նրա գետինը կրային է, աւազով և կայծքարով ծածկուած: Յիր ու ցան եղած ոսկորները մեզ ցոյց կըտան ճանապարհը, որի վրայ, ո՞վ գիտէ, որքան պանդուխտ մարդիկ, որքան ուղտ իրանց շուռնը փչել են:

Դեռ այսօր էլ վտանգաւոր է այդ կողմի ճանապարհորդութիւնը՝ անապատի մէջ թափառող բեզուկիներէ պատճառով: Եթէ դէպի արևմուտք գնանք, մեր լետեը կըմնան մեզ յայտնի Սէիր լեռները՝ Եդոմացոց աշխարհում, ուր Եսաւն էր բնակում: Հիւսիսում Գերարա և Գազա: Հարաւում հեռուից կ'երևան Սինա լեռան գագաթները: Սա որձաքարի մի ահագին լեռն է, որ գետեղուած է եռանկիւնի ձևով Սինայի թերակղզու վրայ: Այս եռանկիւնը հարաւ-արևմուտքից և հարաւ-արևելքից բռնուած է Կարմիր ծովով: Մի քանի օր ճանապարհին նեղութիւններ կրելուց յետոյ՝ կըհասնենք աւելի գեղեցիկ և բարեբեր կողմերը: Գետինն աւելի պտղաբեր կըգտնենք, բուսականութիւնն աւելի հարուստ, անապատը երթալով մեր աչքից կ'անյայտանայ արևելքում և մենք, վերջապէս, կըհասնենք Գեսեմ երկիրը՝ Եգիպտոսի ամենապտղաբեր մասը:

23. Յովսէփի եղբայրները նրան ծախում են.

Յովսէփը տասնևեօթը տարեկան էր և եղբայրների հետ միասին ոչխար էր արածացնում. եղբայրները նրա մասին չար համբաւ էին բերում հօրը: Իսկ Յակոբը Յովսէփին աւելի էր սիրում, քան միւս որդոցը և կարել տուեց նրա համար ծաղ-

կեայ պատմութեան: Երբոր տեսան եղբայրները, թէ հայրը նրան աւելի է սիրում, ատեցին նրան և չէին կարողանում նրա հետ խաղաղութեամբ խօսել: Յովսէփը մի երազ տեսաւ և պատմեց եղբայրներին, որով նրանք աւելի ատեցին նորան: Նա ասաց նրանց. «Լսեցէք իմ տեսած երազը. ինձ թւում էր, թէ խուրձեր էինք կապում դաշտում. իմ խուրձը կանգնեց և ուղիղ կացաւ, իսկ ձեր խուրձերը դարձան և երկիրպագեցին իմ խուրձին»: Եղբայրներն ասացին նրան. «Մի՞թէ մեր թագաւորը պիտի դառնաս և տիրես մեզ»: Եւ նրանք աւելի ատեցին նրան այս երազի համար:

Մէկ երազ էլ տեսաւ Յովսէփը և պատմեց իւր եղբայրներին և ասաց. «Ահա այլ երազ ևս տեսայ, իբր թէ արեգակը, լուսինը և տասնութէկ աստղեր ինձ երկրպագում էին:

Եւ երբոր այս բանը իւր հօրը և եղբայրներին պատմեց, սաստեց նրան հայրը և ասաց. «Այդ թնչ երազ է: Մի՞թէ ես, քո մայրը և եղբայրներդ պէտք է գանք և քեզ երկրպագենք»:— Եղբայրներն սկսեցին նրան նախանձել, բայց հայրը մտքումը պահեց նրա խօսքերը:

Մի օր եղբայրները Սիւքէմ գնացին՝ իրանց հօր խաշներն արածեցնելու: Եւ Իսրայէլն ասաց Յովսէփին. «Գնա՛, տես, արգեօք ո՞ղջ են եղբայրներդ. համբաւ բեր ինձ: Եւ ուղարկեց նրան Գերոնի ծործորից, և նա գնաց Սիւքէմի կողմը: Դաշտում մէկ մարդ տեսաւ նրան մոլորուած ման գալիս և հարցրեց. «Ի՞նչ ես ման գալիս»:

Նա պատասխանեց. «Ես իմ եղբայրներին եմ ման գալիս. ասո՞ւ ինձ, եթէ գիտես, ո՞ւր են արածեցնում նրանք»:

Մարդն ասաց. «Նրանք այստեղից հեռացան. և ես լսեցի, որ նրանք ասացին, թէ գնանք Դովթայիմ»: Յովսէփըն էլ գնաց եղբայրների լետեից և գտաւ նրանց Դովթալիմի մէջ:

Երբոր նրանք հեռուից նրան տեսան, ասացին միմեանց.

դիկ ցանք են անում, և շուտով ամեն տեղ հասկերով ծածկվում է: Այսպէս ուրեմն, Նեղոսի երկիրներն իսկապէս ցորենի ամբարներ են արեւելքի համար:

25. Յովսէփը եգիպտոսում:

I.

Վաճառականները Յովսէփին եգիպտոսում ծախեցին Պետափրէսին, որ փարաւոնի ներքինին էր և դահճապետը: Եւ Աստուած Յովսէփին օգնական էր, այնպէս որ նրան ամեն բան յաջողվում էր, քանի եգիպտացի տիրոջ տանն էր: Այս տեսնում էր և նրա տէրը, և նա շնորհ գտաւ իւր տիրոջ առաջ, այնպէս որ նրա աւագ ծառան դարձաւ. տէրը նրան տան վերակացու կարգեց և ամեն բան, ինչ-որ իրանն էր, յանձնեց Յովսէփին: Եւ օրհնեց Աստուած եգիպտացու տունը Յովսէփի համար, և Աստուծու օրհնութիւնը տարածուեցաւ նրա բոլոր ընչերի վրայ, թէ տանը և թէ դաշտումը: Ահա այսպէս Պետափրէսն ամեն բան թողեց Յովսէփի ձեռին, և ոչինչ բանի հոգ չունէր, թէ ինչ կար կամ ինչ էր կատարվում տան մէջ. բայց միայն գիտէր այն կերակուրները, որ ուտում էր:

Յովսէփն ազնիւ երես և գեղեցիկ տեսք ունէր: Մի օր Պետափրէսի կինն աչք ձգեց նրա վրայ, սիրեց նրան և կամենում էր նրա հետ փախչել: Բայց նա չէր համաձայնում և ասաց. «Ես ինչպէս այդ մեծ չարութիւնը գործեմ և մեղանչեմ Աստուծու առաջ»:

Իսկ կինը միշտ կրկնում էր նոյնը, բայց նա դարձեալ չէր լսում նրան: Մի օր էլ Յովսէփը տուն մտաւ, որ իւր սովորական տնտեսական գործը կատարէ. տանըցիներից ոչ ոք չկար: Եւ կինը բռնեց նրա վերարկուից, որ իւր հետ տանէ:

Բայց նա թողեց վերարկուն նրա ձեռին ու ինքը փախաւ: Կինը շատ բարկացաւ և կանչեց տան ծառաներին և ասաց. «Տեսէք, Պետափրէսը մեր տունը մի եբրայեցի ծառայ բերեց մեզ խայտառակելու: Նա եկաւ ինձ մօտ և յորդորում էր, որ հետը փախչեմ. իսկ երբոր բարձր աղաղակեցի ու փէշից բռնեցի՝ երկիւղից թողեց իւր ձորձն իմ ձեռքիս ու փախաւ»:

Եւ պահեց ձորձը, մինչև որ տէրը տուն եկաւ, և նոյն խօսքերը նրան ևս ասաց. «Քո բերած եբրայեցի ծառան մըտաւ ինձ մօտ և ստիպում էր, որ հետը փախչեմ: Իսկ ես երբոր աղաղակեցի, նա թողեց իւր վերարկուն ինձ մօտ և փախաւ»:

Եւ երբոր տէրը իւր կնոջ խօսքերը լսեց, շատ բարկացաւ ու առաւ Յովսէփին բանտը դրեց, ուր արքունի կալանաւորներն էին կապուած: Բայց Աստուած Յովսէփին օգնական էր. բանտապետի քաղցը աչքը նրա վրայ դարձրեց, այնպէս որ բանտապետը Յովսէփի ձեռքը յանձնեց բոլոր կալանաւորներին և այնտեղի բոլոր գործերը նրան էր կատարել տալիս: Եւ բանտապետն էլ ոչինչ հոգս չունէր, որովհետեւ Աստուած Յովսէփի հետ էր և բոլոր Յովսէփի արածը լաւ յաջողեցնում էր:

II.

Այս բաներից լետոյ՝ մի օր եգիպտացոց թագաւորի տաճարապետը և մատակարարն իրանց տիրոջ՝ այսինքն թագաւորի առաջ յանցանք գործեցին: Եւ փարաւոնը բարկացաւ իւր այդ երկու ներքինիների վրայ և հրամայեց բանտ դնել նրանց, և տարան նրանց այն բանտը, ուր Յովսէփն էր բանտարկուած: Բանտապետը նրանց Յովսէփին յանձնեց, որ նրանց սպասաւորէ. և նրանք միքանի օր այնտեղ էին: Եւ երկուսն էլ, այսինքն թագաւորի տաճարապետն ու մատակարարը,

երազ տեսան միևնոյն գիշերը: Առաւօտը, երբ որ Յովսէփը մտաւ նրանց մօտ և տեսաւ որ տխուր էին, հարցրեց նրանց և ասաց. «Ձեր երեսն ինչո՞ւ է տրտում այսօր»:

Նոքա պատասխանեցին. «Երազ տեսանք, և ոչ ոք չկայ, որ մեզ մեկնէ»:

Յովսէփն ասաց. «Մեկնութիւնն Աստուծու ձեռին է. բայց պատմեցէք ինձ»:

Նախ տակառապետը պատմեց Յովսէփին և ասաց. «Ես տեսայ երազումս իմ առաջ մի որթ, և որթի վրայ երէք ուռ, որ դեռ կանաչ էին, բայց յանկարծ ծաղկեցան և խաղողի ողկոյզները հասան: Եւ ես ձեռիս ունէի փարաւոնի բաժակը, առնում էի խաղողը և ճմլում էի բաժակի մէջ և տալիս էի բաժակը փարաւոնի ձեռքը»:

Յովսէփն ասաց նրան. «Այս է դրա մեկնութիւնը. երեք ուռը երէք օր է: Երեք օրից յետոյ փարաւոնը կըլիշէ քո իշխանութիւնը և յետ կըդարձնէ քեզ քո պաշտօնը, որ առաջուայ պէս փարաւոնի բաժակը իւր ձեռքը տաս: Եւ երբ որ յաջողութեան մէջ լինիս, դու էլ ինձ յիշիր, ողորմութիւն արա՛ւ և փարաւոնի առաջ բարեխօսիր, որ ինձ այս բանտից հանէ: Ինձ գողանալով բերին Եբրայեցոց երկրից, այստեղ էլ ոչինչ յանցանք չգործեցի, բայց բանտը ձգեցին ինձ»:

Երբ մատակարարը տեսաւ, որ լաւ մեկնութիւն տուեց, ասաց Յովսէփին. «Ես երազ տեսայ, և թուեցաւ ինձ, իբր թէ գլխիս երեք սպիտակ կողով ունէի և վերեւի կողովում կային ամեն տեսակ թխած բաներ փարաւոնի համար, և թռչուններն այդ ուտում էին գլխիս վրայ եղած կողովներէ»:

Յովսէփը պատասխանեց և ասաց. «Այս է մեկնութիւնը. երեք կողովը երեք օր է. և երեք օրից յետոյ փարաւոնը քո գլուխը կըվերցնէ վրայիցդ և կախ կըտայ քեզ փայտի վրայ, և թռչունները քո միսը կուտեն»:

Եւ երրորդ օրը փարաւոնի ծննդեան օրն էր. նա իւր

բոլոր ծառաներին ուրախութեան հաց տուեց. «Եւ յիշեց իւր ծառաների մէջ տակառապետի և մատակարարի իշխանութիւնը»: Եւ տակառապետին յետ դարձրեց իւր պաշտօնը, որ իրան բաժակ տայ, իսկ մատակարարին կախ տալ տուեց փայտի վրայ, ինչպէս որ Յովսէփը մեկնեւ էր:

Սակայն տակառապետը Յովսէփին էլ չյիշեց և մոռացաւ նրան:

III.

Երկու տարուց յետոյ փարաւոնն էլ երազ տեսաւ. նրան երեւեցաւ, իբր թէ կանգնած էր Նեղոս գետի ափին և ջրից դուրս եկան եօթը գեղեցիկ, գէր և ընտիր երինջներ և գնացին ճահճի խոտի մէջ արածելու: Ապա այլևս եօթը երինջներ ջրից դուրս եկան, որ գէշ և վտիտ էին և գնացին գետի ափն առաջուայ երինջների մօտ: Գէշ և վտիտ երինջները կերան եօթը գեղեցիկ և գէր երինջներին: Այդ ժամանակ զարթեցաւ փարաւոնը:

Յետոյ դարձեալ քնեցաւ և դարձեալ երազ տեսաւ, և ահա եօթը լիք և խնկագոյն հասկեր աճում էին մէկ փնջի վրայ: Յետոյ տեսաւ, որ եօթը բարակ և խորշակից զարկուած հասկեր ծլում էին նրանց յետևից: Եւ եօթը բարակ և խորշակից զարկուած հասկերը կլանում էին եօթը լիք և խնկագոյն հասկերին: Եւ զարթեց փարաւոնը և տեսաւ, որ երազ է:

Առաւօտուն նա շատ տրտում էր. մարդիկ ուղարկեց և կանչել տուեց Եգիպտոսի բոլոր երազահասններին և իմաստուններին և պատմեց նրանց իւր երազը. բայց մարդ չգտնուեցաւ, որ այդ երազները մեկնէր իրան:

Այն ժամանակ միայն տակառապետի միտքն ընկաւ Յովսէփը. խօսք բաց արաւ և ասաց թագաւորին. «Երբ որ փարաւոնը մեր վրայ բարկացաւ և ինձ մատակարարի հետ միա-

սին բանտ ձգել տուեց դահճապետի տանը, այն ժամանակ մենք երկուսս միևնոյն գիշերը երազ տեսանք, և մեր երազները մեծ նշանակութիւն ունէին ամեն մէկիս համար: Բանտում մեզ հետ նաև մի երբայեցի պատանի կար, նրան պատմեցինք, և նա մեր երազները մեկնեց մեզ, ամեն մէկիս տեսածին համեմատ: Եւ ինչպէս որ մեկնեց, այնպէս էլ կատարուեցաւ՝ ես վերստին ստացայ իմ իշխանութիւնը, իսկ նա կախուեցաւ փայտի վրայ»:

Փարաւոնն ուղարկեց և Յովսէփին կանչել տուեց: Հանեցին նրան բանտից, մազերը խուզեցին, փոխեցին շորերը, և մտաւ փարաւոնի մօտ: Եւ փարաւոնն ասաց նրան. «Ես երազ տեսայ, բայց մարդ չկայ, որ մեկնէ ինձ: Իսկ քեզ համար լսել եմ, որ դու գիտես երազ մեկնելը»:

Յովսէփը պատասխանեց և ասաց. «Այդ ինձանից կախուած չէ: Աստուած կը պատասխանի, թէ փարաւոնի փրկութիւնն ինչ է»:

Փարաւոնն ասաց Յովսէփին. «Երազ տեսայ, իբր թէ նեղոս գետի ափին էի կանգնած և ջրից ելնում էին եօթը գէլ և գեղեցիկ երինջներ, և գնում էին ճահճի խոտի մէջ արածելու: Ապա այլ եօթը լղար, շատ գէշ և վտիտ երինջներ դուրս եկան, ամբողջ Եգիպտոսում այդքան գէշ կենդանիներ չէի տեսել: Եօթը լղար ու գէշ երինջները կերան առաջին եօթը գեր և գեղեցիկ երինջներին և ուտելուց լետոյ էլ չէր երևում նրանց փորից թէ բան են կերել և առաջուայ պէս էլի գէշ էին երևում: Այդ ժամանակ զարթեցայ:—Յետոյ միւս անգամ երազ տեսայ, որպէս թէ եօթը լիք և գեղեցիկ հասկեր մի փնջի վրայ աճում էին: Յետոյ նրանց մօտ ծլում էին եօթն ապականուած, նուազ և խորշակից զարկուած հասկեր: Եւ եօթը նուազ հասկերը կուլ տուին եօթն ատօք հասկերին: Այս բանն արդէն պատմել եմ երազահաններին, բայց նրանք չեն կարողանում մեկնել»:

Յովսէփն ասաց. «Փարաւոնի երկու երազն էլ մէկ է: Ինչ որ Աստուած անելու է, փարաւոնին ցոյց է տալիս: Եօթը գեղեցիկ երինջները եօթը առատ տարի են, և եօթը գեղեցիկ հասկերը նոյնպէս եօթ տարի են: Երազը միևնոյն է: Եօթը տգեղ և վտիտ երինջները, որ նրանցից լետոյ դուրս եկան, և եօթը սին և խորշակահար հասկերը եօթը սովի տարիներ են: Ահա այս է իմ ասածը, թէ Աստուած փարաւոնին ցոյց է տալիս իւր անելիքը: Ահա եօթը տարիներ կը գան, որ ամբողջ Եգիպտոսում մեծ լիութիւն կը լինի: Յետոյ կը գան եօթը սաստիկ սովի տարիներ, որ լիութիւնը իսպառ կը մոռացուի և սովը տաքնապի մէջ կը ձգէ երկիրը: Այլ թէ փարաւոնը երկու անգամ երազեց, այդ նշանակում է, թէ Աստուծոյ ցոյցը ճշմարիտ է և նա շուտով կը կատարէ այդ: Իսկ այժմ թող թագաւորն իրան խորհրդական ընտրէ մի իմաստուն մարդ և նրան վերակացու կարգէ Եգիպտացոյց երկրի վրայ և գործակալներ նշանակէ երկրի վրայ և արմտիներ ինքեցորդ մասը պահանջէ Եգիպտացոյց երկրում եօթն լիութեան տարիների ժամանակ: Թող յաջողակ տարիների բոլոր պտուղները ժողովեն և ցորենը լցնեն փարաւոնի շտեմարանները և պաշարները քաղաքներում պահեն, որպէսզի պաշարն պահուի եօթն սովի տարիների համար և որպէսզի երկիրը սովից չկոտորուի»:

Այս խօսքերին շատ հաւանեցան փարաւոնը և բոլոր նրա ծառաները: Եւ նա ասաց իւր ծառաներին. «Միթէ կը գտնենք սրա պէս մի մարդ, որ Աստուծոյ հոգի ունենայ իւր անձի մէջ»: Եւ ասաց Յովսէփին. «Որովհետեւ այդ բոլորը Աստուած քեզ ցոյց տուեց, ապա ուրեմն քեզանից աւելի իմաստուն, խոհական և հասկացող մարդ չկայ: Քեզ եմ կարգում իմ տան վրայ և քո խօսքիդ պէտք է հնազանդի իմ բոլոր ժողովուրդը: Ես քեզանից բարձր կը լինիմ միմիայն իմ բոլոր ժողովուրդը: Ես քեզ այսօր կարգում եմ Եգիպտացոյց աթոռովս: Ահա ես քեզ այսօր կարգում եմ Եգիպտացոյց

երկրի վրայ»։ Եւ փարաւոնը մատանին հանելով իւր մատից, դրեց Յովսէփի մատը, հագցրեց նրան բեհեմայ պատմուճան և ոսկեայ մանեակ կախեց նրա պարանոցը։ Նստեցրեց նրան իւր երկրորդ կառքի մէջ, և նրա առջևից մուկներով կանչում էր. «Երկրպագեցէք, սա է երկրի հայրը»։

Եւ նրան կարգեց եգիպտացոց երկրի վրայ։

Եւ թագաւորն ասաց Յովսէփին. «Ահա ասիկ ես փարաւոնն ասում եմ, որ առանց քո հրամանիդ ոչ ոք ձեռք կամ ոտք չպիտի բարձրացնէ բոլոր եգիպտացոց երկրի վրայ»։ Եւ Յովսէփին պատուեց Կենսատու անունով, որ եգիպտացոց լեզուով ասել է Փամփթոմբանէ. և Արեգ քաղաքի քրմի դուստր Ասանէթին կնութեան տուեց նրան։

Այսպէս ելաւ Յովսէփ բոլոր Եգիպտոսը շրջելու։ Երեսուն տարեկան էր Յովսէփը՝ երբ որ փարաւոնի առաջ ելաւ։ Երկիրը եօթը լիութեան տարիներին չափազանց բարեբեր եղաւ. և լիութեան եօթը տարիներում ժողովեց նա բոլոր պտուղները և ամբարեց քաղաքներում. ինչ պտուղ որ ամեն քաղաքի շուրջը եղող դաշտերում բուսնում էր՝ բոլորը ժողովեց։ Եւ Յովսէփը ցորենը ժողովեց ծովի աւազի պէս խիստ շատ, մինչև որ էլ դադարեց համարել, որովհետև թիւ չկար։

Եւ Յովսէփը ծնաւ երկու որդի, սովի ժամանակից առաջ, և կոչեց նրանց անունը՝ մէկինը Մանասէ և միւսինը Եփրեմ։

Եւ երբ որ լիութեան տարիներն անցան Եգիպտացոց աշխարհից, սկսեցին եօթն սովի տարիները գալ, ինչպէս որ Յովսէփը գուշակել էր։ Եւ սովը տարածուեցաւ աշխարհիս բոլոր երկիրները, բայց Եգիպտոսում ամբարուած հաց կար։ Եւ որովհետև Եգիպտոսն էլ սովեցաւ, ժողովուրդը աղաղակեց փարաւոնի հացի համար։ Բայց փարաւոնն ամեն Եգիպտացու ասում էր. «Գնացէք Յովսէփի մօտ և ինչ որ ասէ, այն արէք»։ Յովսէփը բաց արեց ցորենի շտեմարանները և

վաճառեց Եգիպտացիներին ցորեն, որովհետև սովն աւելի սաստկանում էր։ Ամեն աշխարհից գալիս էին Եգիպտոս Յովսէփից ցորեն գնելու, որովհետև ամեն տեղ սովը զօրանում էր։

26. Երկրագործութիւն.

Որսորդն անտառներում թափառում է, հովիւը մէկ արօտաւեղից միւսն է քաշվում, երկուսն էլ համարեա միշտ իրանց հանգստութեան տեղը փոխում են. այնպէս չէ երկրագործը։ Սա երկար տարիներ բնակում է միևնոյն տեղը. ունի իւր տունն ու արտը, մարգն ու այգին։ Եւ ամենայն համբերութեամբ պէտք է աշխատէ, որպէսզի իւր քրտնքի պտուղը վայելէ։

Տեսնենք մեր դրացի աշխարհների երկրագործի վաստակը տարուայ զանազան ժամանակներին։ Գարնանը նա դաշտում վարուցանք է անում, որ փետրվարին է սկսվում, այսինքն աւելի վաղ, քան թէ մեզանում։ Մարտին առատ անձրևներով ցորենն արագ-արագ բուսնում և շուտով հասնում է։ Ամառը գրեթէ անձրև չէ գալիս, միայն գիշերուայ ցօղը պէտք է զովացնէ բոյսերը։ Այս պատճառով Իսահակն էլ իւր որդի Յակոբին այս խօսքերն ասելով՝ օրհնեց. «Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից»։ Ապրիլին և Մայիսի առաջին կիսին ցանքը հնձվում է։ Մի կողմից դերանդաւորը քաղում թափում է որանը, հետևից փոցխաւորը փոցխում է, և միւս կողմից խրճնաւորը խուրճ կապում ու տանում բարդում է։ Քաղից յետոյ կալոցն է գալիս. որանի սայլերով բերում են ցորենն ու դիզում կալերում։ Նահապետների ժամանակ կամներու համար ցորենը կամ ծեծում էին զաւազաններով կամ եգների ոտի տակ կոխոտում էին ու որանը մանրում. ապա թեղում

էին: Թեղն էլ էրնում էին (քամու էին տալիս), որպէսզի հատիկները յարդից բաժանուին: Յորենն աղացվում էր ձեռքի աղօրիքով, որ ծառաները կամ աղախինները պըտտեցնում էին: Ձեռքի աղօրիքը շատ պարզ էր և նոյնն էր, ինչով որ մենք այժմ աղ ենք աղում: Նա բաղկացած է մէկ բոլորակ քարից՝ ներքին երկանից, որ անշարժ կայ, և նրա նման, բայց մէջտեղը ծակած մէկ ուրիշ քարից՝ վերին երկանից, ո՛չը վերին երեսի վրայ, մէկ կողքին, շիտակ զարկուած կոթ ունի բռնելու և նրանով ներքին երկանի միջի սլաքի վրայ հագցրած վերին երկանը պտըտեցնելու համար: Յորենը հըն- ձելուց յետոյ քաղում են մրգեղէնը և ապա կթում են խաղողը: Սեպտեմբերին վերստին անձրև է գալիս և այդ ամսի սկզբին սկսվում է աշնան ցանքը: Ձմեռն երկրագործը հանգիստ է առնում աշխատանքից ու իւր ոյժերը կազդուրում է գալ գարնան աշխատանքի համար. բայց եթէ արօրն ու միւս գործիքները կարկատելու են, նա ձմեռն էլ անգործ է մնում:

Այսպէս մենք տեսնում ենք, որ երկրագործն անդադար պէտք է աշխատի, որպէսզի հաց ուտի: Բայց նա գիտէ, որ իզուր են նորա աշխատանքները, եթէ Աստուած իւր օրհնութիւնը չտայ: Ուստի ստէպ աղօթում է և գոհութիւն է մատուցանում Նրան, Նրա ողորմութեանց համար: Նահապետներն այս բանը ոչ միայն աղօթքով, այլև գոհերով էին կատարում: «Երբ որ տարին վերջանում էր, գաշտի արմտիքիցն ընծայ էին մատուցանում Աստուծուն»:

Մեր պատմածների մէջ հանգիսացող մարդիկն ևս ոչ միայն հովուութեամբ, այլ և երկրագործութեամբ էին պարապում: Արդէն Աբրահամն ագարակ ձեռք բերեց, բայց լոկ միայն ազգականներին թաղելու համար. իսկ Իսահակը ցանեց Գերարա երկրում և հարիւրապատիկ հնձեց: Երբոր նա Յակոբին օրհնեց, ասաց. «Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից

և երկրի պարարտութիւնից և ցորենի ու գինու առատութիւն»:

Երկրագործութիւնն աւելի ծաղկած էր Եգիպտոսում: Բայց այնտեղի բնակիչները հարկաւորութիւն չունէին այնքան, աշխատել և չարչարուիլ, ինչպէս որ ուրիշ երկրներում: Երբ որ Նեղոսը իւր յորդութիւնը պակասեցնում և մտնում է իւր տաշտը, նրանք ցանում են ցորենը, և շուտով ամեն տեղ ցանքը ծլում է. կարճ միջոցում հասնում է արեգակի կիզող ճառագայթների տակ: Հունձն այնքան առատ է լինում, որ Եգիպտոսը ոչ միայն իրան, այլև բոլոր շրջակայ երկիրները կերակրել կարող է: Նա եղել է և է արևելքի շտեմարանը:

27. Եգիպտոս.

Նեղոսի ներքին մասը կոչվում է Եգիպտոս: Պտղաւէտ է Նեղոսի հովիտը, որ միայն մի քանի ժամուայ ճանապարհ լայնութիւն ունի: Այս հովիտն արևմուտքից և արեւելքից պատած է լեռնաշղթաներով: Արևմտեանը տարածվում է մինչև Աֆրիկէի մեծ անասլատը. արևելեանը ձգվում է մինչև կարմիր ծովը: Նեղոսի դելտայի մօտ լեռնաշղթաները միմեանցից շատ հեռացած են, և Եգիպտոսի պտղաւէտ երկիրն այստեղ մեծանում և դառնում է մի ընդարձակ դաշտավայր: Նեղոսի աջ ափի վրայ եղած մասը կոչվում էր Գեսէմ:

Եգիպտոսի բոլոր քաղաքները Նեղոսի ափերումն են շինած: Նրանք աւելի բազմաթիւ և մեծ են քան Քանանացոց քաղաքները, ամեն մէկ քաղաքից մինչև միւս քաղաքը կան նաև մեծ քանակութեամբ գիւղեր: Բոլոր այս բնակչութեան տեղերը շինուած են բնական կամ արուեստական բարձ-

քաղեր բլուրները վրայ, որպէսզի ջրի յորդութեանց ժամանակ դարձեալ ջրից վեր մնան: Հին ժամանակներում շատ քաղաքներ միլիօնի չափ ժողովուրդ են ունեցել: Տները բազմաթիւ էին, քաղաքի պարսպներից վեր բարձրանում էին բարձր աշտարակներ: Բագիններն աղիւսից շինած որմեր ունէին: Որմի մէկ կողմը մուտքն էր, որի առաջ գրեթէ ամեն տեղ կանգնած էին հսկայական արձաններ, որ շատ անգամ մէկ ժայռի կտորից շինուած սիւներ էին, և որ օբէկիսկ (կոթող) էին կոչւում: Մուտքի առաջ երկու կողմից անբառնում էին աշտարակաձև շէնքեր: Գլխաւոր մուտքից (մեհենի դռնից) մինչև իսկական բազինը ճանապարհի երկու կողմից շարուած էին լինում սփիւնքսներ, այսինքն արձաններ առիւծի մարմնով և մարդու գլխով: Բագինը զարդարուած էր լինում սիւներով, նկարներով և հիւրոգլիֆով (եգիպտացոց սրբադերով): Նոյնպէս զարդարուած էին լինում ապառաժի շիրիմների պատերը: Այս շիրիմները ոչ թէ բնական այլեր էին, ինչպէս որ քանանացոց երկրումն էին, այլ գերեզմաններ՝ շատ յարկերից բաղկացած, արուեստական ձևով շինուած: Շիրիմի պատերի վրայ փորագրած պատկերները նկարագրում էին հանգուցեալների գործքերը: Թագաւորները թաղվում էին բլրագերբում: Սրանք լեռնաբերձ բարձրութեամբ կոփածոյ քարից էին շինվում: Ամենաբարձրը չորս հարիւր յիսուն ոտնաչափ բարձր էր (Տփիսի Միթամինգի բարձրութիւնը): Բլրագերի ներսը մի փոքր խուց կար, ուր դրվում էին թագաւորների դագաղները:

Եգիպտոսի օդը շատ տաք ու չոր է: Գրեթէ անձրև չէ գալիս: Խորշակները բոյսերին փճացնում են և շատ անգամ էլ հետները փչում բերում են անապատի աւազը: Երկիրը բոլորովին անպտուղ կրլինէր, եթէ ամեն տարի Նեղոսը չյորդանար: Իսկ սա գետինը ջրում է և ծածկում է տիղմով:

Եւ որպէսզի նրա յորդութիւնը շատ տեղ տարածուի, շինուած էին արուեստական ջրանցքներ և աւազաններ: Երբ որ գետը լետ էր քաշվում՝ աճում և ծաղկում էին բոյսերը շուտ և առատութեամբ: Ուստի Եգիպտոսը. «նախ աւազի անապատ, ապա քաղցր ծով, և յետոյ բուրաստան» էր:

28. Սովի տառապանքը, եղբայրների ճանաչումը, Եգիպտոս դադլթիլը.

I.

Եւ երբ որ Յակովբը լսեց, թէ Եգիպտոսում ցորեն է վաճառվում, իւր որդոցն ասաց. «Խնչ էք ծանր շարժվում, ահա լսում եմ, որ Եգիպտոսում ցորեն կայ. ի՞նչք այնտեղ, գնեցէք մեզ կերակուր, որ ապրենք և չմեռնենք»: Եւ իջան Յովսէփի տասը եղբայրները: Յակովբը Յովսէփի հարազատ եղբայր Բենիամինին չարձակեց, որ նրանց հետ գնայ, երկիւղ անելով՝ թէ մի գուցէ նրան մի փորձանք պատահի: Եւ այսպէս Իսրայէլի որդիքը եկան ուրիշ շատ եկողների հետ ցորեն գնելու, որովհետեւ քանանացոց երկրում սով էր:

Յովսէփը երկրի իշխանն էր, և նա էր ծախում ցորենը բոլոր ժողովրդին: Եւ երբ որ եղբայրներն էլ եկան ու խոնարհ երկրպագեցին նրան, Յովսէփը նրանց տեսաւ ու ճանաչեց: Բայց ծանօթութիւն չտուեց նրանց, խիստ խօսեց նրանց հետ և ասաց. «Ո՞րտեղից էք գալիս»:

Նրանք պատասխանեցին. «Բանանացոց երկրից՝ կերակուր գնելու համար»: Թէև նա գիտէր, թէ ովքեր են նրանք, բայց նրանք չճանաչեցին նրան: Եւ ինչեց Յովսէփը իւր հին երազները, թէ ինչպէս եղբայրներն իրան երկրպագութիւն պիտի անէին և ասաց նրանց. Լրտես էք դուք և եկել էք միայն մեր աշխարհի եւ ու մուտքն իմանալու»:

Նրանք պատասխանեցին. «Ո՛չ, տէր, ծառաներդ եկել ենք կերակուր գնելու: Մենք ամենքս մէկ մարդու որդիք ենք, մենք խաղաղ մարդիկ ենք և քո ծառաները լրտես չեն»:

Եւ ասաց նրանց. «Ոչ, դուք եկել էք երկրի ել ու մուտքը տեսնելու»:

Նրանք պատասխանեցին. «Մենք, քո ծառաները, տասներկու եղբայր ենք, մէկ քանանացի մարդու որդիք, և կըրտսերը մեր հօր մօտ մնաց, իսկ միւսն էլ չկայ»:

Յովսէփն ասաց նրանց. «Ինչպէս ասացի ձեզ, այնպէս է, լրտես էք դուք: Եւ ես պէտք է ձեզ փորձեմ. փարաւոնի արևով եմ երդվում, որ այստեղից չէք գնալ, մինչև ձեր կրտսեր եղբորը չբերէք: Զեզանից մէկին ուղարկեցէք, որ նրան բերէ այստեղ, իսկ դուք կացէք դիպահի մէջ, մինչև յայտնուի ճշմարէտ էք խօսում, թէ սուտ: Եթէ ձեր ասածը սուտ լինի, ապա ուրեմն փարաւոնի արևով երդվում եմ, թէ դուք լրտեսներ էք»: Եւ միասին բանտի մէջ պահել տուեց նրանց երեք օր:

Երրորդ օրն ասաց նրանց. «Եթէ ապրել էք ուզում, այս արէք, որովհետեւ ես էլ Աստծուց երկիւղ ունիմ: Եթէ դուք խաղաղ մարդիկ էք, ձեզանից մէկին թողէք այստեղ բանտում, իսկ դուք գնացէք և տարէք ցորենը, որքան որ այժմ ձեր տան կարօտն է: Եւ ապա ձեր կրտսեր եղբորը բերէք ինձ մօտ, որ ձեր խօսքը հաստատուի: Այն ժամանակ կըհաւատամ ձեր խօսքին, և դուք չէք մեռնիլ»:

Նրանք իրանց մէջ խօսեցան. «Ահա մեր մեղքը, որ մեղանչեցինք մեր եղբոր դէմ, կատարվում է մեր վրայ: Մենք նրա ոգու նեղութիւնը տեսանք, երբ որ նա մեզ աղաչում էր, և մենք արհամարհեցինք ու չլսեցինք նրան: Այս է պատճառը, որ մենք այժմ նեղութիւն ենք կրում»:

Ռուբէնը պատասխանեց նրանց և ասաց. «Զասացի՞ ձեզ, թէ այդ մանուկի դէմ մեղք մի՞ գործէք: Եւ դուք չու-

զեցաք լսել: Եւ այժմ նրա արիւնն է պահանջվում»:

Բայց նրանք չգիտէին, թէ Յովսէփը հասկանում է, որովհետեւ նա նրանց հետ թարգմանչի բերանով էր խօսում: Եւ նա երեսը մի կողմ դարձրեց և լաց եղաւ. յետոյ դարձաւ նրանց մօտ միւս անգամ, խօսեց նրանց հետ և առաւ նրանցից Շմաւոնին և կապեց նրան նրանց առաջ: Եւ Յովսէփը հրամայեց, որ նրանց պարկերը ցորենով լցնեն և նրանց զրամն իրանց վերադարձնեն, ամեն մէկինը իւր պարկի մէջ ղնելով, և որ պաշար տան նրանց ճանապարհի համար: Եւ այդպէս էլ կատարեցին:

Իսկ նրանք ցորենը էշերի վրայ բառնալով՝ գնացին: Նրանցից մէկը պարկը բաց արաւ իջևանում՝ զրաստին կերակուր տալու համար, և տեսաւ իւր արծաթի ծրարը պարկի մէջ: Եւ ասաց եղբայրներին. «Իմ փողը դարձեալ այստեղ գտնուեցաւ իմ պարկում»: Նրանք վախեցան և առացին միմեանց. «Այս քնչ փորձանք է բերում Աստուած մեր գլխին: Երբոր եկան քանանացոց երկիրն իրանց հօր մօտ, պատմեցին նրան բոլոր անցքը և ասացին. «Այն մարդը, որ երկրի իշխանն է, խստութեամբ խօսեց մեզ հետ և մեզ բանտում պահեց որպէս լրտեսներ: Բայց մենք պատասխանեցինք. «Մենք խաղաղ մարդիկ ենք, մենք լրտեսներ չենք, այլ տասներկու եղբայրներ, մէկ հօր որդիք, մէկն այլևս չկայ, իսկ կրտսերն այժմ մեր հօր մօտ է, քանանացոց աշխարհում»: Եւ երկրի իշխանն ասաց մեզ. «Սրանով կ'իմանամ, թէ խաղաղ մարդիկ էք, եթէ ձեր մէկ եղբորն ինձ մօտ թողնէք, ցորենը տանէք ձեր տան կարօտութեան համար և յետ դաք ու ձեր կրտսեր եղբորն ինձ մօտ բերէք. այսպէս կ'իմանամ, թէ լրտես չէք, այլ խաղաղ մարդիկ էք: Այն ժամանակ այս ձեր եղբորն էլ յետ կտամ ձեզ, և դուք կարող եղիւնիք այս՝ երկրում վաճառ անել»:

Եւ երբոր իրանց պարկերը դատարկուեցին, նրանց

ամեն մէկը իւր արծաթի ծրարը իւր պարկի մէջ գտաւ. այս տեսնելով, նրանք և հայրը շատ վախեցան: Եւ ասաց նրանց հայր Յակոբը. «Դուք ինչ անորդի էք անում. Յովսէփն էլ չկայ, Շմաւոնը կորաւ և Բենիամինին էլ ուզում էք տանել. այս բոլորն իմ գլխին է թափվում»:

Պատասխանեց Ռուբէնը և ասաց. «Իմ երկու որդիներանց սպանիր, եթէ դրան քեզ չդարձնեմ: Դու իմ ձեռքն յանձնիր դրան և ես քեզ կըդարձնեմ»:

Նա ասաց. «Իմ որդին ձեզ հետ չի իջնիլ, որովհետեւ սրա եղբայրը մեռաւ, և միայն սա է մնացել. եթէ սա ձեր գնացած ճանապարհին հիւանդանայ, դուք իմ ծերութիւնը տրտմութեամբ մահուան կըհասցնէք»:

II.

Բայց սովն աւելի և աւելի սաստկանում էր երկրի վրայ, և երբոր Եգիպտոսից բերած ցորենը սպառեցաւ, հայրն ասաց նրանց. «Գնացէք դարձեալ կերակուր գնելու»:

Պատասխանեց Յուդան և ասաց. «Այն մարդը միքանի անգամ սաստեց մեզ և ասաց. «Չտեսնէք իմ երեսը, եթէ ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չլինի»:—Սրդ եթէ մեզ հետ կ'արձակես մեր կրտսեր եղբորը, մենք կ'իջնենք և կերակուր կ'առնենք, իսկ եթէ չես արձակիլ, մենք էլ չենք իջնիլ: Որովհետեւ այն մարդն ասաց. «Իմ երեսը չէք տեսնիլ, եթէ ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չլինի»:

Յակոբն ասաց. «Ինչո՞ւ իմ գլխիս այս պատուհասը բերիք և այն մարդուն պատմեցիք, թէ դուք էլի մէկ եղբայր ունիք»:

Նրանք պատասխանեցին. «Այն մարդը շատ էր հարցնում և տեղեկանում մեր մասին, մեր ազգի մասին և ասաց. «Տակաւին կենդանի է ձեր հայրը: Այլևս եղբայր ունիք». Մենք էլ պատմեցինք, ինչ-որ նա հարցնում էր: Միթէ դի-

տէինք, թէ նա մեզ կ'ասէ. «Բերէք ձեզ հետ ձեր եղբորը»:

Եւ ասաց Յուդան Յակոբին՝ իւր հօրը. «Թող պատանին մեզ հետ գայ, մենք էլ ճանապարհ ընկնենք, որ ապրենք և չմեռնենք մենք ամենքս՝ և մենք, և դու, և մեր մանուկները: Ես երաշխաւոր եմ նրա համար, և իմ ձեռից պահանջիր նրան: Եթէ չդարձնեմ, յաւիտեանս յանցաւոր մնամ: Եւ եթէ այսքան չուշացնէինք բանը, մենք արդէն երկու անգամ վերադարձած կըլինէինք»:

Եւ ասաց նրանց Իսրայէլը՝ նրանց հայրը. «Ե՛հ, եթէ այդպէս հարկաւոր է, ուրեմն կատարեցէք. առէք մեր երկրի պտուղներից ձեր պարկերում և ընծաներ տարէք այն մարդուն. առէք ռետին, մեղր, խունկ, ստաշխ, պիստակ և նուշ: Դարձեալ արծաթ առէք հետներդ կրկնապատիկ. և այն արծաթը, որ դուք պարկերում գտաք, այն ևս լետ դարձրէք, գուցէ սխալմունք է պատահել: Առէք և ձեր եղբորը հետներդ և իջէք Եգիպտոս այն մարդու մօտ: Աստուած տայ ձեզ շնորհ այն մարդու առջև, որ ձեր միւս եղբորը և Բենիամինին արձակէ: Բայց ես ինչպէս անգաւաղացայ, անգաւաղացայ»:

Նրանք առան ընծաներ և կրնապատիկ արծաթ և Բենիամինին, գնացին Եգիպտոս և Յովսէփին յանդիման կացան: Երբոր Յովսէփը նրանց տեսաւ և նրանց հետ Բենիամինին, ասաց իւր տան վերակացուին. «Տուն տար այս մարդկանց մօրթիւր անասուն և կերակուր պատրաստիր, սրանք ինչ հետ հաց պէտք է ուտեն կէսօրին»:

Եւ կատարեց մարդը, ինչ-որ Յովսէփը պատուիրեց: Բայց նրանք վախեցան, որ Յովսէփի տունը պէտք է տարուին և ասացին. «Այն փողի համար, որ այն անգամ մեր պարկերում գտնուեցաւ, տանում են, որ հարցուփորձ անեն, մեղադրեն մեզ և իրանց ծառայեցնեն»: Ուստի մօտեցան Յովսէփի վերակացուին, խօսեցան նրա հետ դռան առաջ՝ և ասացին.

«Լսիր, տէր. անցեալ անգամ եկանք կերակուր գնելու, և երբ յետ գնալիս իջևանն հասանք և մեր պարկերը բաց արինք, մէկէլ տեսանք որ ամեն մէկիս փողն անպակաս կշռով պարկի բերանումն էր, ուստի մենք այժմ դարձեալ հետներս բերել ենք. և ուրիշ փող էլ բերել ենք, որ կերակուր գնենք: Բայց մենք չգիտենք, թէ ո՞վ էր դրել փողերը մեր պարկերում»:

Նա պատասխանեց. «Խաղաղ կացէք, մի վախենաք: Ձեր և ձեր հայրերի Աստուածը ձեզ գանձ է տուել ձեր պարկերում: Իսկ ես պատկանելի վճարը ձեզանից ստացել եմ»: Եւ բերեց նրանց մօտ Շմաւոնին. և տարաւ նրանց Յովսէփի տուն, տուեց նրանց ջուր, որ ոտները լուանան, և նրանց զրաստներին կերակուր տուեց: Իսկ նրանք ընծաները պատրաստեցին, քանի որ Յովսէփը չէր եկել. որովհետեւ լսեցին, թէ նա այնտեղ պէտք է գայ ճաշելու:

Եւ երբոր Յովսէփն եկաւ, մատուցին նրան իրանց ձեռքն եղած ընծաները և խոնարհեցան նրա առաջ: Իսկ նա նրանց առողջութիւնը հարցրեց և ասաց. «Ձեր ծերունի հայրը ո՞ղջ է, որի մասին ինձ ասացիք, թէ տակաւին կենդանի է»:

Նրանք պատասխանեցին. «Քո ծառան՝ մեր հայրը գեռ կենդանի է և ողջ է»: Եւ նրանք խոնարհեցան նրա առաջ: Նա բարձրացրեց իւր աչքը և տեսաւ Բենիամինին, իւր համամայր եղբօրը, և ասաց. «Սա է ձեր կրտսեր եղբայրը, որի մասին ինձ առաջ ասացիք»: Եւ աւելացրեց. «Աստուած ողորմի քեզ, որդեակ»: Եւ հեռացաւ Յովսէփը, որովհետեւ նրա գուլթը շարժեցաւ իւր եղբօր համար և ուզում էր լաց լինել. մտաւ միւս սենեակը և լաց եղաւ: Եւ յետոյ երեսը լուաց, դուրս եկաւ, պնդեց ինքն իրան և ասաց. «Հաց բերէք»: Եւ բերին նրան առանձին, նրանց համար էլ առանձին և եգիպտացոց, որ նրա հետ էին ճաշում, նոյնպէս առանձին, որովհետեւ եգիպտացիք չէին կարող երայեցիների հետ միասին ուտել,

որովհետեւ գարշելի էին սրանք նրանց: Եւ եղբայրները նրստեցան Յովսէփի դիմաց. անդրանիկը՝ իւր երիցուլթեան համեմատ, կրտսերները՝ իրանց կրտսերուլթեան համեմատ, և քոլորեքեանք զարմանում էին իրանց եղբօր վրայ: Եւ նրա սեղանից բերում էին նրանց համար քաղցր կերակուրներ, բայց Բենիամինի համար հինգ անգամ աւելի բերին, քան նրանց ամեն մէկի համար: Եւ նրանք կերան և խմեցին նրա հետ:

Եւ Յովսէփը հրամայեց իւր վերակացուին և ասաց. «Սրանց պարկերը լցրու ցորենով, որչափ որ կըմտնէ, և ամեն մէկի փողը իւր պարկի բերանը դիր. և իմ արծաթէ սկիհը դիր կրտսերի պարկի բերանը և նմանապէս նրա ցորենի գինը: — Եւ նա կատարեց ինչպէս որ Յովսէփը պատուիրել էր: Եւ երբոր առաւօտ եղաւ, արձակուեցան մարդիկը՝ իրանք և իրանց էշերը: Նրանք քաղաքից դեռ շատ հեռու չէին գնացել, երբ Յովսէփը վերակացուին ասաց. «Վերկաց գնա՛, հասիր նրանց և ասա՛. ինչո՞ւ գողացաք արծաթէ սկիհը, որով իմ տէրը խրմում և նրանով հմայում էր: Դուք չարութիւն գործեցիք»:

Եւ նա հասաւ նրանց և ասաց այս խօսքերը: Նրանք պատասխանեցին. «Ինչո՞ւ խօսում է մեր տէրն այդպիսի բաներ. Աստուած ոչ անէ, որ քո ծառաներն այդպիսի բան անեն: Եթէ այն փողը, որ պարկերում գտանք, ձեզ դարձրինք քանանացոց երկրից, ի՞նչու պէտք է գողանայինք քո տիրոջ տանից արծաթ կամ ոսկի: Այժմ քո ծառաների որի մօտ որ այն սկիհը գտնուի, թող մեռնի նա, իսկ մենք թող ծառայ դառնանք մեր տիրոջը»:

Եւ իսկոյն ամեն մէկը իւր բեռը իջեցրեց գետին և բաց արեց պարկը: Նա ման եկաւ բոլորը, սկսելով երէցի պարկից մինչև եկաւ կրտսերի պարկը և գտաւ սկիհը Բենիամինի պարկում: Այս տեսնելով, նրանք պատառեցին իրանց հանդերձները և ամեն մէկը իւր բեռը դրեց էշի վրայ և դար-

ձան քաղաք: Յուդան մտաւ իւր եղբայրների հետ ի միասին Յովսէփի մօտ, որովհետեւ նա դեռ այնտեղ էր, և նրանք գետնի վրայ ընկան նրա առաջ: Եւ ասաց նրանց Յովսէփը. «Այս քնն է ձեր արածը: Չգիտէ՞ք որ ինձ պէս մարդը գուշակել կարող է ամեն բան»:

Յուդան պատասխանեց. «Ի՞նչ պատասխան տանք իմ տիրոջ և քննալէս արդարանանք: Աստուած քո ծառաների յանցանքը գտաւ: Եւ ահա, մենք և նա, որի մօտ որ սկիհը գտնուեցաւ, իմ տիրոջ ծառաներն ենք»:

Իսկ նա ասաց. «Աստուած ոչ անէ, որ այդպէս անեմ. միայն նա, ում մօտ որ սկիհը գտնուեցաւ, միայն նա պէտք է ինձ ծառայ լինի. իսկ դուք խաղաղութեամբ դարձէք ձեր հօր մօտ»:

Առաջ եկաւ Յուդան և ասաց. «Աղաչում եմ, տէր, թող քո ծառան մի խօսք ասէ քո առաջ. և չբարկանաս ծառայիդ վրայ, որովհետեւ փարաւոնից յետոյ դու ես տէրը: Դու քո ծառաներին հարցրիր և ասացիր. «Աւնի՞ք դուք հայր և էլի եղբայր»: Եւ մենք պատասխանեցինք. «Ծերացած հայր ունինք և կրտսեր եղբայր, և որովհետեւ նրա եղբայրը մեռած է, միայն նա է մնացել իւր մօրից և հայրը նրան շատ է սիրում»: Յետոյ դու ասացիր քո ծառաներին. «Բերէք նրան ինձ մօտ, ես ուզում եմ իմ աչքով նրան տեսնել»: Իսկ մենք իմ տիրոջ պատասխանեցինք. «Մանուկը չի կարող հօրը թողնել. եթէ թողնէ, նա կըմեռնի»: Դու ասացիր քո ծառաներին. «Եթէ ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չիջեցնէք, էլ իմ երեսը չտեսնէք»: Եւ երբոր մենք գնացինք մեր հօր մօտ, պատմեցինք նրան բոլորը, ինչ որ իմ տէրը հրամայեց: Եւ մեր հայրն ասաց. «Գնացէք և դարձեալ ցորեն գնեցէք»: Իսկ մենք ասացինք. «Մենք չենք կարող գնալ, եթէ մեր կրտսեր եղբայրը մեզ հետ չլինի»: Եւ ասաց մեր հայրը. «Դուք գիտէք, որ Ռաքէլը երկու որդի ծնաւ ինձ. մինը գնաց ին-

ձանից և դադանակուր եղաւ և էլ չտեսայ նրան: Արդ եթէ սրան էլ ինձանից հեռացնէք, և սրան մի հիւանդութիւն պատահի, դուք իմ ծերութիւնը տրտմութեամբ գերեզման կըտանէք»: Ես՝ քո ծառադ, երաշխաւոր եղայ մանուկի համար, և ասացի հօրս. «Եթէ ես որդուդ չվերադարձնեմ, յաւիտեանս յանցաւոր մնամ»: Ուրեմն թող մանուկի փոխարէն ես քեզ ծառայ մնամ, և թող նրան, որ եղբայրների հետ միասին տուն դառնայ: Ապա թէ ոչ քննալէս դառնամ հօրս մօտ, եթէ մանուկն ինձ հետ չլինի: Ես ուրեմն այն թշուառութիւնը պէտք է տեսնեմ, որ իմ հօրս անշուշտ պատահելու է»:

III.

Ել չկարողացաւ Յովսէփը դիմանալ ուրիշների առաջ, որ նրա շուրջը կային, և ասաց. «Դուրս տարէք ամենին այստեղից»: Եւ երբոր էլ ոչ ոք չմնաց այնտեղ, եղբայրներին ճանաչել տուեց իրան: Եւ ինքը բարձրաձայն լաց եղաւ, մինչև որ եգիպտացիքն ու փարաւոնի տունը լսեցին, և ասաց եղբայրներին. «Ես եմ Յովսէփը. արդարեւ տակաւին կենդանի է հայրս»:

Եւ եղբայրներն էլ չկարողացան պատասխանել, այնքան վախեցան նրանից: Բայց նա ասաց եղբայրներին. «Մօտ եկէք ինձ»: Եւ նոքա մօտեցան: Եւ նա ասաց. «Ես եմ Յովսէփը, ձեր եղբայրը, որին դուք Եգիպտոս վաճառեցիք: Բայց այժմ մի վախենաք և չկարժէք թէ բարկանում եմ, որ դուք ինձ ծախեցիք, որովհետեւ Աստուած ինձ ձեզանից առաջ Եգիպտոս ուղարկեց ձեր կեանքը փրկելու համար: Այս միայն երկու տարի է, որ սով է երկրում և դեռ էլի հինգ տարի կայ, որ ոչ ցանք և ոչ հունձ լինելու չէ: Եւ Աստուած ձեզանից

առաջ ինձ ուղարկեց այստեղ, որպէսզի այս երկրում ձեզ համար հիմք դնեմ, և որպէսզի ապրեմ ձեզ հրաշապէս փրկելու համար: Եւ ոչ թէ դուք ինձ ուղարկեցիք այստեղ, այլ Աստուած: Այժմ շտապեցէք, գնացէք իմ հօր մօտ և ասացէք նրան. Այս է ասում քո որդի Յովսէփը. «Աստուած ինձ տէր արաւ եգիպտացոց բոլոր երկրի վրայ, եկ ինձ մօտ և մի ուշանար: Դու կըբնակես Գեսէմ երկրում, ինձ մօտ կըլինիս դու և քո որդիքը և քո որդոց որդիքը, քո ոչխարները և արջառը և բոլորը, ինչ-որ քոնն է: Եւ ես կըկերակրեմ, որովհետեւ էլի հինգ տարի կայ սովին. և դու, և քո տունը, և ամենը, ինչ-որ քոնն է, կապրիք և նեղութիւն չէք կրիլ»: Ահա դուք ձեր աչքով էք տեսնում և իմ եղբայր Բենիամինն էլ տեսնում է, որ խօսողը ես եմ: Պատմեցէք ուրեմն հօրս, թէ ինչ փառքումն եմ Եգիպտոսում. պատմեցէք, ինչ-որ տեսաք: Շտապեցէք և բերէք հօրս ինձ մօտ»: Եւ փաթաթուհեցաւ Բենիամինի պարանոցին և լաց եղաւ, և Բենիամինն էլ լաց էր լինում նրա պարանոցի վրայ: Յովսէփը համբուրեց իւր բոլոր եղբայրներին և լաց եղաւ. ապա թէ վստահութիւն առան նրանք և խօսեցան նրա հետ:

Երբոր համբաւը փարաւոնի պալատը հասաւ, թէ Յովսէփի եղբայրներն եկել են, ուրախացան և փարաւոնը, և նրա ծառաները և նա ասաց Յովսէփին. «Ասա եղբայրներիդ. — Այսպէս արէք, լցրէք ձեր բեռները և գնացէք, և երբոր քանանացոց երկիրը հասնէք, առէք ձեր հօրը և ձեր ստացուածքը և եկէք ինձ մօտ. ես ձեզ կըտամ եգիպտացոց ամենայն բարութիւններից, որպէսզի երկրի ընտիր բարիքներով կերակրուիք: Տարէք եգիպտացոց աշխարհից սալեր, ձեր որդւոց և կանանց համար, և առէք ձեր հօրը և եկէք: Եւ մի ազահանաք ձեր կահի վրայ, որովհետեւ եգիպտացոց երկրի բոլոր բարութիւնները ձերը կըլինին»:

Յովսէփն այդպէս արեց. տուեց նրանց սալեր փարա-

ւոնի պատուիրանին համեմատ, տուեց և պաշար ճանապարհի համար: Ամեն մէկին էլ մի մի պատմուճան ընծայեց, իսկ Բենիամինին տուեց երեք հարիւր դահեկան և հինգ պատմուճան: Եւ հօրն ուղարկեց տասն էջ եգիպտացոց բարութիւններով բեռնաւորուած, տասն ջորի ցորենով, և հաց ու կերակուր հօր ճանապարհի համար: Եւ այսպէս գնացին նրանք Եգիպտոսից և եկան քանանացոց երկիրն իրանց հօր Յակոբի մօտ և պատմեցին նրան բոլորը և ասացին. «Յովսէփը դեռ կենդանի է և նա է իշխանն ամբողջ եգիպտացոց աշխարհի»:

Իսկ նա այնպէս էր, որպէս թէ երազիցն է զարթում, և չէր հաւատում նրանց: Բայց երբոր նրանք Յովսէփի բոլոր խօսքերը պատմեցին, որ նրանց ասել էր, և երբոր նա սալերը տեսաւ, որ Յովսէփն էր ուղարկել իրան տանելու, զուարթացաւ իւր ոգին, և ասաց ծերունի հայրը. «Բաւական է, իմացայ որ կենդանի է իմ որդի Յովսէփը. գնանք տեսնեմ նրան, քանի չեմ մեռել»:

IV.

Եւ վերկացաւ Իսրայէլը և առաւ հետը իւր բոլոր կայքը և եկաւ Բերսաբէ և պատարագ մատուց իւր հօր՝ Իսահակի Աստուծուն: Եւ Աստուած գիշերուայ տեսիլքում խօսեց նրա հետ. «Յակոբ»: Եւ նա ասաց. «Ահա ես եմ»:

Եւ նա ասաց. «Ես եմ ամենակարող Աստուածը, քո հօր Աստուածը, մի վախենար Եգիպտոս իջնել, որովհետեւ քեզ ուզում եմ մեծ ազգ անել այնտեղ: Ես քեզ հետ կ'իջնեմ Եգիպտոս, և ես դարձեալ կըհանեմ քեզ այնտեղից, և Յովսէփը կըփակէ քո աչքերը իւր ձեռքով»:

Վերկացաւ Յակոբը Բերսաբէից, և նրա որդիքն առան նրան և իրանց կանանց ու որդոց այն սալերի վրայ, որ

փարաւոնն ուղարկել էր, և հետն առնելով իրանց անասունը և ստացուածքը, որ քանանացոյ երկրում ստացան, եկան Նգիպտոս, Յակոբն ու նրա բոլոր ցեղը, այսինքն նրա որդիքը, նրա որդոց որդիքը, դստերքը, նրա դստերաց որդիքը և իւր բոլոր զաւակներին բերեց Նգիպտոս, որ թուով վաթսուս և վեց էին: Յովսէփին իւր երկու որդով էլ հաշուելով, Յակոբի տան բոլոր հոգիքը, որ Նգիպտոս մտան, եօթանասուն էին:

Եւ Յակոբն իրանից առաջ Յուզաֆին ուղարկեց Յովսէփի մօտ, որ յայտնէ նրան իւր գալուստը, իսկ ինքը եկաւ Գեսեմ: Յովսէփը կաղմեց իւր կառքը և ելաւ գնաց իւր հօր՝ Իսրայէլին հանգիպելու Գեսեմի կողմը: Եւ երբոր նրան տեսաւ, փաթաթուեցաւ նրա սլարանոցին և երկար լաց եղաւ նրա կուրծքի վրայ: Եւ Յակոբն ասաց Յովսէփին. «Թող այսուհետեւ մեռնեմ, երբոր քո երեսը տեսայ, որ դու դեռ կենդանի ես»:

Յովսէփն ասաց իւր հօրը և եղբայրներին. «Կ'իջնեմ և փարաւոնին կ'ասեմ. «Իմ եղբայրները և իմ հօր ազգատոհմը եկել են ինձ մօտ քանանացոյ երկրից, բայց դրանք հովիւներ են և իրանց մեծ ու փոքր անասունները հետները բերել են: Արդ եթէ փարաւոնը ձեզ կանչէ և հարցնէ. «Ի՞նչ է ձեր գործը»: Դուք պատասխանեցէ՛ք. «Քո ծառաները խաշնադամաններ ենք՝ սկսած մեր մանկութիւնից մինչև այսօր, և ոչ միայն մենք, այլև մեր հայրերն ու պապերը նոյնն են եղել»: Որպէսզի ձեզ Գեսեմի մէջ բնակեցնեն, որովհետեւ եգիպտացիք զարշում են ոչխարների հովիւներին»:

Եւ եկաւ Յովսէփը, պատմեց փարաւոնին և ասաց. «Իմ հայրը և իմ եղբայրներն իրանց ոչխարներով և արջառով և բոլոր կայքով եկել են քանանացոյ երկրից և այժմ Գեսեմումն են»: Եւ իւր եղբայրներից առաւ հինգին և փարաւոնի առաջ կանգնեցրեց: Եւ ասաց փարաւոնը եղբայրներին.

«Ի՞նչ է ձեր գործը»: Նրանք պատասխանեցին. «Քո ծառաները ոչխարների հովիւներ են, ինչպէս և մեր հայրերն էլ եղել են: Նկել ենք այստեղ պանդխտանալու, որովհետեւ քո ծառաները ճարակ չունէին խաշների համար, այնքան սաստկացաւ սովը քանանացոյ երկրում. արդ թող քո ծառաներին, որ Գեսեմ երկրում բնակին»:

Փարաւոնն ասաց Յովսէփին. «Քո հայրը և քո եղբայրները եկել են քեզ մօտ. եգիպտացոյ աշխարհը բաց է քո առաջ, բնակեցրու նրանց երկրի ամենալաւ տեղում, թող Գեսեմում կենան, և եթէ զիտես, թէ նրանց մէջ զօրաւոր մարդիկ կան, թող վերակացու թիւն անեն իմ խաշներին»:

Յովսէփը իւր հօր Յակոբին էլ տուան բերեց և փարաւոնի առաջ կանգնեցրեց: Եւ Յակոբն օրհնեց թագաւորին: Իսկ թագաւորը հարցրեց. «Քո կենաց օրերը քանի տարի են»:

Եւ Յակոբը պատասխանեց. «Իմ պանդխտութեան օրերը հարիւր և երեսուն տարի են: Սակաւ և դժուարին էին իմ կեանքի օրերը, և չհասան իմ նախահարց պանդխտութեան օրերին»:

Եւ Յակոբը նորից օրհնեց փարաւոնին և դուրս գնաց: Յովսէփը իւր հօրը և եղբայրներին բնակութիւն տուեց և բնակեցրեց երկրի ամենալաւ տեղում՝ Գեսեմում, ինչպէս որ թագաւորը հրամայեց: Եւ իւր հօր տուան կերակրում էր հացով, իւրաքանչիւրին առանձին խնամելով:

V.

Բայց դէռ էլի հաց չկար բոլոր երկրներում և սովը սաստկացաւ, և սովից խիստ նուազեցան եգիպտացոյ ու քանանացոյ երկիրները: Յովսէփը ժողովեց բոլոր արծաթը, որ զտնվում էր Նգիպտոսի և Քանանու մէջ այն ցորենի փո-

խարէն, որ վաճառում էր, և Յովսէփն այս բոլոր արծաթը հաւաքեց թագաւորի գանձի մէջ:

Եւ որովհետեւ եգիպտոսում փողը պակասում էր, եկան եգիպտացիք Յովսէփի մօտ և ասացին: «Հաց տո՛ւր մեզ: Ինչո՞ւ ես թողում, որ աչքիդ առաջ մեռնենք, որովհետեւ մենք փող չունինք»:

Իսկ Յովսէփն ասաց. «Բերէ՛ք ձեր անասունները և եօ ձեզ հաց կըտամ նրանց փոխանակ»: Նրանք բերին իրանց անասունները և նա նրանց հաց տուեց փոխանակ ձիերի, ոչխարների, արջառի և էշերի: Այդպէս կերակրեց նրանց մի տարի ևս նրանց անասունների փոխանակ:

Անցաւ այն տարին էլ. նրանք եկան նրա մօտ և ասացին. «Ձենք ծածկիլ մեր տիրոջից, թէ ո՛չ միայն փողը, այլև անասունն սպառեցաւ. և էլ ոչինչ չունինք մեր տիրոջ տալու, բացի մեր անձներից և մեր դաշտերից: Արդ որպէսզի մենք չմեռնենք և մեր դաշտերը չաւերուին, գնիր մեզ հացի փոխարէն, և մենք, և մեր երկիրը թագաւորի ծառաներ կըլինինք. տուր մեզ սերմ, որ սերմանենք, ապրինք և չմեռնենք և երկիրը չաւերուի»:

Այսպէս Յովսէփը փարաւոնի համար գնեց բոլոր եգիպտոսը, և եգիպտացիք ծախեցին ամեն մէկը իւր դաշտը, որովհետեւ սովը սաստիկ ստիպում էր նրանց: Եւ այսպէս երկիրը փարաւոնի սեպհականութիւն դարձաւ, և բաժանեց ժողովուրդն ուրիշ քաղաքներում եգիպտոսի մէկ ծայրից սկսած մինչև միւս ծայրը: Միայն քուրմերի երկիրը չգնեց, որովհետեւ փարաւոնն այդ պարգևել էր քուրմերին, որ կերակրուեն, և միայն այստեղից պիտի կերակրուէին, ուստի իրաւունք չունէին ծախելու: Ապա ասաց Յովսէփը ժողովրդեան. «Ահա այսօր ստացայ ձեզ և ձեր երկիրը թագաւորի համար. առէ՛ք սերմը և սերմանեցէ՛ք հողը. և հնձելուց յետոյ արդիւնքի հինգերորդ մասը փարաւոնին պէտք է տաք. իսկ չորս մասը

ձերը կըլինի սերմանելու և կերակրելու թէ ձեզ և թէ ձեր բոլոր տան համար»:

Նրանք ասացին. «Դու մեզ ապրեցնում ես, և շնորհք գտանք մեր տիրոջ առաջ, ուստի ուրախութեամբ կըծառայենք փարաւոնին»:

Եւ այսպէս Յովսէփը եգիպտացիներին օրէնք դրեց մինչև այսօր, որ եգիպտացիք արդիւնքի հինգերորդ մասը թագաւորին են տալիս:

Այսպէս՝ Յակոբի ազգատոհմը բնակեցաւ եգիպտոսում՝ Գեսէմ երկրում, այնտեղ ժառանգութիւն ունեցաւ, աճեց և բազմացաւ: Եւ Յակոբը եգիպտոսում կացաւ տասնևեօթը տարի, այնպէս որ նա հարիւր քառասուն և եօթը տարեկան դարձաւ: Եւ երբոր նրա մահուան օրերը մերձեցան, կանչեց Յովսէփ որդուն և ասաց նրան. «Եթէ շնորհ ունիմ քո առաջև, երդուիր՝ որ դու ինձ ողորմած և հաւատարիմ կըլինիս և եգիպտոսում չես թաղիլ: Այլ ես կամենում եմ իմ հայրերի հետ ննջել. և դու պէտք է ինձ եգիպտոսից տանես և նրանց գերեզմանատանը թաղես»։ Յովսէփը պատասխանեց. «Կըկատարեմ խօսքդ»։ Բայց նա ասաց. «Երդուիր ինձ»։ Եւ նա երդուեց: Յակոբն էլ աղօթեց իւր մահճում:

Յետոյ Յովսէփին իմացրին. «Տես, հայրդ նեղութեան մէջ է»։ Նա առաւ իւր երկու որդոցը, Մանասէին և Եփրեմին, և գնաց նրա մօտ: Յակոբին այս յայտնեցին. «Ահա Յովսէփդ քեզ մօտ է գալիս»։ Եւ Յակոբը զօրացաւ, նստեց մահճի մէջ և ասաց Յովսէփին. «Ամենակարող Աստուածը երևեցաւ ինձ քանանացոյց երկրում, օրհնեց ինձ և ասաց. «Ահա քեզ կ'աճեցնեմ և կըբազմացնեմ և մեծ ազգ կ'անեմ և կըտամ քեզ այս երկիրը ժառանգութիւն»։ Արդ քո երկու որդիքդ, որ մինչև իմ գալը եգիպտոսում ծնան, իմ որդիքն են՝ Եփրեմն ու Մանասէն, ինչպէս որ իմն են Ռուբէնն ու Շմաւոնը»:

Եւ Իսրայէլը Յովսէփի որդկերանցը տեսնելուն պէս,

ասաց. «Ի՞նչ են սրանք քեզ»: Յովսէփը պատասխանեց հօրը.
«Սրանք իմ որդիքս են. Աստուած ինձ այստեղ պարգևեց»:

Նա ասաց. «Մօտեցրու դրանց ինձ, որ օրհնեմ»: Իսրայէլի աչքերը ծերութիւնից մթնացել էին և լաւ չէր տեսնում: Յովսէփը մօտեցրեց իւր որդոցը Յակոբին. նա նրանց զրկեց համբուրեց և ասաց Յովսէփին. «Ահա քո երեսի կարօտն առաջ, և Աստուած քո զաւակներին ևս ցոյց տուեց ինձ»:

Եւ Յովսէփն առաւ նրանց նրա ծնկներից և նրանք նրա առաջ խոնարհեցան: Եւ Իսրայէլը մեկնեց իւր ձեռքը, դրեց նրանց գլխին, օրհնեց նրանց և ասաց, «Աստուած՝ որին որ հաճոյ եղան Աբրահամը և Իսահակը—իմ հայրերը, Աստուած՝ որ ինձ մանկութիւնից մինչև այսօր կերակրում է, հրեշտակը՝ որ ինձ ամեն չարիքներից փրկեց, օրհնէ այս մանուկներին»:

Եւ ասաց Յովսէփին. «Ահա ևս մեռնում եմ, բայց Աստուած ձեզ հետ կըլինի, և վերստին կըդարձնէ ձեզ ձեր պապական երկիրը»:

Ապա կանչեց Յակոբը իւր բոլոր որդոցը և օրհնեց նրանց՝ ամեն մէկին առանձին օրհնութիւն տալով: Եւ Յուդային՝ չորրորդին, կարգեց գլուխ նրանց բոլորի վրայ, որովհետև Ռուբէնը, Շմալոնը և Դաւին զանազան լանցաւորութիւններով երիցութեան արժանի չեղան:

Եւ պատուիրեց նրանց և ասաց. «Ես աւելանում եմ իմ պապերիս մէջ, թաղեցէք ինձ նրանց հետ կրկին այլուժ, որ է յանգիման Մամբրէի քանանացոյց երկրում, որ Աբրահամը գնեց ագարակի հետ ի միասին՝ ժառանգական շիրիմ շինելու համար: Այնտեղ թաղեցին Աբրահամին և նրա կնոջ Սառային, նմանապէս Իսահակին և նրա կնոջ Ռեբեկային. այնտեղ թաղեցի ես ևս Լիային»:

Եւ երբոր Յակոբը վերջացրեց պատուէրը իւր որդոցը,

ժողովեց ոտները մահճում և վախճանեցաւ և աւելացաւ իւր ժողովրդին: Յովսէփն ընկաւ նրա երեսի վրայ և սգաց, և համբուրեց նրան:

V I.

Եւ Յովսէփը հրամայեց բժիշկներին, որ իւր հօրը զմրուան. նրանք էլ այդ կատարեցին: Եւ անցաւ քառասուն օր, որովհետև այսքան էր տևում զմուսելը: Եւ Եգիպտոսը սուգ արաւ նրա համար եօթանասուն օր: Եւ երբոր սգի օրերն անցան, խօսեց Յովսէփը փարաւոնի իշխանների հետ և ասաց. «Եթէ շնորհք գտայ ձեր առջև, խօսեցէք փարաւոնի հետ և ասացէք նրան. իմ հայրն ինձ երգուել տուեց և ասաց. Ահա ես մեռնում եմ, և թաղիր ինձ այն շիրիմի մէջ, որ ես փորեցի քանանացոյց երկրում:—Այժմ կամենում եմ գնալ և հօրս թաղել, և կըվերադառնամ»:

Փարաւոնն ասաց. «Գնա՛, թաղիր հօրդ, ինչպէս որ երգուել ես»:

Եւ գնաց Յովսէփը հօրը թաղելու, և նրա հետ գնացին փարաւոնի բոլոր ծառաները, իւր տան ծերերը և եգիպտացոյց երկրի բոլոր ծերերը, նոյնպէս Յովսէփի համօրէն տունը, նրա եղբայրները և իւր հօր ամբողջ տունը: Սակայն իրանց որդոց, ոչխարները և առջառը թողեցին Գեսէմ երկրում: Նրա հետ գնացին նաև կառքեր և ձիաւորներ, և այսպէս բանակը շատ մեծ էր: Երբոր նրանք Ստադի կալն եկան, որ գետի այն կողմն է, մեծ լաց ու կոծ հանեցին ննջեցաւի համար. և նա իւր հօր համար եօթն օր սուգ արեց: Ահա այսպէս կատարեցին Յակոբի որդիքը, ինչ-որ նա պատուիրել էր, և տարան քանանացոյց երկիրը և թաղեցին կրկին այլի մէջ՝ Մամբրէի ագարակում:

Երբոր թաղեցին նրան, նրանք դարձան Եգիպտոս: Սա-
կայն Յովսէփի եղբայրները վախենում էին, որովհետեւ Հայրը
վախճանուել էր և ասում էին. «Գուցէ Յովսէփը ոխ է պա-
հում մեր դէմ և կ'ուզենայ այն չարութիւնները մեզ հա-
տուցանել, որ մենք նրա դէմ գործեցինք»: Եւ ասացին նրան.
«Քո Հայրը քանի չէր վախճանուած, պատուիրեց և ասաց.—
Ասացէք Յովսէփին. «Ներիր եղբայրներիդ յանցանքը և թող
նրանց մեղքը, որ այնպէս չարութեամբ վարուեցան քեզ
հետ»: Եւ դու ներիր մեզ մեր չարութիւնը, քո հօր Աստու-
ծոյ ծառաների չարութիւնը ներիր»:

Բայց Յովսէփը լաց եղաւ, երբ այս խօսքերը լսեց: Եղ-
բայրները մօտեցան, գետնի վրայ ընկան նրա առաջ և ասա-
ցին. «Ահա քո ծառաներն ենք»: Յովսէփն ասաց նրանց.
«Մի վախենաք: Ես ևս Աստուծու կամքը պիտի կատարեմ:
Դուք ուզեցաք ինձ չարութիւն անել, բայց Աստուած մտա-
ծեց այդ ձեր գործով բարութիւն գործել. որովհետեւ ինձ
ուղարկեց Ժողովրդեան մեծ բազմութիւն կերակրելու, ինչ-
պէս որ այսօր արդէն կատարուել է: Ուրեմն մի վախենաք.
ես կըկերակրեմ ձեզ և ձեր որդոցը»: Եւ մխիթարեց նրանց և
սփոփեց նրանց սիրտը:

Այսպէս բնակեցաւ Յովսէփը Եգիպտոսում իւր հօր ազգա-
տոհմի հետ և ապրեց Հարիւր և տասը տարի. և տեսաւ Նփ-
րեմի զաւակների շառաւիղը մինչև երրորդ անդամը, նոյնպէս
և Մանասէի որդոց շառաւիղը:

Եւ Յովսէփն ասաց իւր եղբայրներին. «Ես մեռնում եմ
և Աստուած ձեզ այցելութիւն կ'անէ և այս երկրից կըհանէ
կրտսնէ՝ Աբրահամին, Իսահակին և Յակոբին խոստացած եր-
կիրը»: Եւ Յովսէփը երդուեցրեց Իսրայէլի որդոցը և ասաց.
«Երբոր Աստուած ձեզ այցելութիւն գալ, տարէք ձեզ հետ
այստեղից և իմ ոսկորները»:

Եւ վախճանեցաւ Յովսէփը Հարիւր տասը տարեկան հա-

սակին. իսկ նոքա զմուսեցին նրան և տապանի մէջ պահե-
ցին Եգիպտոսում:

29. Ազգատոհմ:

Ամենայն գերդաստանի մէջ հայրն է զլուխ: Նա է տան
տէրը: Նրան պէտք է հնազանդեն ծառաներն ու սպասա-
ւորները: Քանանացոց երկրի պանդուխտ հովիւների մէջ ևս
այդ սովորութիւնը կար. նրանց մէջ ևս հայրն իշխում էր
ամբողջ գերդաստանի վրայ: Եթէ որդիքը մեծանում էին և
մի նոր սեպհական ընտանիք էին հիմնում, նրանք չէին
թողնում իրանց ծնողներին, այլ նրանց մօտ էին մնում իրանց
կանանցով և որդիներով: Բոլորեքեանք միասին կազմում էին
մի ազգատոհմ կամ ցեղ ու շատ սերտ կապուած էին
մնում իրար հետ և ամեն մարդու, որ ազգատոհմի անդամ չէր,
համարում էին որպէս մի օտար: Ազգատոհմի զլուխն էր
հայրը, որ կոչվում էր նահապետ (ազգատոհմի հայր):
Նրա անունով կոչվում էր և ամբողջ ազգատոհմը: Նա ամեն
բան կարգում և կառավարում էր:

Նա էր քահանայ, որովհետեւ մենք գիտենք, թէ ինչ-
պէս Աբրահամը Աստուծուն սեղան շինեց, աղօթեց և նրա
անունը կանչեց:

Եթէ մի վեճ էր ծագում, դարձեալ նահապետն էր վճիռ
տալիս: Բոլորեքեանք պէտք է նրան դիմէին, եթէ միևսի
դէմ դանգատ ունենային: Նա բանակի կարգ ու կանոնի պա-
հապանն էր. նա էր և դատաւոր:

Ուրիշ ազգատոհմի պետերի հետ կամ քաղաքների թա-
գաւորների հետ նա էր կապում ուխտ ու դաշինք, ինչպէս
Իսահակը՝ Աբիմէլէքի հետ, Յակոբը՝ Լաբանի հետ: Եթէ թըշ
նամինները յարձակվում էին հովուի բանակի վրայ կամ նրա
որւիցէ կերպով սպառնում էին ազգատոհմի բարեկամներին,

այդ ժամանակ ազգատոհմին պատերազմ էր տանում դարձեալ նոյն նահապետը. նա նոյնպէս առաջնորդ և հրամանատար էր կռուի մէջը, ինչպէս թագաւորները քաղաքներում: «Երբոր Աբրահամը լսեց, թէ իւր եղբորորդի Ղովտը դերի է առնուած, երեքհարիւր և տասնևութ ընդոծիններին զինուորեց և ասպատակ թագաւորների յետևից ընկաւ, մինչև Դանի-կողմերը: Այստեղ զիշեր ժամանակ հասաւ նրանց իւր ծառաներով, որ երկու խումբ բաժանեց, յաղթեց և փախցրեց նոցա Դամասկոսից էլ հեռու»:

Եթէ նահապետը մահին մօտենում էր, կանչում էր իւր որդոց և օրհնում նրանց: Մեծ մասամբ երէցը ժառանգում էր նրան և առաջնորդում էր ազգատոհմին: Իսկ եթէ երիցու թեան արժանի չէր, այն ժամանակ հայրը կարող էր մի ուրիշ որդուն գլուխ նշանակել իւր տան վրայ: Վերջապէս երբ նա վախճանվում էր, մեծ լաց ու կոծ էր բարձրանում: Սուգը երկար տևում էր ամբողջ բանակում, և ասպազայում ևս երկար ժամանակ մեծ յարգանքով չիշում էին վախճանուածին, և մինչև անգամ յարգի էր մնում այնտեղը՝ ուր նա կենդանութեան ժամանակ աւելի երկար կացել էր: Թաղվում էր նա ժառանգական շիրիմի մէջ, ուր և ազգատոհմի բոլոր անդամների մարմիններն ամփոփվում էին: «Աբրահամը Եփրոնից գնեց, Քեոի զաւակների աչքի առաջ, Քերոն քաղաքի դռների դիմաց, մի ագարակ կրկին այրով»:

ՏՈՀՄՍԿԱՆ ԱՂԻԻՍԱԿ

Թարա		
Աբրահամ	Նաքովը	Հարան
Սառա		Ղովտ
Իսահակ	Ռեբեկա	Լաբան
		1. Լիա
Եսաւ	Յակոբ	2. Ռաբէլ
1. Ռուբէն, Շմաւոն, Դևի, Յուդա, Դան, Նեթթաղիմ, Գադ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուլոն,		
2. Յովսէփ, Բենիամին.		
Եփրեմ Մանասէ		

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԱՂԻԻՍԱԿ

2000 տարի Քրիստ. առաջ.

ԱՐԲԱՀԱՄ՝ Հրէից նահապետը չուում է Միջագետքից քանանացոց աշխարհը:

Իսահակ: Յակոբ կամ Իսրայէլ: Նորա տասնևերկու որդիքը՝ Ռուբէն, Շմաւոն, Դևի, Յուդա, Դան, Նեթթաղիմ, Գադ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուլոն, Յովսէփ և Բենիամին:

1800 տարի Քրիստ. առաջ:

ՅՈՎՍԷՓԸ Եգիպտոսում: Յակոբը չուում է իւր ազգատոհմի հետ Եգիպտոս:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՓ

Ականջ արէք քօռ աշուղիս՝ ձեզ հրաշալի բան եմ ասում,
Զահեղ տղէք, լաւ ուշք դրէք՝ զարմանալի բան եմ ասում,
Սիրուն կուսանք, լաւ միտք դրէք՝ արտասուելի բան եմ ասում,
Յարգոյ ծերեր, ինձ լսեցէք՝ ձեր պապերու բանն եմ ասում,
Ուշքով մտքով ականջ դրէք՝ ձեզ ամենքիդ բան են ասում:

Ռ. Պատկանեան:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ի Յ

Ա. ԸՆՏԱՆԻՔ

1. Տան օրհնութիւնը.

Նոր տունն արդէն կանգնած է,
Բայց դեռ ծածկած, սարքած չէ,
Անձրեւ, արեւ կարող են
Ամեն կողմից ներս մտնեն:

Ուստի խնդրենք մեր աշխարհի Արարչից՝
Շնորհ անէ իւր երկնային խորանից,
Աջողութիւն և օրհնութիւն վայր ցողել,
Այս տան վրայ, որ դեռ ևս չենք ծածկել:
Եւ թող Նա մեզ նախ և առաջ պարգեւէ՝
Մեր ցորենի ամբարներին լիութիւն,
Եւ յարկի տակ պարկեշտութիւն, ժրութիւն,
Խոհանոցում խնայութիւն, մաքրութիւն,
Եւ մանաւանդ առողջութիւն մեր գոմում,
Եւ մեր գինուն քաղցրը ճաշակ մաւանում.

Եւ թող նա մեր խաչակնքէ դուռ, երգիկ,
Որ ներս մտնել չկարենան չար ոգիք,

Եւ որ նորաշէն այս դռնէն

Պարկեշտ երեխայք ելեմուտք անեն:
Այժմ, որմնագիր, ծածկէ պրծի քո շէնքը,
Տանը վրայ իջաւ Աստծու օրհնէնքը:

2. Հին տունը.

Ահա ելաւ որմնագործը՝
Փլուցանէ պիտի քեզ,
Թըւում է թէ դ՛ու, Հին տուն,
Խօսում լինիս ինձ այսպէս.
«Կարէս ինձ, որ շատ տարի
Քեզ հանգստեան տուն էի,
Կալէս դու ինձ կործանել:

«Նախապապդ էր ինձ շինել
Եւ օրհնարժան աղօթքով՝
Պարկեշտագեղ տիկնոջն հետ
Յարկիս տակը մուտ գործել:
Նոցա գլխով անցածին՝
Ուրախութեան թէ վշտին
Վկայ եմ ես ճշդագէտ:

«Աշխարհ այստեղ հայրդ եկաւ,
Այս մրոտած սենեկում.
Նախկին ակնարկն ինձ տուաւ

Աշխոյժ մանուկն այն կայտուռն:
Երգկով մտած շողում՝ նախ
Տեսաւ Զուարթնոց խայտալը,
Ապա տեսաւ նա մայրը:

«Թէեւ վերջինն ես դու տան,
Թէեւ կեանքիդ էլ պատրոյքն
Առկայծվում է հուպ ընդ հուպ,
Այլ միթէ չե՞ս դու այնքան՝
Որ, ուր հոգին ետ հայրդ
Եւ փակեց աչքն մայրդ,
Կռուես կռիւր վերջին»:

Ասաց՝ լռեց տունը Հին:
Սակայն թւում է մեռելներս
Ելած՝ գալիս են դէպ ինձ,
Խնդրում՝ չքանդեմ տունը Հին.
Եւ իմ սրտում կանչում է
Հին զգացմանցն անուշ ձայն՝
«Թո՛ղ, մի քանդիր տունը Հին»:

Բայց հա՛ արգէն կտրում է
Քարուփայտի բանուորը,
Ուժգին-ուժգին բաղխում է,
Հոսում քարը, ակուռը:
«Կաց, ով վարպետ, թո՛ղ, դնա՛,
Առ օրավարձդ, ահա՛.
Տնւնը... տունը թող մնայ»:

3. Աչքիդ առաջ եղածը հեռու մի՛ պտուիր.

Աշտարակում Գեարանենց օճախը երևելի էր. նորա լիշատակն այս օր էլ այնտեղ մնացել է: Գեարանենց մեծ ու պստիկը, արու և էգն իրանց աշխատաւոր ձեռքով տան պարծանքն էին: Նրանց հօր բախտաւորութիւնն ու ուրախութիւնը պէտք է տեսնէիր, որ զմայլէիր: Ինքը՝ ոնց-որ մէկ վիթխարի կաղնի ծառի բուն, իւր որդիքը, թոռները, մինչև անգամ թոռների որդիքն ու թոռները սիրուն ճղների պէս տան հաստատութիւնը պահում էին: Գեարանենց 70 տարեկան Յակոբ պապին ո՞վ չէր ճանաչում: Գիւղացիք կոյր չէին, տեսնում էին, ինչպէս դրա տունը ճոխանում, հարըստանում էր: Ամենքը զարմանում և երեսայութիւնից մէկ-մէկու պատմում էին, թէ Գեարանենք ոսկէ գութան ունին, թէ ոսկէ գութանն է, որ դրանց տունը շէն է պահում:

Բայց Աշտարակը փուճ մարդիկ էլ շատ է ունեցել: Մատնիչ Ղևոնդն էլ բոլորին յայտնի էր: Սա վաղուց մտքումը դրել էր Երևանու խանին յայտնել Գեարանենց ոսկէ գութան ունենալը. և յայտնեց էլ, թէ ինքն իւր աչքով տեսել է: Խանն իսկոյն սարվազներ ուղարկեց Աշտարակ, որ տակն ու վրայ անեն գիւղը, և որտեղից լինի, ոսկէ գութանը գտնեն, բերեն իրան տան: Պարսից սարվազներն էլ ամեն փողոցով վազեցնող են անում ու ամեն մի դռան առաջին կանգ առնում՝ Խանի մէկ հրամանը հաղարով կատարելու համար. էլ ոչ մի դռու դրանց առաջին փակ չի մնում, միքանի քացի խփելումը գուռը տեղահան են անում ու տուն թափվում. էլ քունջ ու պուճախ չի մնում, էլ գոմերի մուտքներ, պատերի խուռոչներ, սանդուխտների տակեր չեն թողում, ամեն տեղ քրքրում են: Մի տանից, տեսնում ես, պղնձեպէն են դուրս քաշում, միւս տանից՝ կճուճ բժուժ-

ներ, մի ուրիշ մառանից՝ ծիրանի չրով լիքը քթոցներ. ինչ որ պէտքական գտան, ձեռից չեն թողում: Մի խօսքով ամեն բան կտրատում են, քանդում, շուռ տալիս: Գիւղի ժողովուրդն էլ հեռուից նայում է, վայ է տալիս գլխին, դադ-վում ու կրակվում է: Չար Ղևոնդը պարսիկներին տանում է գէպի Գեարանենց բակը: Գեարանենց քունջ ու պուճախը քրքրում են. այստեղ էլ ծակ տեղ չեն թողում՝ տակն ու վրայ են անում. ոսկէ գութանը չկայ: Ղևոնդն իւր միսն է ուտում, նա երեսայութիւնից լսել է, բոլոր Աշտարակցիք էլ նրա հետ հաստատ հաւատացած են, որ Գեարանենք ոսկէ գութան ունին. հապառ է: Ելի ման են գալիս, էլի քրքրում են, չկայ ու չկայ. իսկ Ղևոնդը հաւատացնում է, թէ կայ: Յակոբ պապը հեռուից նայում ու լսում է: Ոնց որ մի կանգնած ջուր, որ եղանակը հանդարտ ժամանակ չես էլ իմանալ շարժվում է, թէ ոչ, այդպէս ոչինչ ազդեցութիւն չէին կարողանում անել ծերունու վրայ՝ ոչ տուն քրքրելը, ոչ Ղևոնդի խօսքերը: Ամենևին այնքալ էլ չէր գցում. երևում էր, որ պարզ ծիծաղում էր մարդկանց արարքի վրայ:

«Յիմար Ղևոնդ», վերջապէս բեղի տակին ծիծաղելով ասաց Յակոբ պապը, «ոսկէ գութանը ձեր առաջին ընկած է ու դուք չէք տեսնում: Գիտէք թնչ կայ—յետ դարձաւ նա հետաքրքրութեամբ ականջները սրած իւր չորս կողմը հաւաքուածներին—Գեարանենց տունը նախնուց պարծեցել է իւր ոսկէ գութանովը, բայց մինչև այսօր ձեզանից մինը չի տեսել. այնպէս չէ: Ա՛յ, ասեմ ձեզ, մենք ունինք ոսկէ գութան. տեսնում էք բակումը պատի տակին ընկած փայտէ գութանը. տեսնում էք ծայրի ժանդոտած երկաթէ խոփը, հէնց այն է, որ մեզ համար ոսկի է բերում. պապ ու տատից մենք լսել ենք մանկութիւնից, որ գութանի անուներ Ոսկի պէտք է դրած, նա որ չլինի՝ բոլորեքեանքս էլ սոված կը կոտորուինք»: Աշտարակցիք բերանը բաց՝ զարմացած մնացին:

4. Հայի գերդաստանը.

Դ. . . գիւղի վերի թաղումը մի տուն կար, բոլորովին հեռու միւս տներից: Այդ տան չորս կողմովը բաւականին բարձր չափար էր քաշած, որ պարսպի ամրութիւն ունէր, և, ինչպէս ասում են հեքիաթներումը, զուշը իրան թևովը, օձն իրան փորովը չէր կարող դորա վրայով ներս թափանցել: Ժամանակով մեծ տուն էր այդ տունը: Մի անգամից ութ-իննը օրօրոց էր օրօրվում այդ տանը, չորս-հինգ թորոն հաց էր թխվում Աստուծու օրը: Երկու գութան էր գութնա գալիս այդ տանիցը, վաթսուն գլուխ կով ու գոմէշ էր կթվում. սուրբ ու զոյններ, բոլոր կներով խոզեր, իւրիւն երով ձիաներ էին պահում: Այդքան ապրանքի կառավարութեան համար ոչ մի վարձկան ծառայ չունէին: Տասն աղպէր էին որդոց ու թոռանց տէր, որոնց թիւը հասնում էր եօթանասունի: Բայց երբէք չէր պատահում, որ զոքա ամենքը երբեկիցէ միասին մի սուփրի վրայ գտնուէին, միասին իրանց նահապետի չորս կողմը ժողովուէին: Քանի մի հոգի տարուայ մեծ մասը սարերումն էին անցկացնում, ըստ որում ոչխարներ էին պահում, մի քանիսը որպէս տաւարած՝ գոմերումն էին մնում, որ մի օրուայ ճանապարհ հեռու էր գիւղիցը, մնացածներն էլ հեռաւոր դաշտերումը վարուցանքով էին պարապում: Թէպէտ սոքա այսպէս միշտ տանից հեռու էին մնում, այնուամենայնիւ իրարու կարօտ էին քաշում և իրար հետ սիրով մնում:

Ահագին մեծութիւն ունէր այդ տան շինութիւնը, և եթէ այդպէս շէն չլինէր, մտնողի վրայ սարսափ կը բերէր, ինչպէս որ հեքիաթներում ամայի տունը սարսափ է բերում մտնողի վրայ, մանաւանդ նախապաշարեալ գիւղացու վրայ: Հարկը երեսուն տարեկան էր, որ մեռաւ այս տան վերջին նահապետը և ինքն ականատես էր իւր բոլոր ժառանգներին

և հարստութեան կարճ միջոցում ոչնչանալուն, բայց Աստուծոյ փառքը իւր բերանից չափսեցրեց մինչև մահը: Յակովբէ էր նորա անունը և միտս էր ձգում Հրէից Յակովբէ նահապետին: Շատ անգամ եմ համբուրել նորա ձեռքը և նա ինձ օրհնել է: Դորա օրհնութիւնը մեծ տպաւորութիւն էր գործում իմ մանկական սրտի վրայ: Սուրբ էր համարվում դրանց օջախը և սովորութիւն կար գիւղի մէջ, որ նորապսակ հարս ու փեսաներին, եկեղեցուց դուրս բերելուց յետոյ, կը բերէին դրանց օջախը համբուրելու: Զոգում էին նորապարսակները և ծերունազարդ Յակովբէ օրհնութիւնն ստանալով՝ գնում էին իրանց մուրազին հասնում:

5. Մեծ նսնը.

Գերդաստանի մէջ ամենքից աւելի նախապատիւ է համարվում և ամենքի վրայ իշխում է հայրը: Նորա վրայ է բոլոր տան բեռը, հոգսը, սնուցանելու և հագցնելու ծանրութիւնը:

Տան երկրորդ սիւնն է մայրը: Քանի հայրը կենդանի է, մայրը նորա աջու ձեռքն է ամեն բանի մէջ, նորան օգնում է, ինչով որ կարող է: Տան մէջ Աստուծու երկիւղ, սէր, պատկառանք պահպանողը մայրն է, աղքատի աղաչանքի լսողը, օտարին և հիւրին օթեան տուողը դա է, ամեն բան տեսնողը, մեծ ու փոքրի վրայ հոգ տանողը դա է, ամենի մխիթարիչ, ուրախակից և ցաւակիցը դա է: Հօր մահուանից յետոյ, տան գլուխը մայրն է դառնում, նա առնում է իւր վրայ ամբողջ գերդաստանի սանձը և վայելում է ընդհանուր յարգանքը:

Այս ալրի կինն այսուհետև կոչվում է Նանի, աղի կամ Դէ՞ Նանի յարգելի անունով, և ունի մեծ իշխանութիւն ա-

մենի վրայ: Այն օրուանից առանց դորա տնօրէնութեան և խորհուրդի ոչինչ բան չի կատարուիլ: Ոչ միայն աղջիկները, ոչ միայն տան փոքրիկները, այլև նորա կատարելահասակ որդիքն էլ առանց նանի կամ մեծ նանի ոչինչ գործ չեն բռնիլ: Եթէ եղբայրներն անբաժան են, սոքա բոլորեքեանք ամեն երեկոյ մանրամասնօրէն հաշիւ կը տան իրանց մօրը բոլոր հատարած գործողութիւնների համար, — իսկ եթէ բաժանուած են, նոքա ևս առանձնապէս իրանց մօրը կը հաղորդեն իրանց գործերը, և կը լսեն նորա տուած բարի խորհրդին:

— «Գնամ նանիս հարցնեմ, օրհնէ այս իմ նոր գործը, որ Աստուած էլ յաջողի», այսպէս են ասում որդիքը:

Եթէ որդիքը բաժանուած են, նանն ապրում է մէկի մօտ՝ որն աւելի կարօտ է հսկողութեան, որի երեխայքը մանր են կամ որի կինն աւելի պատանի և անփորձ է: Բայց և այնպէս իւր բոլոր որդոց տները իւր սեպհականութիւնն է. ժամանակ անժամանակ մտնում է նոցա մօտ, այնտեղ կարգադրում է, կերակուր է եփում ու առանց իւր հարսին հարցնելու՝ բաժիններ է ուղարկում իւր մէկէլ որդոցը կամ ամուսնացած աղջիկներին ու մօտիկ չքաւոր հարեւաններին. հարսն էլ պէտք է անպայման հնազանդի իւր սկեսուրի հրամաններին և ինքնադուրս ոչինչ չկատարի: Այսօր նա մեծ նանն է, քանի որդի ունի՝ այնքան էլ տուն ու օջախ ունի, այնքան էլ շերեփ կայ ձեռին:

Մեծ նանին ոչ թէ միայն հարազատ որդիքն են լսել, այլ երեք-չորս հօրեղբօր որդիք՝ զաւակներով, թոռներով և ծոռներով նայել են մի ժամանակ մի ժրջան տանտիկնոջ ձեռին. քառասուն, յիսուն, վաթսուն, մինչև անգամ ութսուն հոգի մի ընտանիք են կազմել, և այդ փոքրիկ գիւղի ամբողջութիւնը, պնդակազմութիւնը մեծ նանն է եղել. նա է իւր ձեռքովն ամենքին իւր արժանաւորութեան համեմատ բաժին տուել ու նորա արածի վրայ ոչ ոք չի տրտնջացել:

Նանի ահից ո՞նց կը համարձակուին տեքերականիքն իրար հետ կռուել կամ իրանց երեխանցը կեղտոտ պահել: Ամեն տեղ հասնում է նանի սուր աչքը:

Այսպէս մեծ նաները ոչ միայն իրանց ընտանեկան շրջանի մէջ, նոքա դուրսը, գիւղի մէջ էլ, յարգ ու պատիւ ունին, հարսանիքներում ու հրաւերքներում միշտ վերի կողմն են բազմում: Օտարները նոցա խորհուրդն են հարցնում: Գիւղի միջովն անցկենալիս՝ երիտասարդ տղամարդիկ նրա առաջին ոտքի կը կանգնեն և համեստութեամբ կը պատասխանեն մեծ նանի բարեկին: Զահել կանայքը տանն էլ, դուրսն էլ պարտական են մեծ նանի ձեռքը պահել. թէկուզ կուժն ուսին էլ լինի, պէտք է մօտենայ մեծ նանին, գլուխ տայ ու այնպէս անց կենայ:

6. Մայր և որդի.

Մի մայր մի փոքրիկ որդի ունէր. նա այնպէս գեղեցիկ և խելօք էր, որ ով տեսնէր, պէտք է աւամայ սիրէր նորան, և ամենքն էլ շատ սիրում էին նորան: Մէկ անգամ մանուկը հիւանդացաւ և Աստուած նորան իւր մօտ կանչեց. խեղճ մայրը մնաց անմխիթար և օր ու գիշեր լաց էր լինում: Նորան թաղելուց մի քանի ժամանակ յետոյ, մանուկն երեւեցաւ գիշերն այնտեղ, ուր կենդանութեան ժամանակ սովորաբար նստած խաղում էր. մայրն արտասուք էր թափում. մանուկն էլ լաց էր լինում և առաւօտեան, լոյսը բացուելուն պէս, անյայտանում էր: Բայց որովհետև մայրը չէր դադարում լաց լինելուց, եկաւ նա մի գիշեր իւր սպիտակ շապկով, որով դադարն էր դրուած, նստեց նորա ոտի տակին, անկողնու վրայ, և ասաց. «Մայրիկ, էլ լաց մի լինիր, թէ չէ ես իմ դադարումս չեմ կարող քնել, որովհետև իմ շա

պիկը չի չորանում քո արտասուքներից: Այս լսելով՝ մայրը մեղքացաւ իւր որդուն և լաց չեղաւ: Եւ ահա միւս գիշերը մանուկը դարձեալ եկաւ, ունէր ձեռին մի ճրագ և ասաց. «Տեսնո՞ւմ ես, մայրիկ, շապիկս չորացել է և ես դերեզմանիս մէջ հանգիստ եմ»: Մայրն այնուհետեւ Աստուծուն յանձնեց իւր վիշտը, համբերութեամբ ու անխռով տարաւ իւր ցաւը. իսկ մանուկն այլևս չերեցցաւ և հանգիստ ննջում էր գետնի տակ, հողէ անկողնու մէջ:

7. Հայր և երեք որդի.

Շատ տարի առաջ արեւելքումն ապրում էր մի մարդ, որ մի թանկագին մատանի ընծայ էր ստացել իրան սիրելի անձից: Քարն էր մի գոհար, որ բիւր գեղեցիկ գոյներով խաղում էր, և ունէր իւր մէջ ծածուկ զօրութիւն՝ Աստուծուն և մարդկանց հաճելի անել մարդուն, ով որ այդ յուսով կրում էր մատին: Ուրեմն թէ՛ զարմանք, որ արեւելաբնակ այն մարդը երբէք մատից չէր հեռացնում այն մատանին և կարգադրութիւն արեց յաւիտեան պահել նրան իւր տան մէջ: Ահա այս կերպով մատանին թողեց նա իւր ամենից սիրելի որդուն և կտակ արեց, որ սա էլ նոյնպէս յանձնի այն որդուն, որին աւելի սիրելիս կըլինի: Եւ միշտ ամենից սիրելի որդին, առանց նայելու նորա հասակին, միայն մատանու զօրութեամբ, լինի տան տէրն ու մեծը:

Եւ այսպէս որդէց որդի անցնելով՝ վերջապէս հասաւ մատանին մի հօր, որ ունէր երեք որդի: Երեքն էլ հաւասար հնազանդ էին նորան և, հետեաքար, ինքն էլ հաւասար սիրում էր նոցա: Միայն երբեմն սա, երբեմն նա, երբեմն երրորդը թւում էր նորան աւելի արժանի ստանալ այն թանկ մատանին, որ և առանձին խոստանում էր նա իւրաքանչիւ-

րին: Այդ բանն այսպէս շարունակուեց, մինչև մեռնելու ժամանակն եկաւ, և բարի հայրը տարակուսեցաւ: Նա շատ ցաւում էր, որ պէտք է զրկէր իւր երկու որդոց, որոնք իւր խօստմանը հաւատացին:— Ի՞նչ պէտք է անէր:— Ծածուկ կանչում է իւր մօտ մի վարպետ, որին յանձնում է իւր մատանու պէս երկուսը շինել, և պատուիրում է չխնայել ոչինչ ծախս և աշխատանք, որ բոլորովին նման լինին իւր ունեցածին: Այդ բանը յաջողում է վարպետին: Երբոր մատանիները բերում է հօր մօտ, ինքը հայրն անգամ չէ կարողանում որոշել, թէ՛ որն է իւր իսկականը: Ուրախ կանչում է իւր որդիներանցն ամեն մէկին առանձին իւր մօտ, իւրաքանչիւրին առանձին տալիս է իւր օրհնութիւնը և իւր մատանին, — յետոյ մեռնում է:

Հաջիւ թէ հայրը հոգին առանդում է, որ ամեն մէկն ահա՛ գալիս է իւր մատանիով և ուզում է տան իշխողը լինել:— Սկսում են քննել, վիճել, զանգատիլ: Ի՞նչու. ոչ մէկը չի կարողանում ապացուցանել, թէ իւր մատանին է իսկականը: Այսպիսով որդիքն իրար դէմ զանգատ են յայտնում և ամեն մէկը երդմամբ հաստատում է դատաւորին, թէ անմիջապէս հօրիցն է ստացել նա իւր մատանին և պիտի վալել է նա այն մատանու արտօնութիւնը:

Դատաւորն ասում է. «Եթէ տեղն ու տեղը չէք բերիլ իսկոյն ինձ մօտ ձեր հօրը, ապա կ'արտաքսեմ ձեզ իմ գիւղանից. . . Բայց կացէք: Չէ որ լսեցի ձեզանից, թէ այն մատանին ունի հրաշալի զօրութիւն իւր մէջ՝ Աստուծու և «մարդկանց առաջ սիրելի անել իւր տիրոջը: Իսկ սուտ մատանիները չունին իրանց մէջ այդ զօրութիւնը:— Դէ այժմ «ասացէք, ձեզանից երկուսը որին աւելի սրտով սիրում էք: — Դէ, ասացէք է՛: Ինչի՞ էք լռում, . . . Եթէ մատանիներն «ազդում են միայն տէրերի և ոչ ուրիշների վրայ և եթէ «ամեն մէկը ձեզանից միայն ինքն իւր անձն է սիրում, ապա

«ուրեմն երեքդ էլ խաբուած էք և ձեր երեքի մատանիններն
«էլ իսկականը չեն: Անշուշտ իսկական մատանին կորել է և
«այդ կորուստը ծածկելու համար նորա փոխարէն ձեր հայրը
«շինել է տուել ուրիշ երեքը»:

«Ուրեմն եթէ», այսպէս դատաւորը շարունակեց, «վրձ-
«ռիս փոխանակ չէք ուզում լսել դուք իմ խորհուրդը, գնա-
«ցէք այստեղից:—Իսկ խորհուրդս այս է: Դուք ամեն մէկդ
«բաւականացէք ձեր ունեցածով. եթէ ձեր հօրից էք
«ստացել դուք ձեր մատանինները, թող ամեն մէկը ձեզանից
«հաւատայ, թէ իւր մատանին է իսկականը:—Դուք ուզում
«էր ձեր հայրն այն մատանու բռնութիւնը իւր տանից վե-
«րացնել:—Անշուշտ սիրում էր նա երեքիդ էլ հա-
«ւասար սիրով, որ չէր կամենում թող տալ, որ մէկը
«ճնշէ երկուսին:—Ուրեմն ձեզանից թող ամեն մէկը աշ-
«խատի սիրել անկեղծ և առանց նախապաշարման մնա-
«ցած երկուսին: Թող ամեն մէկը ձեզանից ձգտի, որ
«իւր մատանու քարի զօրութիւնն երևան հանէ և այդ զօ-
«րութեան օգնական լինի նա իւր հեզութեամբ, խաղաղա-
«սիրութեամբ, անկեղծ, ջերմեռանդ անձնութիւնութեամբ առ
«Աստուած»: Ահա ինչ ասաց համեստ դատաւորը:

8. Երկու քոյր.

Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր,
Հոգով դեռ արի, գլխով ալեւոր.
Մեծ ծով էր պատել նորա աշխարհը.
Ոսկի ասացին գիտունք այն դարը:
Ունէր նա երկու մատղահաս աղջիկ՝
Մինը խիստ տգեղ, միւսը գեղեցիկ:
Մի օր տգեղը ասաց միւսին.

«Երթանք ծովի ափ, քուրիկ, միասին»:
Սիրունը գնաց առաջից տրտում,
Տրգեղը յետնից ոխ պահած սրտում:
Հազիւ թէ ծովի ափին էր հասած,
Իւր սիրուն քրոջ գըլորեց նա ցած:
Կանչեց կիսամեռ սիրունը ջրից.
«Քուրիկ, իմ քուրիկ, փրկէ ինձ մահից.
Ես ունիմ տանը գեղեցիկ մանեակ,
Ս'ռ, էն քեզ լինի, պարգևէ ինձ կեանք»...
—Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի յուսալ:
«Քուրիկ, թէ այդ էլ քեզ չէ բաւական,
«Կըտամ քեզ ոսկի պըսակ պատուական»:
—Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի յուսալ:
«Քուրիկ, մի թողնիլ դու ինձ անտէրունջ,
«Քեզ սիրուն փեսաս կըտամ անտրտունջ»:
Տգեղի սիրտը դարձել էր լեռ քար,
Քրոջ խնդիրքը թողեց անկատար:

*

Ձկնօրսը ծովը ձրգեց մեծ ուռկան,
Բռնեց մարմինը սիրուն աղջրկան.
Ջրիցը հանեց, դրեց ափի մօտ,
Շատ ծաղիկ ցանեց վրան ու շատ խոտ:
Մի աշուղ անցաւ, տեսաւ աղջրկան,
Լացեց ու առաւ, դրեց ուսի վրան.
Տարաւ իրա տուն այդ անգին գիւտը,
Չորացուց նորա մարմնի դիփ հիւթը:
Գեղեցիկ տաւիդ շինեց ոսկերեցի,
Քաղցրաձայն լարեր հիւսեց մագերեցի:
Երբոր ամեն բան պատրաստեց կարգին,

Գնաց արքունիք տաւիղը ձեռքին:
Երբ մտաւ դահլիճ շրջեղ զարդարած,
Տեսաւ տրգեղին փեսի մօտ կանգնած.
Բացեց բերանը, լարերին խփեց,
Հիւրերի առջև քաղցրաձայն երգեց.
«Հնչէ, իմ տաւիղ, հնչէ համարձակ,
«Հարազատ քոյրըս խըլեց իմ պըսակ.
«Լըսէ, իմ ծնող, լըսէ, սիրական,
«Հարազատ քոյրս խըլեց իմ փեսան.
«Լսէ ժողովուրդ, լսէ անխըռով,
«Հարազատ քոյրս գըլորեց ինձ ծով»:

*

Միւս օրը դահլիճք խարոյկ շինեցին,
Մահապարտ քրոջ մէջը գլորեցին:
Հուրը պըլպըլաց, աղջիկը կանչեց.
— Իմ մեղաց համար Աստուած ինձ պատժեց:

9. Եօթն ազուաներ.

Մի մարդ ունէր եօթը տղայ և ոչ մէկ աղջիկ, թէպէտ և շատ էր ցանկանում մէկն ունենալ. վերջապէս Աստուած մէկ աղջիկ էլ բաշխեց նորան: Այդ աղջիկը շատ սիրուն էր. բայց ծնունեցաւ խիստ թուլակազմ, ուստի և հարկաւոր էր ժամ առաջ կնքել նորան, որովհետեւ երևում էր թէ չպէտք է ապրի: Հայրը փուլթով ուղարկեց իւր որդեկերանցից մէկին աղբիւրը կնոսնքի համար ջուր բերելու, և մնացած վեց որդիքն էլ հետը վազեցին: Բայց նոցանից ամեն մէկն ուղու մէջ, որ ինքն առաջինը ջուր հանէ, և ամանը միմեանց ձեռից խելով՝ անզգուշաբար ջրհորը ձգեցին: Խեղճերը մնացին շուարած և չըգիտէին, թէ ինչ անեն: Իսկ հայրն ան-

համբեր ու երկիւղով սպասում էր, չըլինի թէ աղջիկը չկընքած մեռնի, և չէր իմանում, թէ քնչու տղայքն ուշացան: «Անշուշտ», ասաց նա, «խաղի յետեից ընկնելով՝ մոռացան նոքա իմ պատուէրս»: Եւ որովհետեւ սպասելուն վերջ չկար, բարկանալով անիծեց. «Ազուաւի պէս սեւանաք, որդիք»: Այս ասելն ու իւր գլխի բոլորքը օդի մէջ թւերի խշշոց լսելը մէկ եղաւ, վերև նայեց և եօթն ազուա տեսաւ դէս ու դէն թռչելիս:

Տարակուսած ծնողները հնար չունէին կապած անէծքը յետ առնել և շատ տրտում էին իրանց եօթը տղայոց կորուստեան համար. նոցա միակ մխիթարիչն իրանց չքնաղ աղջիկն էր, որ քիչ ուժ ստացաւ և օրէցօր աւելի գեղեցկացաւ: Աղջիկը երկար ժամանակ չգիտէր, թէ եղբայրներ է ունեցել, որովհետեւ ծնողներն աշխատում էին ամենեւին չխօսել այդ մասին, բայց մի օր պատահաբար լսեց, ինչպէս մարդիկ իրար հետ խօսում էին, թէ աղջիկն արդարեւ գեղեցիկ է, բայց և այնպէս՝ դա է իւր եօթը եղբայրների դժբախտութեան խաղախան պատճառը: Սաստիկ տխրեցաւ և գնաց հօրն ու մօր մօտ և հարցրեց, թէ արդեօք եօթը եղբայրներ ունեցել է երբեկից և ո՞ւր են նոքա: Ծնողները չէին կարող այլևս գաղտնիքը ծածկել, բայց ասացին, թէ երկնքի տնօրէնութիւնն այդ էր եղել, իսկ աղջկայ ծնունդը միայն մի անմեղ առիթ էր: Բայց աղջիկն ամեն օր խղճահարվում էր և ասում, թէ ինչպէս ինքը նոցա կորստեան պատճառ դառաւ, այնպէս էլ պէտք է ազատէ նոցա: Ել հանգիստ և խաղաղութիւն չունեցաւ, մինչև որ մի օր ելաւ և գնաց հեռու երկիրներ եղբայրների հետքը գտնելու և նոցա փրկելու համար պատրաստ էր յանձն առնել ամեն տեսակ դժուարութիւններ ու չարչարանքներ: Հետն առաւ միայն յիշատակի համար իւր ծնողաց մատանին, քիչ հաց և քիչ ջուր:

Այս աղջիկը գնաց—գնաց մինչև աշխարհքի վերջը:

Եկաւ արեգակի մօտ, բայց նա շատ տաք և սարսափելի էր և փոքր երեխաներին լափում էր: Փութով հեռացաւ այդտեղից և գնաց լուսնեակի մօտ, բայց նա էլ շատ ցուրտ էր և խիստ ու չար, և երբոր եկողին նկատեց, ասաց. «Մարդու հոտ եմ առնում»: Արագ հեռացաւ դորանից էլ և եկաւ աստղերի մօտ: Սոքա ուրախ սրտով ընդունեցին նորան: Ամեն մէկ աստղ իւր աթոռի վրայ առանձին նստած էր: Իսկ աղօթարանը վեր կացաւ տեղից, տուեց նորան մի փոքր բանալի և ասաց. «Եթէ այս բանալին չունենաս՝ դու չես կարող սպիտակ աղահանքի լեռուը բաց անել, իսկ այդ լեռան մէջն են եղբայրներդ»:

Աղջիկն առաւ բանալին, փաթաթեց շորի մէջ և գնաց շարունակեց ճանապարհը, մինչև որ աղահանքի լեռուը հասաւ, որի դուռը կողպած էր: Ուզեց բանալին հանել, բայց երբոր շորը բաց արաւ, տեսաւ որ դատարկ է և բարի աստղի ընծան կորել է: Ի՞նչ պէտք է անէր. ուզում էր եղբայրների նախաձեռնութեամբ, բայց աղահանքի լեռան բանալին չունէր: Բարի քօյրիկը վեր առաւ դանակը, կտրեց իւր փոքրիկ մատը, դրեց դռան մէջ և յաջողութեամբ բաց արեց: Երբոր մտաւ մէջը, նորա առաջ դուրս եկաւ մէկ թզուկ և ասաց. «Ո՛րդի, ի՞նչ ես ուզում»:—Ես իմ եղբայրներին եմ ման գալիս, եօթն ագռաւներին, պատասխանեց նա: Թզուկն ասաց. «Ագռաւ պարօնները տանը չեն, բայց եթէ կըհամբերես մինչև նոցա գալը, մտիւր այստեղ և սպասիւր»: Յետոյ թզուկը ագռաւների ճաշը բերեց եօթը լաւաշի վրայ և եօթը բաժիտով. իւրաքանչիւր լաւաշից աղջիկը մի պտղունց կերաւ և իւրաքանչիւր բաժիտից մի կում խմեց, բայց վերջին բաժիտի մէջ մատանին ձգեց, որ իւր հետը բերել էր:

Յանկարծ օդի մէջ լսուեցաւ թևերի խշշոց, այն ժամանակ թզուկն ասաց. «Ահա գալիս են ագռաւ պարօնները»: Եկան նոքա, ուզեցին ուտել և խմել, և սկսեցին որոնել

իրանց բաժինն ու բադիան: Եւ մէկ մէկու յետեից ամենքն ասացին. «Իմ լաւաշից ո՞վ է կերել, իմ բադիայից ո՞վ է խմել. . . մի մարդու բերան է այս արել»: Եւ երբոր եօթնըրորդը բադիայի տակը հասաւ, մատանին չղկալով ընկաւ նորա բերանը. նա ձեռքն առաւ իսկոյն մատանին, նայեց և ճանաչեց, որ իւր հօրն ու մօրն է, և ասաց. «Աստուած տայ, որ մեր քօյրն այստեղ եկած լինի, մենք այն ժամանակ կըփրկուինք»: Հէնց որ աղջիկն այս փափազը լսեց, դուրս եկաւ դռան յետեից, ուր թախ էր կացել ականջ դնելու համար, և իսկոյն բոլոր ագռաւները վերստին իրանց մարդկային կերպարանքն առան: Եւ ինչ խնդում և ուրախութիւն էր, ինչպէս համբուրում էին միմեանց, որ կարող են տուն դառնալ նոր աշխարհք տեսածի պէս:

10 Երգ պանդուխտ պատանեկի.

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,	Երբ տեսնես դու նորան՝
Դու գարնան սիրուն թռչնակ,	Ինձնից շատ բարեւ արա՛,
Դէպի ո՛ւր, ինձ ասա՛,	Ասա՛, թող նստի լայ
Թռչում ես այդպէս արագ:	Իւր անբախտ որդու վրայ:

Ա՛խ, թռիւր, ծիծեռնակ,	Դու պատմէ, թէ ինչպէս
Ծնած տեղս Աշտարակ,	Աստ անտեր ու խեղճ եմ ես.
Անդ շինիւր քո բունը,	Միշտ լալով, ողբալով՝
Հայրենի կըտուրի տակ:	Կեանքս մաշուել, եղել կէս:

Անդ հեռու ալեւոր	Ինձ համար ցերեկը
Հայր ունիմ սըգաւոր,	Մութ է շրջում արեգը
Որ միակ իւր որդուն	Գիշերը թաց աչքիս
Սպասում է օրէ օր:	Քուռը մօտ չի գալիս:

Շուտով սառ հողի տակ
Գըպառկեմ այստեղ մենակ,
Թողնելով հօրս սրտում
Միշտ ցաւալի լիշատակ:
Դէհ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացիր, գնա՛ արագ,
Դէպի սիրած աշխարհը՝
Ծընած տեղս—Աշտարակ:
Դողդիւսեանց:

11. Ամուսնական հաւատարմութիւն.

I.

Մէկ աշխարհում կենում էր իշխան Նալան, մէկ ուրիշ աշխարհում—Թագաւորի աղջիկ Դամայեանտին: Մէկ օր մէկ սպիտակ կարապ, որի թևերը ոսկու պէս պեծալծին էին տալիս, ասաց Նալային. «Կերթամ Դամայեանտի թագուհու մօտ, քեզ այնպէս կըգովեմ, որ նա իւր օրումն էլ ուրիշ թագաւորի որդու վրայ չմտածէ, բայց միայն քեզ վրայ: Նալա՛, գիտես թէ ինչ է Դամայեանտին: Դամայեանտին, ախ, ի՛նչ ասեմ—աշխարհքի աչքն է Դամայեանտին. երկնքի տակին, գետնի երեսին անթառամ ծաղիկ է Դամայեանտին. վարդ մանուշակ, անգին անհատ է Դամայեանտին. ի՛նչ լեզու պէտք է լինի, որ նորա գեղեցկութիւնը պատմէ, ի՛նչ աչք, որ նորա տեսքն ու կերպարանքը մէկ բանի նմանեցնէ: Ո՞րն ասեմ, Նալա, ո՞րը. նրա նմանը ո՛չ եղել է այս երկրի վրայ, ոչ էլ կըլինի: Դու մարդկերանց զարդն ես, նա աղջկերանց զարդը. բայց ի՛նչ է քո բախտաւորութիւնը, երբ դու նորան չունիս՝ երբ նա քեզ չի սիրում»: Այս ու հազար այսպիսի բան ասաց այս ոսկեփետուր կարապը: Նալայի սիրտը կրակ ընկաւ ու ասաց. «Դնա՛ ինձ համար էլ այդպէս խօսի՛ր Դամայեանտու առաջ»: Թուշունը գնաց, ամպերը պատռեց և եկաւ կանգնեց Դա-

մայեանտու առաջ: Հիմա էլ նորա հետ սկսեց այսպէս խօսել. «Սիրուն Դամայեանտի, թո՛ղ քեզ Նալա թագաւորի մասին պատմեմ, որի ձեռից ահա թռել եմ, քեզ մօտ եմ եկել: Ա՛խ, թագուհի, ինչպէ՛ս սկսեմ—նորա գեղեցկութիւնն աննման է. նորա աննման գեղեցիկ պատկերը, նորա անուշ լեզուն, քաղցր ձայնը մարդի խելք են տանում: Քարին, փայտին—շունչ հոգի է տալիս: Նա որ ծիծաղում է, հէնց իմանաս վարդ է բաց լինում, երեսիցը լոյս է վեր թափում: Թագուհի, որտեղ ես գնացել եմ, ոչ մի տեղ չեմ տեսել նորա պէս գեղեցիկ, նորա պէս առաքինի: Չնայելով որ թագաւորի որդի է, նորա մէջ հպարտութեան նշոյլ չկայ,—նա մեծի հետ մեծ է, փոքրի հետ փոքր: Ա՛խ, Նալան, Նալան, երկրիս պարծանքը, աշխարհքիս զարդը, մարդկերանց աչքը, թագաւորների թագաւորը, որբերի հայրը, այրիների և աղքատների պաշտպանը, ամենի սիրեկանը, որի անունով ողջ աշխարհ երդվում է և արևովը խնդում: Այս Նալան պէտք է քո փեսան լինի, որ դու ամենաբախտաւոր կին լինիս աշխարհի վրայ. քեզ հիմի, Դամայեանտի, ուրիշ բան չէ պակաս, այդ զարդից աւելի: Դու գիտես, Դամայեանտի, որ սէրից լաւ բան չկայ երկրիս վրայ, բայց թէ սէրը երկու ձեզ պէս հրեշտակների մէջ լինի, այնժամանակ ձեր արքունիքը կըդառնայ դրախտ՝ երանելիների բնակարան»: Այս բաներն ասելուց յետոյ, թռաւ կարապը Դամայեանտու ձեռիցը: Սա երկար ժամանակ անշարժ նստած, կարծես էլի մի բանի ակննջ էր դնում: Վերջապէս ուշքի եկաւ, տեսաւ, որ կարապը թռել է ու ասաց. «Ա՛խ, ի՛նչ կըլինէր, որ այն ոսկեթև կարապն ինձ համար էլ այդպէս խօսէր Նալայի մօտ»:

Այսօրուանից սկսած Դամայեանտին գիշեր ցերեկ Նալայի վրայ էր մտածում. էլ ոչ քուն ունէր, ոչ հանգստութիւն. նորա թշերի վարդը կամաց կամաց սկսեց թառամել, աչքերի պէծը պակասել: Ոչ ոք չէր իմանում նորա տխրու-

Թեան պատճառը: Հայրը, որ նորան աչքի լուսի պէս էր սիրում, մտքումը դրեց նորան մարդու տալ: Ամեն տեղից թագաւորներ ու իշխաններ իւր մօտ հրաւիրեց, որ Դամայեանտին կարողանայ նորանց միջից իրան փեսայ ընտրել: Այս համբաւը լսուեցաւ թէ չէ՝ ամեն կողմից թագաւորներ ու իշխաններ ճանապարհ ընկան, զարդարուած գեղեցիկ շորերով, թանկագին քարերով, մարգարիտներով ու զանազան պսակներով: Բայց Դամայեանտին ամենի միջից ընտրեց Նալային: Այս տեսնելով՝ ամենքն ուրախացան և օրհնեցին ընտրութիւնը: Նալան չոքեց իւր հարսի առջևը և երդում կերաւ, որ նորան հաւատարիմ կըմնայ և կըսիրէ մինչև որ շունչը բերանում կուեննայ:

II.

Սոքա այսպէս բախտաւոր ապրում էին, բայց չար դէը նախանձում էր դոցա բախտաւորութեան վրայ. նա գիշեր ու ցերեկ այն էր մտածում, որ մէկ կերպ Նալայի սիրտը մտնի, որ նորան փչացնել կարողանայ: Բայց չարը չէր կարողանում Նալային մօտենալ, ինչու որ սա միշտ Աստուծու հրամանները կատարում էր, բարի և արդարադատ էր, իւր հպատակների հայրն էր, չէ թէ թագաւորը: Վերջապէս եօթն տարուց յետոյ՝ մէկ գիշեր Նալան շատ դադրած լինելով, քնեց առանց աղօթք անելու ու առանց լուացուելու, և որովհետև նրա մարմինը մաքուր չէր՝ չար ոգին ճանապարհ գտաւ նորա մարմնու մէջ:

Այս օրուանից Նալան սկսեց խաղալ և ամեն զարգուելիս Նալայի ոսկին, արծաթը, ապարաններն ու քաղաքներն էլ հետն էին գլորվում: Նալան անդադար տանուլ էր տալիս ու այդ պատճառով աւելի տաքանում էր խաղի մէջ: Դամայեանտին տեսաւ, որ Նալան պիտի իւր ունեցած չունե-

ցածը ողջ տանուլ տայ, սկսեց խնդրել Նալային, որ խաղից ձեռք վերցնի, բայց իզուր: Նալան մինչև այսօր մէկ օր նորա խօսքից չէր դուրս եկել—միշտ աչք ու ալանջ սրած ունէր, որ իմանայ թէ իւր սիրելի Դամայեանտու կամքն ինչ է ու գլուխը մահու էր տալիս, որ նորա կամքը կատարէ. հիմիկ ոչ նորա խնդրքն է լսում և ոչ նորա աչքի արտասուքին էր մտիկ անում: Նալայի ունեցած չունեցածը խաղի մէջ գնաց. վրայից հանեց իւր թագաւորական զարդերը, ունեցած ոսկին ու մարգարիտը և մի հասարակ զգեստով դուրս եկաւ իւր թագաւորական պալատից: Դամայեանտին էլ մի միակ զգեստով դուրս եկաւ նորա հետ: Սորանք այսպէս տանից տեղից զրկուած, երեք օր և երեք գիշեր երկնքի տակն անցկացնելուց ու պտուղներով կերակրուելուց յետոյ՝ մէկ փոկրիկ թփի վրայ երկու թռչուն տեսան: Նալան շատ ու շատ ուրախացաւ սորանց տեսնելով ու իւր մտքումն ասաց. «Սրանք լաւ խորովածացու են»: Այս ասելն, իւր զգեստը վրայից հանելն ու ցանցի պէս թռչունների վրայ գցելը մէկ եղաւ. բայց ափսոս որ սրանք այն թռչուններից չէին, որ Նալային համով խորոված ուտացնէին: Աորդ է զգեստը նորանց վրայ մնաց, բայց նորանք էլի վեր թռան ու զգեստն էլ հետները տարան ու Նալային վերևից ձայն տուին:

«Ա՛յ անխելք, մենք այն զարերն ենք, որ քո հարբստութիւնն ուրիշին տուեցինք. այժմ եկել էինք որ քո վերջին զգեստն էլ տանենք, որ քո թագաւորութիւնից ամենեւին տկուր դուրս գնաս»:

Նալան տարակուսած մնացել էր կանգնած, տեսնում էր՝ ինչպէս իւր զգեստն օդում փռվում էր, բայց ոչ թռչուններին կանգնեցնել կարող էր, ոչ իւր շորին հասնել: Խոր անքաջեց ու աչքերն արիւնով լիքը դէպի Դամայեանտին շուռ եկաւ.

«Տես, աչքի լոյս, ասաց նորան, ահա այստեղ ճանա-

պարհը երկու է բաժանվում, մէկը տանում է, ուր միայն ցաւ և քաղց է, միւսը՝ ուր քո ազնիւ հայրն ու մայրն են բնակվում: Լաւ մտածիր, սիրուն Դամայեանտի, և մէկնումէկն ընտրիր քեզ համար: Դամայեանտին երկար ժամանակ չէր կարողանում լացը բռնել: Վերջապէս ասաց.

— Սիրելի Նալա, սիրտս կրակ է ընկնում, երբոր մտածում եմ, որ ես քեզ այդպէս տարաբախտութեան մէջ մենակ պիտի թողնեմ. բայց թնչպէս թողնեմ քեզ այն ժամանակ, երբ դու քո թագաւորութիւնից, փողից զրկուել, անտուն, անփող, անհագուստ մնացել ես և սովից ու ծարաւից նեղացել ես: Զէ, իմ աննման Նալա, կրբաժանեմ ես քեզ հետ քո ցաւը, քաղցն ու տխրութիւնը. ընկեր կը դառնամ ես քեզ ամեն ցաւի մէջ և քո միտքարողը կըլինիմ:

Դամայեանտին, աչքերն արտասուքով լցուած, փաթաթեց իւր մարդուն զգեստով ու այսպէս երկուսը մի զգեստով ծածկուած՝ յոգնած, թուլացած, քաղցած ու ծարաւ գնացին, իրանք էլ չիմանալով թէ ուր, մինչև որ անտառում մի փոքրիկ խրճիթ տեսան: Այստեղ գլուխները մի քարի դրին ու խոնաւ գետնի վրայ պառկեցան մի քիչ հանգստանալու, բայց Նալայի տխուր սիրտը երկար ժամանակ հանգիստ չմնաց: Նա շարունակ մտածում էր, թէ իւր ազիզ Դամայեանտին ինչպէս պէտք է տանէր այն դժուարութիւններն ու պակասութիւնները, որ նորանք պէտք է քաշէին: Մէկ էլ մտածեց նորան մենակ թողնի, որ նա ստիպուած լինի իւր հօր տունը գնալու, իսկ ինքը հեռանայ սարէ սար ընկնի: Այսպէս էր մտածում, որովհետև չար ոգին դեռ էլի նորա սրտումն էր: Բայց երբոր միտն եկաւ, թէ Դամայեանտին զգեստ ունի ու ինքը չունի՝ վճռեց կէսը կտրել մի սուր թրով, որնոր նա խրճիթի մօտ գտաւ: Այս բանն անելուց յետոյ, ընկաւ գոյն պէս անտառն ու հեռացաւ իւր սիրեկան Դամայեանտուց:

III.

Դամայեանտին երբ զարթեց ու տեսաւ որ մենակ է, լեղին պատռուեցաւ: Ո՛վ կարող է նկարագրել նորա վախը, նորա ահ ու դողը: Եւ սկսեց նորան կանչել.

«Ա՛խ, իմ սիրելի, ասում էր, իմ թագաւոր, իմ աչքի լոյս, իմ ուրախութիւն, ո՛ւր ես, դուրս եկ, վախում եմ այս մութ անտառում առանց քեզ, արի՛, իմ աչքի լոյս. ես մեռնում եմ վախից, ա՛խ, մթթէ դու էլ չես սիրում ինձ»: Այս խօսքերից յետոյ ճուտը կորցրած հաւի պէս՝ այս կողմ այն կողմ ընկաւ դողալով—մէկ այս թուփը քրքրեց, մէկ այն ծառի յետեւ մտիկ արաւ: Վերջապէս երբ տեսաւ, որ Նալան իրօք գնացել ու իրան թողել է, էլ իւր անմխիթար վիճակի վրայ չէր լաց լինում ու գանգատում. իւր ուշք ու միտքը Նալայի կողմն էր: Նալան մենակ, քաղցած, ծարաւ միայն կիսով չափ ծածկած, առանց միտքարողի ինչ պիտի անէր: Դամայեանտին, այս մտքերով չարչարուած, անտառի մէջ մէկ դէս էր դնում, մէկ դէն. անտառն էլ քանի գնում, խտանում ու մթնանում էր: Այս անտառը լիքն էր պատուական թռչուններով ու ամեն տեսակ վայրենի գազաններով. բայց նա անահ, անվախ առաջ էր գնում, մինչև մի բարձր սար նորա ճանապարհը կապեց: Դամայեանտին այս սարի հետ սկսեց այսպէս խօսել.

— Դու որ գլուխդ մինչև ամպերը բարձրացրել ես ու ծառերով, ծաղիկներով զարդարուել, մէջդ հազար տեսակ թանկագին մետաղներով ու քարերով լցրել. դ՛ու, որից քրքրեան ջրեր են ներքև վազում. դ՛ու, որ հազարաւոր կենդանիների պատսպարան ու բնակարան ես, որի մէջ թռչուններ, վիթխարիներ ու վիշապներ են բնակվում. դ՛ու, անյաղթելի, անհասանելի թագաւոր սարերի, կարող ես արդեօք ինձ ասել, թէ ո՛ւր է իմ մարդը:—Բայց սարը ոչինչ նշան չտուեց և

անմխիթաբ Դամայեանտին իւր ճանապարհը շարունակեց: Այսպէս ումը պատահեց, ամենից հարցրեց, տեսել են արդեօք իւր մարդուն, թէ չէ: Երբոր ճգնաւորներին էլ հարցրեց, նոքա ասացին նրան.

— Գեղեցիկ Դամայեանտի, մեզ տուած է ապագան գուշակելու զօրութիւն, ինչոր ուրիշ մահկանացու չունի: Իմացիր, որ քո ապագան այնպէս պայծառ ու պարզ է, ինչպէս քո երեսը. դու Նալային էլի կըտեսնես, եթէ կըհամբերես ու նորան հաւատարիմ կըմնաս. նա էլի իւր երկրի տէր ու թագաւոր կըդառնայ:

Այս խօսքերից յետոյ յանկարծ թռան Դամայեանտու աչքից ճգնաւորները: Խեղճը, միտք անելով, էլի իւր ճանապարհը շարունակեց: Այսպէս տխուր շատ սար ու ձոր անցկացաւ Դամայեանտին, ինչ ծառ, ինչ թուփ, ինչ աղբիւր ու ջուր տեսնում էր, ամենին հարցնում էր լալով ու աղաչելով, որ ասեն, Նալային հօ չէն տեսել, կամ ո՞ր կողմը պիտի գնայ, որ նորան գտնի: Վերջապէս հասաւ իւր նպատակին և գտաւ Նալային, որ իւր սրտի ցաւը և Դամայեանտու կէս շորը հետը տարել էր: Սրանք ոչ միայն մոռացան իրանց կրած չարանքները, այլև աւելի բախտաւոր համարեցին իրանց, որ ոչ սար, ոչ ձոր, ոչ ցաւ, ոչ տանջանք չկարողացան նոցա բաժանել իրարից:

12. Ուսումնաճարաւ մանուկը.

Մեր գիւղում չկար ուսումնարան. ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար Ախալքալաք, որ մեր գիւղիցը հեռու չէ: Ես շատ նախանձում էի մեր քահանայի որդուն Սարգսին, երբ նա շաբաթ երեկոներին «Լոյս գուարթն» էր երգում: Նա շատ յաջողակ ձայն ունէր և երբ նա եկեղեցում

սկսում էր «Լոյս գուարթն», բոլոր ժամաւորները զարմացած նրան էին մտիկ տալիս: Եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ գաւթում խումբ խումբ հաւաքվում էին գիւղացիք և չէին դադարում նորան զանազան գովեստներ տալուց: Նորան գիւղացիների կողմից տուած անվերջ գովեստներն ինձ տեղիք էին տալիս անդադար խնդրել իմ մօրից, որ միջնորդէր իմ հօրս՝ ինձ Ախալքալաք ուղարկել կարգալու համար, բայց խնդիրս միշտ անկատար էր մնում և ես շարունակում էի իմ հօտաղութիւնս: Մի անգամ ծննդեան տօնի, ճրագալոյցի, երեկոյին եկեղեցում ասեղ ձգելու տեղ չկար: Երբ սովորական աղօթքներն ասում էին ու տիրացուները շատ գրքեր էին կարդում, յանկարծ, տեսնես, սեղանի վարագուրի մի կողմը բացուեցաւ և Սարգիսը, գեղին ղէն է վիւզէ շապիկ հագած, երկու փոքր տղաների հետ, որոնք վառած մոմեր ունէին բռնած ձեռներին, սեղանից դուրս եկաւ և վարագուրի այս կողմում կանգնելով սկսաւ բերանացի Դանիէլի գիրքը կարդալ: Նա շատ լաւ և առանց սխալանքի սկզբից մինչև վերջն անգիր ասաց այդ գիրքը: Նորա կարդացած ժամանակ աղօթողների գովասանքի ձայներն արդէն հասնում էին ականջիս և ես դասից շատ լաւ տեսնում էի, թէ ինչպէս յետևից կանայք իրանց գլուխները վեր էին բարձրացնում՝ տիրացու Սարգսին տեսնելու: Եւ այդ բաները նկատելով՝ իմ նախանձը հետզհետէ զրգուվում էր և ես ուզում էի անպատճառ Ախալքալաք գնալ և այնտեղի ուսումնարանումը կարդալ և Սարգսի նման Լոյս գուարթն երգել և Դանիէլի գիրքը կարդալ: Իմ մէջ այդ ցանկութիւնն առաւել շատացաւ հէնց միւսնոյն ճրագալոյցի երեկոյին, երբ միքանի դրացի մանուկների հետ տներում, «Աւետիս» ման եկած ժամանակ, տեսնում էի որ այդ երեկոյեան ամեն միւսի խօսակցութեան նիւթը տիրացու Սարգիսն էր: Այդ բաները լսելուց և աւելի ու աւելի բոլբոբուելուց յետոյ՝ ես որոշեցի, ծննդեան կիւրակէները վեր-

ջանալուն պէս, ծնողներէցս ծածուկ գնալ Ախալքալաք և այնտեղի ուսումնարանում սովորել: Վերջապէս մի երեկոյ տրեխներս թրջեցի, խոտեցի, սրբմները քաշեցի և պատրաստուեցայ: Ոչ մի երեկոյ այնպէս ջերմեռանդութեամբ Աստուծուն աղօթք չէի արել անկողին մտած ժամանակս, ինչպէս այդ երեկոյին: Երեք անգամ կրկնեցի իմ սովորական երեկոյեան աղօթքը, որ մի ընդհանուր աղօթք էր ինչպէս մեր ընտանիքի նոյնպէս և բոլոր գիւղացիների համար: Տիրացու Սարգսի «Լոյս գուարթով», նորա կարդացած «Դանիէլի գրքով», նորա «գեղին դէնէվիւզի շապկով» յափշտակուած և Ախալքալաքի ուսումնարանով ոգևորուած, ես անկողնիս մէջ անդադար երեսս խաչակնքում էի և լուռ ու մունջ կրկնում.

Կրակը մարեցաւ,	Բուրվառ ունիմ բոցեղէն,
Չարը խափանաւ,	Ամեն թել է լուսեղէն,
Քրիստոս քօղն երեսին,	Գընացի խանձարուրքիս,
Հրեշտակները չորսդին,	Երթամ հասնիմ պատարագիս:
Երկնքէն իջաւ,	— Կէս գիշերին դուրս ելայ,
Խաչապաշտից տները մտաւ:	Մեծաւորիս խաչը տեսայ,
— Տէր իմ, ո՛ր կերթաս:	Աղաչեցի՝ Տէր, դու ո՞վ ես:
— Հուր ունիմ հրեղէն,	— Յիսուս Քրիստոսն եմ ես:

Առաւօտեան արշալուսի ծէգը բացուելուն պէս՝ մայրս ըստ սովորութեան ինձ ձայն տուեց որ վեր կենամ և հորթերը ջրելու տանեմ: Առաւօտեան, աղօթք անելուց յետոյ, հորթերը քշեցի առաջս՝ քայլերս դէպի ձորի ճանապարհն ուղղելով. բայց հազիւ ձորի գլխին էի հասել և մօրս տեսութիւնից ծածկուել, թողի իսկոյն հորթերը ձորի գլխին, ճանապարհի վրայ, և գիւղի յետևի կողմով ընկայ Ախալքալաքի ճանապարհը: Շարունակ վազ տալով և անդադար ձիւնի մէջ խրուելով՝ վերջապէս ընկայ ուղիղ ճանապարհը: Տեսայ Սարգիսն էլ է գալիս ձիով Ախալքալաքի ճանապարհով:

— Սա՛գօ, ի՞նչ կլինի ինձ գաւակդ առնես, այս եղաւ իմ առաջին խօսքը Սարգսին:— «Տօ, Յովակ, ո՛ր»:— Ախալքալակ կարդալու:— «Հայրդ ու մայրդ գիտե՞ն»:— Չէ, Սագօ ջան. Սագօ, ի՞նչ կլինի ինձ գաւակդ առնես:— «Իմ ձիս խրտան է»:— Դէ միքիչ կամաց գնա՛, ես հետդ կըգամ, ճամփան մենակ չգիտեմ:— «Ծօ, դու ձիու հետ չես կարող գալ, նայէ՛ ճանապարհին կըմնաս, գայլերը կըգան, քեզ կ'ուտեն»:

— Սագօ ջան, Սագօ... դեռ չէի վերջացրած իմ խօսքերը, երբ տեսայ, որ Սարգիսը իւր ձիու գլուխը դարձրեց գէպի գիւղ և միքանի մտրակ խփելով՝ թռաւ: Ես հասկացայ, որ նա գնում էր հօրս իմ փախուստն իմաց անելու. ուստի ուղիղ Ախալքալաքի ճանապարհը բռնելով, ոյժ տուի իմ ոտքերին և սկսեցի վազ տալ, անդադար կրկնելով իմ գիտեցած «գալլ-կապի» աղօթքը:

Գայլը կապին երկու բթով,
Աստուածածնայ քաղցր կաթով,
Սուրբ Սարգսայ ձիուն ձարով,
Տէր Մովսէսին գաւազանով,
Լուսաւորչայ սուրբ հաւատով,
Լեզուն կապուի, ակռան թափի,
Եկած ճամփան գայ մոլորի,
Իմ տիրոջս խաչը տեսնի,
Դիւանքի պէս թող սասանի:

Բայց ահա տեսնում եմ՝ յետևիցս ձիերով գալիս են հայրս և Սարգիսը: Նոքա շուտով հասան ինձ, հայրս վրաս յարձակուեցան. ես ճանապարհից շեղուեցայ ընկայ ձիւների մէջ, բայց իմ գլխին և կողքերին եկած հարուածներից հազիւ ազատեց ինձ մայրս, որ գիւղի ծայրում ինձ վայր իջեցրեց գաւակից և, գուրգուրելով, ձեռքիցս բռնած տուն տարաւ: Սյապիսով իմ Ախալքալաք գնալս չյաջողուեցաւ:

13. Աղ ու հաց.

Ս ո ի ռ ու հ ա ց, ս ի ռ տ ր ւ ա ց, — ա յս ս ո վ ո ղ ա կ ա ն ա ռ ա ծ ի
ասողը իմացնում է, թէ ինքը քչով բաւականանալ գիտէ.
գ ո ՚հ է, ի ն չ- ո ղ ն ո ղ ա ն Ա ս տ ու լ ա ծ պ ա ղ ք ւ ե լ է. անտրտունջ,
ուրախ է և սիրտը բաց ունի իւր չափաւորութեան մէջ: Ում
սիրտը բաց է, նորա տան դուռն էլ բաց է ընկերի համար:
Եւ արդարեւ Հայի տունը միայն գերդաստանի տունը չէ, այլ
և հիւրի տունն է: Հայի սեղանը շատ երկայն է ձգուած.
նորա բոլորքը ոչ միայն տան մարդիկն են նստում, այլև
գլխին քահանան, մէջտեղն աշուղը, աջ կուռը պան-
դուխտը: Բայց սեղանի վրայ դեռ էլի շատ տեղ կայ, եթէ
հիւր գայ, Աստուծու փայ է, տան տիրոջ աչքի լոյսն է:
Հայի մօտ հիւրը գալիս է, հիւրը գնում, տեղը դա-
տարկ չի մնում: Բայց մէկ անգամ աղուհաց կերածը,
թրով կտրած է. ամօթ ու խայտառակութիւն այն մարդուն,
որ մի անգամ կերած աղուհացը մոռանում է և անհաւա-
տարիւմ է մնում: Անաղուհաց քրդի շուռն կ'ասեն նո-
րան, ով որ աղուհացի սրբութիւնը չի պահել:

14. Կարեկից.

Երբ մենք սև օրուան ունինք կարեկից,
Ասում են, կէսն է պակսում մեր ցաւից.
Թշուառին թշուառն է միշտ մխիթար,
Որտեղ կը գտնես դու քանց զիս թշուառ:
Քեզ պէս մըտատանջ, քեզ պէս անտէրունջ,
Սրտումս գաղտնիք, բայց լուռ, անմըռունջ
Անցնում են օրերս, վայ գլխիս տալով,
Մարդկանց մէջ ուրախ, միայնակ լալով:

Ամեն շնչաւոր ունի մի ընկեր,
Միայն ինձանից պէտք է պակսի սէր,
Եթէ դու էլ ես թշուառ ինձ նըման,
Իմ քաղցը խօսքը լինի քեզ դարման.
Սրտիդ խորհուրդը բաց ինձ, անկասկած,
Սէրը նմանից պէտք է պահանջած:

15. Քաջանայ.

Այն ով է կանգնած ամբիոնի վրայ,
Դողդոջուն ձեռքերն երկինք ամբարձած,
Գըթառատ աչերն լի արտասուքով,
Բազմութեան ուշքը դէպի նա դարձած.
Որին ամենը հայր են անուանում,
Ծանօթ, անծանօթ հաւասար յարգում,
Որի լոկ խօսքը օրէնք է նոցա,
Սրտի գաղտնիքը նորան են յայտնում:
Քահանայ է նա, քաւոյ մեղքերի,
Միջնորդ Աստուծոյ մարդկան ազգի հետ,
Հովիւ է անխոնջ Քրիստոսի հօտի,
Երկնաբեր գանձին նա է արթուն դէտ:
Երբ մենք, թաթախուած Ադամայ մեղօք,
Եկանք այս աշխարհ լցեալ ցաւերով,
Ո՞վ սրբեց մաքրեց մեր հին մեղքերը,
Ո՞վ մեզ սփոփեց իւր սուրբ խօսքերով.
Կամ՝ երբ ժանտախտած, ընկած մահճումը՝
Մըտատանջ, անյոյս մահ էինք խնդրում,
Պանդխտի նըման ամենից թողած՝
Ո՞վ մեզ առաջին հասաւ օգնութիւն.
Կամ՝ երբ մոլորուած գառների նման
Կոյր վազում էինք դէպի խորխորատ՝

Ո՞վ արդեօք այն օր փրկեց մեզ մահից,
Գիւական զբէն հանեց անարատ.
Կամ՝ երբ մեղսալիւ աչքըներըս բընաւ
Չենք համարձակում երկինք ամբառնալ՝
Որքն կանչում ենք միջնորդ հաշտութեան,
Ո՛ւմով յոյս ունինք թողութիւն ստանալ.
Եւ կամ՝ ըզբաղած ունայն գործերով,
Մոռացել ենք Աստուած, կրօն, սուրբ հաւատ,
Ո՞վ է մեր տեղը մեր մեղաց համար
Արտասուք թափում աչքէն յորդառատ:
Քահանան է նա և միշտ քահանան,
Մեր միջնորդ, հովիւ քաջ և աղօթիչ,
Որբոց հայր, եղբայր աղքատ մոլորացկին,
Արտասուաց սրբող, յանցանաց քաւիչ:
Ե՛կ պատուենք, եղբարք, այդ սուրբ քահանան,
Սիրենք միշտ նորան մանկական սիրով,
Որ ամբողջ գիշեր իւր որդոց վերայ
Պատրաստ է հսկել անքուն աչքերով:
Նա բոլոր կեանքը զօհեց մեզ համար,
Չուզեց փառք, պատիւ, զբօսանք աշխարհի:
Քանց սուրբ քահանան էլ ո՞վ է կարող
Արդեօք մեզ համար լինել հայր բարի:

16. Տէր Մարգարր.

Մեր գիւղի քահանայ տէր Մարգարը մի պատկառելի
կերպարանքով աշխատասէր մարդ էր: Չնայելով իւր սպիտակ
ալիքներին, նա իւր ընտանիքի հետ միշտ մասնակցում էր
դաշտային պարապմունքներին: Ֆարաջէն մի կողմ ձգած,
թւերը վեր քաշած, գութանի մաճը իւր ջղոտ ձեռքերում

բռնած, նա արտ էր հերկում, հունձքի ժամանակ հունձք
անում, կալոցին կալ կալսում: Բացի այդ իւր առանձին
պարապմունքներից և քահանայական պաշտամունքներից, նա
միւսնայն ժամանակ դատաւորի պաշտօն էր վարում մեր գիւ-
ղում: Գիւղացիներն ամեն տեսակ վէճերն ու բողոքները նո-
րան էին յայտնում և տէր հայրը իւր անաչառ բնաւորու-
թեամբ քննում էր այդ ամենը և նորանց մի վերջ դնում:
Նա խօսում էր միշտ ծանր կերպով և նորա ամեն մէկ խօս-
քը, ամեն մէկ վճիռը, պատգամի նման ընդունվում էր գիւ-
ղացիներից: Վէճերը մաքրելուց յետոյ տէր Մարգարը վիճոյ-
ներին չէր արձակում առանց նախապէս նորանց միմեանց
հետ հաշտեցնելու, և «պահպանիչ» աղօթքով իւր վճիռը
կնքելու և վերահաստատելու: Տէր Մարգարի կարծիքով խա-
ջապաշտ չէ, այլ անհաւատ է այն քրիստոնեան, որ իւր
կեանքումը եօթանասուն և եօթն անգամ ներողամիտ չէ
գտնուել դէպի իւր քրիստոնեայ եղբայրը և նորան իրան դէմ
գործած յանցանքները չէ ներել: Զմեռուայ երկար երեկոնե-
րին, երբ գիւղացիները սովորաբար հաւաքվում են գիւղի
այս կամ այն քէհի գոմի օդան, խօսակցութեամբ ժամանակ
անցկացնելու, Տէր Մարգարի յաճախակի ներկայութիւնն այդ
ժողովներին մի առանձին նշանակութիւն էր տալիս: Երբ
տէր հայրը ներս էր մտնում գոմի օդան, բոլոր ժողովականք
խսկոյն ոտքի էին կանգնում և տէր հօր «Ողջոյն ձեզ, սիրե-
լիք» բառերին՝ «Օրհնեա՛, տէր» որդիական ամենաջերմ հա-
մակրութեամբ պատասխանում. գիւղացիներից մէկը գնում
էր տէր հօր գաւազանը ձեռից առնելու, միւսը նորա ոտնա-
մանները հանելու. մի երրորդը գնում էր բարձր բերելու
և տէր հօր նստելիք տեղում դարստեղելու և այլն: Տէր հայրը
սովորաբար նստում էր սէքիւի (բազմոց օդաններում) վերի
գլխում օջաղի մօտ: Մինչև նորա նստելը՝ ժողովականք բո-
լորն էլ ոտքի վրայ կանգնած մնում էին, չէին նստում,

մինչև տէր հայրը չհրաւիրէր: Այդ իրաւունքն ստանալուց յետոյ, գիւղացիք նախ և առաջ գնում էին և առանձին առանձին տէր հօր «սուրբ աջն» առնում, ապա կարգով նրստում էին տէր հօր երկու կողմում նախ ծերերը, ապա չափահասները և յետոյ երիտասարդները: Տան կանայք, հարսներն ու աղջիկները թէպէտ գալիս էին և տէր հօր աջը նոյնպէս համբուրում, բայց նորանցից միմիայն տան մեծ նանը, հարսների սկեսուրը կարող էր տէր հօր մօտ այդ մարդկանց մէջ նստել, իսկ միւսները յետ էին քաշվում և սէքիւի չորս բոլորքը շարուելով՝ լուռ ու մուռնջ հանդիսատես էին լինում: Մինչև տէր հօր խօսք բաց անելը՝ խորին լռութիւնը տիրում էր օդայի մէջ և ուրիշ ոչինչ չէր լսվում, եթէ ոչ գոմումը մսուրքների վրայ կապոտած կովերի, եղջերի, մատակների, գոմէշների մշմշոցը և նորանց հորթերի ու քուռակների իրանց մայրերի ստինքները ծծած ժամանակ բարձրացած շփշփոցը: Տէր Մարգարն ընդհատում էր այդ լռութիւնը՝ նախապէս գիւղացիներին զանազան հարց ու փորձեր անելով վարուցանքի մասին, և մինչև ղէհվէ եփելն ու փոքրիկ ֆինջաններով հիւրերին թաւաղայ անելն՝ խօսակցութիւնը սովորաբար առանձին բաների վրայ էր լինում: Հիւրերին ղէհվէյով մեծարելու սովորութիւնը տէր-տէրի ներկայութեանը պէտք է վերագրել, ուրիշ ժամանակ տանտէրը իւր հիւրերին, բացի քաղցր ընդունելութիւնից, սովորաբար ուրիշ ոչինչ չէ տալիս: Ղէհվէն վերջանալուց յետոյ, ժողովականների խնդրանք տէր Մարգարը պատմում էր նորանց զանազան պատմութիւններ Սուրբ Գրքից և Հաւանքի վարքից. նորա պատմութիւնը իւր հասկանալի բառերով, զարձուածքներով և զրաւիչ բովանդակութեամբ՝ մի այնպիսի ազդեցութիւն էր անում ժողովականների վրայ, որ նորանցից ոմանց աչքերից արտասուքի կաթիլներ էին թափվում: Զորօրինակ՝ տէր Մարգարն առանձին ոգևորութեամբ

նկարագրում էր Մարկոս ճգնաւորի 70-ամեայ խիստ ճրգնութիւնը և 30-ամեայ չարչարանքը սատանաների ձեռքով, և, նորա մեծ հաւատը ցոյց տալու համար, այս էլ էր աւելացնում, թէ մէկ անգամ Մարկոս ճգնաւորը մէկի հետ, մարդկանց հաւատի մասին խօսելու ժամանակ, հարցրեց նորան. «Աշխարհքում այնպիսի հաւատով մարդիկ կան, որոնք եթէ լեռներին ասէին՝ գնացէք և ծովն ընկէք—նրանք լըսէին»: Եւ այդ խօսքերի վրայ իսկոյն շրջակայ լեռներն իրանց տեղերից շարժ եկան և ուզում էին ծովը թափուել: Բայց Մարկոս ճգնաւորը կանգնեցրեց նորանց ասելով. «Ես ձեզ համար չեմ ասում, դուք տեղերումդ կացէք»:

Երբոր այս լսում էին ժողովականները.— «վայ ինձ, վայ ինձ»—գոռոց էին հանում և ամենքը խղճահարվում էին իրանց թուլութեան և մեղքերի մասին: Ուշ գիշերով մեկնում էր տէր Մարկոսը գիւղական այդ ժողովարաններից՝ իւր սրտաշարժ պատմութիւններով ամենապինդ կերպով կապելով գիւղացիների ուշքն ու միտքը, սիրտն ու հոգին քրիստոնէական հաւատի հետ:

17. Պանդուխտ առ կուռնկն.

Կուռնկ, ուստի կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ.

Կուռնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունիս.

Մի վազիր՝ երամիդ շուտով կըհասնիս.

Կուռնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունիս:

Թողեր եմ ու եկեր մլքերս ու այգիս,

Քանի որ ախ կանեմ, կուքաղուի հոգիս.

Կուռնկ, պահ մի կացիր, ձայնիկդ ի հոգիս.

Կուռնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունիս:

Սրտերնիս կամեցաւ, ելանք, գնացինք,
 Այս սուտ աստըւորիս դարդերն իմացինք,
 Աղուհայկեր մարդկանց կարօտ մնացինք.
 Կռնակ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունիս:
 Աստըւորիս բաներն կամաց կամաց է.
 Ղարիբին սիրտն է խոց, ջիգեարն է վարամ,
 Կերած հացն է լեղի ու ջուրն է հարամ.
 Կռնակ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունիս:
 Ոչ ըզլուր օրն գիտեմ, ոչ ըզկիրակին,
 Զարկած է զիս շամփուրն, բռնած կըրակին,
 Այրիս չեմ հոգար, ձեզնի կարօտիմ.
 Կռնակ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունիս:
 Աշունն է մօտեցեր, գնալու ես Թէպղիր,
 Երամ ես Ժողովեր հազարներ ու բիւր.
 Ինձ պատասխան չտուիր, ելար գնացիր,
 Կռնակ, մեր աշխարհէն գընա՛, հեռացիր:

18. Պատկանարօտ.

Գուցէ ոչ մի հայաբնակ քաղաքի մէջ այնքան մեծ ու
 պստիկ մանուկներ չկան, ինչպէս Վանում: Այս մասին Վա-
 նը օրհնուած է. բայց ո՛ր են նոցա մեծերը:

Պատմում են, թէ երբեմն Եջմիածնի մէկ նուիրակ բո-
 լոր քաղաքները շրջելով, ուր որ Հայեր կան, ամեն տեղ Վանը-
 ցիներ է գտել. Հնդկաստանի այն վերջին ծայրը հասնելով,
 լսեց թէ մէկ կաղ Հայ կայ, երբ հարցրեց. «Ո՞րտեղացի
 ես», այնտեղ էլ «Վանըցի եմ» — պատասխան ստացաւ: Ուստի
 առած է դռնէլ՝ թէ Վան եցոց կաղը մինչև Զինաս-
 տան է հասել:

Վանից բազմաթիւ Հայեր պանդխտել են մանաւանդ Պո-
 լիս և ուրիշ մեծ քաղաքներ. և զարմանալին այն է, որ այդ

բոլոր պանդուխտներն անշուշտ կնոջ տէր և որդոց հայրեր
 են: Որովհետեւ երբոր հարկն ստիպում է մէկին, որ պարտ-
 քերի կամ ուրիշ ծանր կարօտութեան պատճառով պանդըխ-
 տէ, նորա մայրը կամ ազգականները շտապում են, «Աստու-
 ծու կամօք» մի աղջիկ են պատրաստում, նշանում են, և
 նորա հարսանիքի համար էլ պարտք են անում, պսակում
 են. «Ոտը կապենք, որ դառնայ» ասելով: Արդարեւ որքան
 դժուարութեամբ այնուհետեւ պսակուածը իւր տանից հեռա-
 նում է և թէպէտ նորա ոտքը գնում է, բայց սիրտը կա-
 պուած է մնում պսականարօտի կապով: Այնուհետեւ պան-
 դխտութեան մէջ նորա միակ կարօտը մի նամակ ստանալն
 է, որ գրեթէ միշտ այսպէս է սկսվում. Յիսուսի Քրիստոսի
 ծառայ՝ քո տան անդիւորից (ամուսնուց) շատ սիրով և յոյժ
 կարօտով բարեւ իմ երկու աչաց լոյս գլխաւորին»: Եթէ որդի
 էլ ծնուել է նորա նոր պանդխտութեան ժամանակ, սիրտը
 խշխշացնող այս բառերն էլ կարդում է նա. «Եւ քո նորա-
 բոյս ծաղիկ, քո սիրոյ պտուղ, անուշահոտ վարդ Վարդա-
 նից, կամ Մանուշակից»: Իսկ եթէ տարիներ անցել են, նա-
 մակն աւելացնում է. «Որ բլբուլի պէս կըխօսի, որ հրեղէն
 հրեշտակի աչքեր ունի, որ արեգակի պէս կըփելկտայ, որ
 սարեկի պէս կըճխայ, կըթռվաւ, որ կաքաւի պէս կըգվզը-
 վայ. ա՛խ, կ'ասի, երբ կուգայ իմ հայրիկ»... և այլն: Ծըշ-
 մարիտ է՝ ծնող մայր, ծերունի հայր, դրացիներ, բարեկամ-
 ներ, քոյրեր, եղբայրներ, աչգի, ջուր, ծառ, տուն, տեղ և
 այլն, սոքա ամենքն էլ լիշատակվում են պանդխտի թղթի
 մէջ, և իւրաքանչիւրն իւր խորին ազդեցութիւնն է անում
 կարգացողի սրտի վրայ, բայց նոցա բուն կապը, որ նոցա
 քաջում և վերադարձնում է հայրենիք, բուն բոցն ու կրա-
 կը, որ գիշեր ցերեկ նոցա ջիգարը խորովում է — տան Ան-
 դիւորն է և նոցա սիրոյ անուշահոտ Պտուղը: Այս միայն է,
 որ այն զարհուրելի Սև ծովի ալիքները, սարերի սառնամա-

րողեց Աստուծոյ, հոգի, ուր, պարկեշտութեամբ, գիր, համբերութեամբ, ազատ, զօնաւոր, օրհար:

Բայց Սայեաթ-Նովի առաջնաւոր ցնծութիւնը չէ քաշուած շատ ժամանակ և սկսում է գանգատիլ. ինչ զորքն ճակատի չէ գործում, էնդուր որ շատացել է խալիսի ստոր: Նրա հոգին սկսում է ձանձրանալ կեանքից, աշխարհից, երգերից ևս. երեք լուսնի էր ինչի վաղ էր օր, — Բարեբեմն Բեկարի իմ. մարդ համաշխարհային չէ ըլի, — Բարեբեմն Բեկարի իմ: Վերջապէս ձանձրացած այս երազական կեանքի վայելչութիւններից, Սայեաթ-Նովին ասում է. ինչ-հոգնիմ մարդիկ, ինչ-հոգնիմ շաւի, ինչ-հոգնիմ «— հոգնիմ լուսնի էր օր, և գնում է Հաղպատու վանքը և ձեռնադրվում է աբեղայ: Հիմի ժողովուրդն իմացաւ, թէ Սայեաթ-Նովի կորուստն ինչ կորուստ էր նորա համար ու դիմի էն կ'օսէր, թէ վաղ քի Սայեաթ-Նովի, ինչ ուրախութիւնն իր իս շանց տուի, ու երբ նա վարդապետ ժամանակ հաղպատն մէկ անգամ գալիս է էլել Թիֆլիզ, երեւելէքն նորա էդնէն վաղելիս՝ մատով մէկ մէկու շանց են էլել տալիս, ասելով. Տօ, գիգիս՝ Սայեաթ-Նովին է: Թիֆլիզցիների աչքում էլ ոչ մէկ աշուղ Սայեաթ-Նովի հետք չէ էլի: Պատմում են, թէ մէկ անգամ Թիֆլիս է եկել մէկ երեւելի աշուղ, որ Թիֆլիզի բոլոր աշուղների հետ բաց է բռնել, այսինքն ով որ խաղով հարցմունք է տուել, ինքը հանգով ջուղաբ է տուել, բայց իրան ջուղաբ տուող ոչով չէ էլել, ուստի և նորանց ձեռից սազն առիլ է ու հրամայել է նրանց, որ էլ չհամարձակուին յաղթողի առջևն, ինչ տեղ կ'ուզէ ըլի, խաղ ասիլն: Քաղքից խիստ տխրել են, որ իրանց աշուղների պատիւն էդպէս գետին գլորուեցաւ: Հիդն էլ Թիֆլիզու խաղ սիրող տղերքն դարսել են զրուցք, իբր թէ Սայեաթ-Նովի ականջն է ընկնում այդ երեւելի օտարական աշուղի Թիֆլիզ գալն ու քաղքի յաղթուիլը: Սաստիկ ձմեռին մտիկ չտուած՝ շտապով գալիս է Հաղպատից

Թիֆլիզ: Ոչովին բան չասած՝ աշխարհականի շորեր է հագնում. մենակ իւր հին ընկերների ու բարեկամների մէջ՝ կամ ըրջի տակն սառած Գուր վրայ նստած, քամանչէն ձեռին. բաց է անում նոր եկած աշուղի հետ բաց (վէճ) և յաղթում է նորան՝ քաղքի պատիւն էլի հաստատելով: Էս զրուցքն այն բանի նշան է, թէ սրբան Սայեաթ-Նովին անուանի և սիրելի էր Թիֆլիզցիների համար:

Սայեաթ-Նովի հաստատ հաւատն էլ շատ գոված է. Ջէր առաջ երգել էր, թէ Սայեաթ-Նովին հաւատն չի ուրանալ, Հայ է: Էս հաստատեց, երբոր Աղա-Մահմէդ-Խանը եկաւ Թիֆլիզը կոտորելու ու քանդելու: Էդ ժամանակ Սայեաթ-Նովին Թիֆլիզումն էր Բերդի եկեղեցում: Թըշնամիքը տուն են ընկնում եկեղեցու գաւիթն ու կցում են կոտորելն ու կողոպտելն: Սայեաթ-Նովուն վրայ են հասնում աղօթք անելիս: Սորանից պահանջում են դուրս գալն ու հաւատն ուրանալը. բայց կրօնաւորն Պարսից թրերու տակն աւանդում է հոգին՝ ասելով.

«Ձերմանամ քլիստդան, դօնմանամ Իսադան»:

(Եկեղեցից՝ չէ՛ր Գուր Գուր, չէ՛ր «—բանալ Յիսուսին»):

20. Նախապաշարմունք և սնոտիապաշտութիւն.

Ով որ Աստուծու հաւատ չունի, նա շատ աւելորդ բաներ է պաշտում, ով որ գիր չգիտէ, ուսում չունի, չտեսած բաներին է հաւատում: Լսենք այս պառաւանքների խօսակցութիւնը և տեսնենք, թէ ինչ ծիծաղելի բաներ են պատմում. այնպէս որ միամիտ մարդիկ գուցէ և հաւատան: Բայց մենք ոչ միայն պէտք է ծիծաղենք դոցա վրայ, այլ պէտք է խղճանք այդ ողորմելի մարդկանցը, որովհետեւ այդ պատմածներին հաւատ ընծայելով, նոքա միշտ երկիւղի մէջ են, միշտ

ահ ու գողի մէջ են, և ուրիշներին էլ պատմելով, նոցա էլ սարսափի մէջ են ձգում: Բայց եթէ մենք ուզենանք իմանալ, թէ քնչու համար նոքա այդպէս տանջվում և չարչարվում են, մինչև անգամ երեսան էլ կարող է ասել, թէ ոչինչ պատճառով. որովհետեւ ինչ-որ պատմում են, այն բոլորը սուտ է, նախապաշարմունք է և սնոտիապաշտութիւն է: Ահա լսենք օրինակի համար այս պառակաւական զրուցատրութիւնը.

— Շողեր խաթուն, ուրբաթ գիշեր հաւաքօսին շները գարշելի կերպով ունում էին. մեր դրացի Նարգիզ խաթունը հիւանդ էր, և շների ունալուց իմացանք, որ Գրողը եկել է նորա արևը հանգցնելու: Իմ տէգերկինս հիւանդապահ էր գնացել այն գիշեր: Գրողի գալու ժամանակին պառկած է եղել, աչքին երևացել է դրողը. և զարհուրել է: կած է եղել, աչքին երևացել է դրողը. և զարհուրել է: Գրողն ու հիւանդը շատ կուռել են, բայց հոգին չիտուել, երեք օր հոգեդարձ է մնացել: Տէգերկնկանս լեզուն կապուել, կապկապուել էր, խելքը թռուցել է, ոչ կարողացել է նստել, կապկապուել էր, խելքը թռուցել է, ոչ կարողացել է նստել, ոչ պառկել, ոչ կանգնել, ոչ ուտել խմել: Ասում են՝ հրեշ-տակակոխ է եղել, էլ սուրբերից սուրբ չմնաց՝ կանչեցինք, խաչ աւետարան հանել տուեցինք. էս օր էլ եկալ թուղթ բաց անել տուեցի, թուղթ բաց անողն էլ ասաց. «Գրողին տեսել վախեցել է. սուրբ Աստուածածնին ուխտ տարէք»:

— Թառիկ խաթուն, հաւատա որ այդպէս է: Աշխարհ գիտէ, որ Նարգիզ խաթունը միշտ զրոյների հետ է: Քանի քանի անգամ նորա բերանից լսել եմ, որ ասում էր. «Գիշերս զրոյների գլխաւորը կանչել էր, գնացինք խորհրդի, երբոր ձեռքի հրեղէն կանաչ ճիպոտը երեք անգամ գետնին խփեց, հազար-հազար զրոյներ ժողովեցան մէկ ակնթարթի մէջ»: Գրողների գլուխն ամպերի մէջն է, ոտները գետնի տակ անդունդն է հասնում. նոցա երեսները սև՝ քան Ագամայ մութը. նոցա պինջը կախուած է մինչև իրանց ծունկը. բերաններ ունին Վանայ ծովի պէս. լեզուներ — ոնց որ Վանայ

բերդը. քիթ — ոնց որ Սիփանայ սարը: Նոցա լէշը խոզի պէս է, ամեն մագից բոց է դուրս գալի, կրակ է թափվում: Հաւի պէս թև ունին, թռչում են, մարդու պէս ման են գալիս, մէկ ոտը Բաղդատն են դնում, մէկ ոտը Սև ծով. մէկ ձեռքը Չինմաչին է հասնում, մէկ ձեռքը — Ֆրանգստան: Ուզեն կը պստիկնան լիւսի պէս, ուզեն երկին գետին պատող ամպ կը դառնան: Ամեն գրող իւր սինօրն ունի, պտըտում է, աւստ եկածին խփում է. չէս տեսել, մեռնողների մէկի ոտը, մէկի թևը, մէկի քամակը, մէկի երեսը, մէկելի մի ուրիշ տեղը կապտանում է. զրոյի ճիպոտի տեղն է: Յանկարծ մէկը հիւանդանում է, մեռնում է, էն քնչի. — Գրողի խփածն է: Մենակ ինչ տան մէջ որ աղօթք անող կալ, ով որ օրը քսանուչորս ծունր է դնում, կիրականաճուտ գիշերը մոմ է վառում, ով որ թլիսմա ունի, նորա տնից դրողը փախչում է: — Ինչ տեղ որ սով, մահ, հիւանդութիւն է պատահում, զրոյների գլխաւորն իմանում է, որ Աստուած իւր ձեռքը էն տեղից, էն մարդուց քաշել է. նորա անունը գրում է զրոյի դաւթարի մէջ. զրոյներին ժողովում, ուղարկում է այն տեղերը, որոնք գնում են արտերը փչացնում են, հասնողին խփում են և հոգին առնում են: Ծննդկան կնկալ շատ թշնամի են. թէ որ նոցա բարձի տակ թլիսմ, Նարեկ, Սաղմոս, Աւետարան, աղօթագիրք չտեսնեն, իսկոյն կըխփեն: Մարդ եթէ որոշտայ և բերանի վրայ խաչ չհանէ, զրոյները կըմտնեն նորա փորը և կըդիւլահարեն: Մութ ժամանակ ծառերի մէջ, ջրի ակների մօտ, ջրի հորերի մէջ, քանդուած տների մէջ են բնակվում. ով որ այդտեղերից անցնի՝ «Յիսուս Գրիստոս» չասի, կըխփեն: Դռների (գերեզմանի) մէջ են մտնում, որ մեռելի վրայ որ «փառք ի բարձունս» չեն ասել, այն մեռելին գերեզմանահասն են անում»:

Շողեր խաթունն այս գերեզմանահասնների պատմութիւններն էլ արաւ, իբր թէ մեռելները վեր են կենում և գիշերները փողոց է փողոց թափառում են և միամիտներին վախեցնում են,

ուստի վանայ մէջ շատ անգամ պատահել է, որ մինչև դոցա գլուխները բահով կամ փայտով չեն կոտրել, չեն անհետացել:

Բայց Շողեր խաթունն այսպիսի բաներին հաւատալով և երեսը խաչակնքելով, շարունակում է.

— Գիշերուայ մայրեր կան, որ պառաւի կերպարանք ունին. դոքա ցերեկները մտնում են քանդած ջաղացները, ցամաք հորերը, այնտեղից ճանապարհ են շինում և իջնում են մինչև գետնի տակ. ծովի տակն աշխարհ—երկիր կայ, գնում են այնտեղ շրջում են, իրիկունները սարերի տակից դուրս են գալիս մեր աշխարհը. Դոքա Աստուծուց անիծած, Աստուծու երեսից ընկածներ են, դրանք թէ որ արեգակի երես տեսնեն, հողի երեսին մարդ չի մնայ՝ ամենին էլ կըփչացնեն, օձերով կըլցնեն: Ագամի օրից սկսած Արեգակի յետևից վազում են, Արեգակը գընում է, նրանք էլ յետևից գնում են, բայց չեն կարողանում հասնել. իրիկունները հասնում են մեր աշխարհը, տեսնում են որ արևը մտել է, մեռելի արևն է մնացել (վերջալոյսը), մէկ բերան փչում են, մութ խաւար արարած բռնում է. սար, քար, տուն, տեղ, գիւղ, քաղաք, ամեն տեղ մտնում դուրս են գալիս, կարծելով թէ արեգակը մի տեղ պահուել է, չեն գտնում, մտնում են գետնի տակ պտըրտելու. նրանց մտնել ու չմտնելու պէս՝ սղօթարանը (արշալոյսը) ճաճանչել է սկսում՝ արեգակը գետնի տակից դուրս է գալիս: Այսպէս նոքա չեն հասնում սորան և գիշերուայ բոլոր չարութիւնները նոքա են բերում մարդու գլխին:

Ահա այսպիսի բաներ էին Շողեր խաթունի պատմածները. ուրիշ բան չէր իմացել, ուրիշ բան չգիտէր, ուստի և հաւատում էր այս բաներին: Երանի՜ նորան, ով որ գիր է սովորել, ուսում է ստացել և պառաւի պէս այսպիսի անմիտ բաներին չէ հաւատում. նա ոչ չարից կըվախենայ, ոչ վատից կըսարսափի, եթէ ինքը չար և վատ չէ:

Բ. ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

I. ՀՈՎԻԻ

1. Հովուի սրինդը.

Ծառի հովանին, տերևի շրշիւն,
Տխուր ողբերգակ աղբիւրի շաչիւն,
Հաճելի դիրքը զմրուխտ կանաչով,
Մի ըսքանչելի գեղեցկութիւնով
Միշտ ասում են քեզ. «Ո՛վ դու անցաւոր,
«Ո՛վ ինքնահաւան դու ճանապարհորդ,
«Ինչո՞ւ չես գալի այս հազարաւոր,
Բարութեան լինում մասնակից, կցորդ»:
Եւ ահա հովտից մի քաղցր քամի
Բերում է իւր հետ աննշան ձայներ...
Լաւ ահանջ դիր դու... այն խաշնարածի
Սըրընգի երգն է:—Եկել է գիշեր.
Գառներն է կանչում հանգչել խաղերից,
Եւ պատսպարուիլ պատառող գայլից:

Եւ ասէ Յիսուս. «Ես եմ հովին քաջ. հովիւ
քաջ զանձն իւր ղնէ ի վերայ ոչխարաց»:

Ա. Կետարան

2. Մարդի փերին.

Մի մանուկ իւր հօր կովերն արածեցնում էր նեղ ձորի
մարգերում, որտեղից հին բերդի աւերակներ էին երևում:
Մի օր նորա յետևի կողմից մի փափուկ ձեռք մեղմ կերպով
խփում է նորա երեսին և երբոր նա երեսը դարձնում է,—

Բնչ է տեսնում—մի զարմանալի գեղեցիկ աղջիկ՝ ոտից մինչև գլուխ սպիտակ լուսով հագնուած, կանգնած է նորա առաջ։ Գեղեցկուհին բերանը բաց է անում, որ խօսի, բայց մանուկը արագ փախչում է նորանից դէպի գիւղը։ Այսպէս ազատվում է այսօր, բայց վաղը Բնչ պէտք է անէր։ Նորա հայրն միայն այդ մարգն ունէր, ուրեմն մանուկն սեզեր-չուզէր միւս օրը դարձեալ պէտք է կովերն այդտեղ բերէր արածեցնելու։ Անց կացաւ մի քանի ժամանակ. մեր տղան այդ տեսիլքն արդէն մոռացել էր. բայց յանկարծ, ամառուայ մէկ շոք օրին, խոտի միջից մի խշշոց լսուեցաւ, և նա տեսաւ մի փոքրիկ օձ, որ բերանին կապոյտ ծաղիկ ունէր։ Օձն այսպէս սկսեց խօսել. «Լսիր, մանկիկ, դու ինձ անէծքից կ'ազատէիր, եթէ իմ բերանից այս ծաղիկն առնէիր. իսկ այդ ծաղիկը վերևի բերդի մէջ եղած իմ պալատի բանալին է, ուր ոսկու ամբարներ կան, առ և քեզ լինի»։ Բայց հովուի որդին, օձի խօսելը լսելով, վախեցաւ, և դարձեալ վազեց տուն։ Աշունքի վերջին օրերին մէկ անգամ նա դարձեալ արածեցնում էր այդ մարգի վրայ, յանկարծ փէրին երևեցաւ նորան երրորդ անգամ նոյն առաջին սպիտակ աղջկայ կերպարանքով և դարձեալ ծնօտին խփեց, աղի արտասուքով խնդրեց, որ փրկէ նորան, փոխարէնն ամեն տեսակ բարութիւն խոստանալով։ Ոչինչ աղաչանք չազդեց մանուկի վրայ, որովհետև նա շատ էր վախեցած, և խաչակնքում ու աղօթում էր միայն, որ ազատուի տեսիլքից։ Այն քաշեց լուսաւոր աղջիկը և ասաց. «Ափսոս, որ քեզ ճանաչեցի իմ յոյս ու ապաւէնս. այժմ ես դարձեալ պէտք է նոր մէկից համբերեմ և սպասեմ, մինչև որ մարգի վրայ բարգի ծառ դուրս գայ և բարդի ծառից օրօրոց շինուի։ Միայն այն մանուկը կարող է ինձ փրկել, որ այդ օրօրոցի մէջ կ'օրօրուի»։ Այս ասեց ու անյայտացաւ։ Մանուկը շատ տխրեց և ինչպէս պատմում են, շատ օր ու արև էլ չտեսաւ, իսկ թէ ինչից մեռաւ նա, ոչ ոք չգիտէ։

3. Հովուի ցուպը.

Մէկ հովիւ խաշինք էր արածեցնում Նիմրութ սարի լճի ափերին։ Մի օր, երբ ուզում էր ոչխարը յետ տալ, ձեռքի ցուպը շարտում է նորանց առաջը։ Ոչխարը յետ է դառնում, բայց հովուի գաւազանը լիճն է ընկնում և ջրի պտոյտքի մէջ կորչում է։ Անցնում է մի քանի ժամանակ։ Մէկ օր էլ այդ հովիւը իւր ցուպը տեսնում է ուրիշ հովուի ձեռքին, պահանջում է, բայց պատասխան է ստանում, թէ հաստատիր որ ցուպի տէրը դու ես։ Գնում են գիւղի դատաւորի մօտ։ Յուպի բուն տէրը սկսում է իւր ասկայոյցն առաջ բերել և ասում է. «Ես յիսուն տարի է հովուութիւն եմ անում, ամեն տարի մէկ ոսկի վարձ եմ ստացել և իմ ցուպը փորելով, ոսկիքս մէջը լցրել եմ»։ Յուպը տալիս են իրան և նա իւր փայտէ քսակի բերանը բաց է անում, իսկոյն 50 ոսկի գետինն է թափում. և այսպէս դարձեալ տէր է դառնում իւր ցուպին։

Գտնող հովուիցն էլ հարցնում են, թէ այս գաւազանը ո՞րտեղից է ձեռքն անցել. նա էլ պատասխանում է. «Նիմրութ սարի տակը Մեղրագետը որ վազում է, նորա ական բերանին արածեցնում էի ոչխարներս, մէկ էլ տեսայ ջուրը իւր փորից հանեց այդ գաւազանը»։

4. Ծաղկասար.

Անունը Ծաղկասար է, բայց վրէն էլ ծաղիկ չկայ, այլ ինքը մի ձիւնապատ ապառաժ է։ Երբեմն այստեղի արօտն այնպէս պերճ ու առատ էր, որ անասունն աճելով աճում էր, ամեն մէկ կովն օրն երեք անգամ կթվում էր և ամեն անգամ երկու կուժ կաթն էր տալիս։ Այն ժամանակ սարի

տակին կենում էր մէկ հարուստ ունեւոր հովիւ, որ հետըզ-
հետէ հպարտացաւ և սկսեց անարգել հայրենական հին պարզ
սովորութիւնները: Նա հրամայեց, որ վերել իւր խրճիթը խիստ
զարդարեն, և գոռոզութեամբ այդ տան սանդուղքը պանրից
շինեց. պանիրները մէկ մէկու վրայ դարսեց և շաղախեց ա-
նարատ կարագով և սանդուղքը մաքուր լուացաւ կաթնով:
Այս սանդուղքով վայր ու վեր ման էր գալիս իւր կինը,
կովն ու շունը:

Նորա միամիտ պատուական մայրը դեռ չէր իմացել,
թէ իւր որդին ինչ սրբապղծութիւն է արել սարի գլխին. և
ամառը մի օր ուղեց այցելու թիւն անել նորան: Երբոր բարձ-
րացաւ, շատ խոնջացաւ և խնդրեց, որ գովանալու համար
մի բան խմացնեն: Հովուին իւր կինը խրատեց, և նա մի
ամանի մէջ թթուած կաթ ածեց, մէջն էլ աւազ ցանեց և
տարաւ տուեց մօրը: Բայց մայրը զարմանալով այս անասելի
չարութեան վրայ, շուտով իջաւ սարից և, ներքեւ գալուն
պէս, երեսը դարձրեց սարին, լուռ կանգնեց և անաստուած-
ներին անիծեց, որ Աստուած հատուցանէ փոխարէնը:

Յանկարծ քամի ու փոթորիկ բարձրացաւ և քար ապա-
ռաժ դարձրեց պատուական հողը: Իսկ հովիւը իւր տանով
տեղով անիծուեցաւ, որ միշտ սարի գլխին պտըտի, մինչև
որ անէծքից ազատուի. «Նս և իմ շունը, կովն ու կինը
յաւիտեանս սարի գլխին պէտք է մնանք»: Նա կարող է
ազատուել անէծքից, եթէ մի կին չարչարանքի ուրբաթ օրը
գայ այն կովի կաթը լուռ ու մունջ կթէ, որի պտուկները
սուր սուր փշերով են ծածկուած: Բայց այդ դժուար է,
որովհետեւ կովը շատ կատաղի է իւր ծակձկող փշերի պատ-
ճառով:

Մէկ անգամ մի կին արդէն բաւական կթել էր, երբ
յանկարծ հարեանն ուսին խվելով հարցրեց. «Հա՛, բանդ
աջող, ո՞նց է կթվում»: Բայց կթողը մոռացաւ ու ձայն հա-

նեց. «Փառք Աստուծո՛ւ»: Այս ասիւն ու կովի անյայտանա-
լը մէկ եղաւ. հովիւը մինչև այսօր էլ սառը սարի գլխին է
թափառում:

5. Նախրչի Մանուկը.

Նախրչի մանուկը մի բարձրահասակ մարդ էր, երկար
բեղերով, խոշոր ու սուր սև աչքերով, ահարկու ձայնով և
յաղթանդամ մարմնով: Եթէ նա իւր հեզ բնաւորութիւնով
բոլորի աչքին սիրելի էր եղել, իւր հսկայական ուժովն էլ
գրաւել էր բոլոր գիւղի յարգանքը: Շրջակայ գիւղերի պար-
սիկներից շատերը նորա բռնեցքի ոյժը փորձել էին, երբոր
կամեցել էին մի կով կամ մի արջառ նախրից փախցնել:
Ոչինչ սուր չէր բանեցնում Մանուկը. նորա զէնքը իւր կոմ-
բալագլուխ հոնի մեխոտ սծ դազանակն էր. Քանի՜ քրդերի
ու պարսիկների սրերի բերաններ էին այդ գաւազանի վրայ
փշրուել: Պարսիկներն մին մինի անիծելիս՝ առած էին շինել,
ասում. «Նախրչի Մանուկի դազանակին հանդիպես դու»: Այս
էլ պէտք է ասել, որ այս ահարկու մարդը ոչ մէկին վնաս
չէր տուած, տաւարագող եկողին միքանի լաւ, զորս դու պա-
տուիրեցեր, բռնեցքներ հասցնելուց յետոյ, գլխին էլ միքանի
գայլի աւետարան կըկարդար ու բաց կրթողէր: Ել երբ էր
գժուել այն մարդը Մանուկի նախրին խէթ աչքով մտիկ տալ,
խելքը հացի հետ հօ չէր կերել:

Ահա հէնց այս էր պատճառը, որ Մանուկը 15 տարի
նախրչութիւնն իրան էր սեպհականցրել. նորա միւս ընկեր-
ները տարէնը մինը համարեա փոխվում էին, իսկ ինքը կար
ու կար, և ինչպէս միշտ պարծենալով կրկնում էր, թէ քանի
կենդանի է, պէտք է նախրչի լինի:

Առաւօտը վաղ վեր էր կենում տեղից. նախընթաց օրուան
դադրածութիւնից խոնջացած անդամներով նախրչի Մանու-

կը գնում էր առուի վրայ երեսին մի քանի չոփ էր տալիս, փէշով սրբում էր ու դէպի աղօթարան դարձած՝ մի քանի անգամ խաչ էր հանում երեսին, իւր նախաճաշիկը՝ ինչ որ իւր կինը պատրաստել էր, փաթաթում էր մի կակուղ հացի մէջ, դուռուց էր անում ու կծելով դուրս էր գալիս, փայտը ձեռին կանգնում գիւղի գլխին։ Նախրի տուտը գիւղիցը կտրուելուց յետոյ՝ տուն էր մտնում, հացը շալակը կապում, մի մեծ գաւաթ գինի էլ կոնծում ու գնում իւր բանին։

Երեկոները, երբ նախըջին նախրիցը յետ էր դառնում, ողջ գիւղի տաւարը տեղաւորում, տէրէց տէր էր անում, գալիս էր իւր տուն, համբուրում էր իւր երեխին և փառք էր տալիս Արարչին։ յետոյ նստում էին սեղանի, մի կտոր հալսլ հաց ուտում։

Շատ անգամ էլ, սրտի ուրախ ժամանակ, հանդումը պատահած անցքերը քաղցր քաղցր պատմում էր իւր կնոջը, մանաւանդ եթէ գալլի ձեռքիցը մի արջառ էր խլել, կամ նախրիցը փախս արած մի կով էր գտել, մի սարսափելի ձորից հանել վերև։

Առհասարակ նա գոհ էր իւր վիճակից և իրաւունք ունէր գոհ լինելու։ Նորա տան ուտելիքից ոչ մի բան փողով չէր ստացվում. ինչպէս նախրարած՝ նա ամեն շաբաթ հացը տաւարատիրոջ տներին էր հաւաքում— ամեն տանից մի-մի լաւաշ։ Իւր ու պանիրը նորա համար ինքն իրան էր ընծալ գալիս հարևանների տանից, տարեկան կողակն ու գինին, ինչպէս նախըջին, իրաւունք ունէր իւր ժամանակին հաւաքել. պասուց աղ դրած խորակները կինն էր գնում քաղում, կամ թէ ինքը, նախիրն արածացնելիս, ժողովում էր դաշտիցը, երեկոյեան հացի սփռոցի մէջ կապած՝ շալակին տուն բերում. ամեն բարութիւն նորա տանն անպակաս էր։ Ամեն Աստուծու տուած օրը այգետէրերից Մանուկին զանազան բերքերից բաժին կրգար, ոչ մի բանից չտես չէր մնում նա։

Միով բանիւ այս ընտանիքը ոչինչ բանից պակասութիւն չէր քաշում։ Հագնելիքն էլ իրանց տանիցն էր դուրս գալիս. կինն իրանց համար բաժին եկած մրգեղէնները միշտ փոխում էր գիւղի կողքով իրանց տան առաջից ոչխար անց կացնող քրդի կամ չօբան քեարի հետ բրդի վրայ, լուանում, գզում, մանում ու մարդու և որդու համար չուխալ էր գործում, կարում, հագցնում. բամբակեղէնն էլ ինքն էր մանում՝ էլի մի հարևանի տղի ձեռքով դաշտեցու վրայ մըրգով փոխելով։

Նորանց միակ հոգսն իրանց որդի չունենալն էր մի ժամանակ, այն էլ Աստուած երեք տարի էր մի որդի էր իրանց բաշխել, էլ քնչ էր պակաս, — և ոչինչ։

Նորանց մէջ թագաւորում էր ընտանեկան սէրն ու խաղաղութիւնը, չափաւորութիւնը նորանց առաջին կանոնն էր։

6. Մարգար Մաւնիկեցի.

Մշոյ լերան ստորոտում գտնվում է Մաւնիկ գիւղը։ Մարգարը այդ տեղից էր։ Հարիւր յիսուն տարեկան էր նա, բայց ջիղերը պինդ ունէր. իւր ատամները երկու անգամ էին նորոգուել. և դեռ այդ հասակում տեսնում էր քաջ, լսում, խօսում, ուտում էր առոյգ երիտասարդի պէս։ Ամեն առաւօտ ձիւն օրերը սարի մացառներից չօր փայտ էր կտրում, շալակում էր և բերում Մուշ ծախելու։ Ունէր որդի 80 տարեկան յալիքով ծածկուած. այն ինչ Մարգարի մօրուքը շատ քիչ էր սպիտակացել։ Ինքը պարծենալով ասում էր. «Փառք Աստուծու, մինչև այսօր գլուխս բարձի վրայ չեմ դրած, և բերանս վայ չէ կանչել (ուզում է ասել, թէ հիւանդութիւն չէ տեսել) իմ օրերը սարերի վրայ ու գործս հովութիւն է եղել»։

Բայց Մարգարը շատ անգամ տէգէլք էր գնում, այ-

սինքն ժամանակ-ժամանակ հոգով յափշտակվում էր ու, կարծես թէ, օգերի կամ անդուհանգիստի մէջ էր ման գալիս, այնտեղ զանազան տեսիլներ էր տեսնում, իսկ մարմինը մընում էր անշունչ, և ինչ-որ տեղէլք գնացած ժամանակը տեսնում էր, այն պահում էր մտքումը և յետոյ պատմում էր ուրիշներին: Մառնիկեցի Մարգարի համբաւը մեծ էր և ահա ինչ էին պատմում նորա երկար կացութեան համար:

Մէկ օր նա տեսաւ, որ աղբիւրի մէջ մի ցաւագար և վիրաւոր օձ եկաւ լողացաւ. երեք թուփ ունեցող ծաղիկից կտրեց կերաւ, նորոգուեցաւ գնաց: Մարգարը նկատեց այդ ծաղիկը, եկաւ, կտրեց ու կերաւ, նոյն ջուրը խմեց և լողացաւ. և ի՛նչ գարմանք... աչքերը լուսաւորուեցան, մարդն ուրիշ կերպ դարձաւ: Նա հովիւ էր և թողեց ոչխարներին անտէր. երբոր կթելու ժամանակն եկաւ, նա ոչխարներին չտարաւ գիւղ: Ոչխարները ցրուեցան, գիւղի աղջիկները վեր ելան սարը, ժողովեցին ոչխարները, կթեցին, բայց նորան էլ չըգտան: Գիւղացիք ուրիշ հովուի յանձնեցին ոչխարները, իսկ իրանք՝ միքանի մարդ հաց բան հետն առած՝ սարէսար ընկան նորան գտնելու: Ո՛ր է Մարգարը: Նա միքանի օր ու գիշեր երկնքի բերդերումն էր, ոչ մութ էր տեսել, ոչ էլ սով էր իմացել: Նա որ էն ջուրը խմեց ու էն ծաղիկը բերանը դրեց, տեսաւ որ առջևը բացուեցաւ մի լուսաւոր մարմար կամարաշէն պալատ. աշխարհքից ու մարդու խելքից դուրս էր այն պալատի շէնքն ու միջի փառքն ու բարիքը, անմահութեան տուն, տեղ էր, բերանով չի պատմուիլ, ինչ որ նա տեսաւ:

Այս երջանկութեան մէջն էր, որ մէկ էլ ինչ է տեսնում. գիւղի կողմից կանչում, աղաղակում են նորա անունը. ականջը ձայն ընկաւ, տեղից վեր կացաւ, բայց շատ զղջաց: Նեղացաւ թէ ինչի՞ կանչեցին իրան: Հարցրեցին, նա էլ պատմեց իւր արածն ու տեսածները: Շատ աղաչեցին, որ այդ ծա-

ղիկը, այդ աղբիւրն ու այդ պալատի դուռը ցոյց տալ իրանց, բայց հնար չեղաւ, որ Մարգարը նորից տեսնէր: Այսպէս զրկուեց Աստուծոյ շնորհքից. շատ լաց եղաւ ու մէկ էլ գիւղը չիջաւ սարից: Իւր հացն ու ջուրը իրան էին բերում, իսկ նա իւր ոչխարներով սարի վրայ էր մնում:

Ահա գիւղացիք այսպէս էին պատմում և հաւատում:

7. Սար երթալը.

Դ... գիւղի ժողովուրդը սովորութիւն ունէր ամեն ամառ սար երթալու: Գեղամայ լճի հիւսիսային ծայրից սկըսեալ, ուր ընկած են Դիլիջանի սարերը, մինչև Փարվանայ լիճը, որ Ախալքալաքի և Ալեքսանդրապոլի մէջտեղն է գտնվում, բազմաթիւ լեռանց գոտիներ և խումբեր կան, որոնց մէջ թէև չկայ երևելի մեծութեան մի սար, որ գրաւած լինի ճանապարհորդների ուշադրութիւնը; բայց իրանց ծաղկափթիթ գագաթներովն ու ականակիտ աղբիւրներովը երևելի են ամենամեծ լեռներից անգամ:

Ահա այս սարերը, որ ձմեռ ժամանակ անմարդաբնակ են լինում և անհիւրնկալ, ամառ ժամանակն իրանց ստորոտներումն ու լանջերի վրայ անթիւ ոչխարներ և տաւարներ են պահպանում: Որքան որ երևելի է Արագածը իւր պատուական արօտատեղիներովն ու անմահական աղբիւրներովը, որոյ համար իսկ թարաքամէքը Ալա-գեազ անուն են տալիս, նոյնպէս երևելի են և Լալվարը, Լօքը, Ղարախաչը, Ագրի-Ղարը, Թէլլի-Դաղը: Այս սարերից շատերի ստորոտում անտառներ էլ կան և այս կողմանէ երևելի են մանաւանդ Լալվարայ և Լօքի հիւսիսային ստորոտները, որոնց շատ տեղերում, իրանց անթափանցելի և դժուարամատչելի լինելովը, կացնի ձայն չի լսուած դեռ ևս: Այս անտառների մէջ որսերի առատութիւն ևս կայ: Այստեղ երամակներով խոզեր,

խումբերով եղջերուներ են մանգալիս, ժամանակ-ժամանակ իրանց գոռոցով դրմբացնում են այդ ձորերը: Այս սարերում կան և անմատչելի ձորեր ու հովիտներ, որոնք միայն աւազակների են լինում պատսպարան՝ այն է Գիւլի-Մամադ, Ղարանլիս-Ռարա, Շէյթանլի և այլն: Այսպէս աւազակները նոյնպէս մասն ունին այս սմարանոցներից և ամառ ժամանակ սոցա բախտն աւելի է յաջողւում:

Սարեցիք ամբողջ ամառը մի տեղ չեն մնում, այլ երկու կամ երեք շաբաթը մի անգամ տեղերը փոխում են, որ տաւարների համար խամ արօտատեղիներ լինին: Այս տեղափոխութիւնը մի առանձին անյարմարութիւն չի պատճառում, որովհետեւ դժուար չէ իրանց շարժական տները, որոնք կամ վրան են լինում, կամ ալաջուխի քէչա, հիւսած եղեգնապատովը, հաւաքել մէկ տեղից և մի ուրիշ տեղ տանել: Այդ բնակարաններին մեր հայրերն ասում են դագեա, իսկ Ղարաբաղցիք՝ կօկալ: Իրանց բնակելու տեղերին ասում են ուրդ, որ ասել է բանակ: Հայերի ուրդերը բոլորն էլ մի մի յատուկ անուն ունին, որոնցից երեւելիներն են՝ Քամի-ուրդ, Լանջիվեր-ուրդ, Ներքի-ուրդ, Վերի-ուրդ, Միջի-ուրդ, Յետի-ուրդ, Մելիք-Ապովի-ուրդ, Պետի (Պետրոս), Պուղի (Պողոս):

Այն ուրդերը, որոնք մարդկանց անուններ են կրում իրանց վրայ, այդ յառաջ է եկած պատմական աղէտալի անցքերից, երբ Ռադստանի լէզգիքն արշաւելիս են եղել դէպի այս կողմերը և մարդիկ գերելիս: Այսպէս պատմում են, որ Պօղոսն ու իւր նշանածը (հարսնացուն) իրարու կուռ բռնած այդ ուրդովն անց կենալիս են եղել, որ գնան Սարուեալ, իրանց դագէքը: Յանկարծ լէզգիքը շրջապատում են և ուզում են նշանածը ձեռքիցը խլեն: Քաջասիրտ Պօղոսը խանջալը տալիս է իւր նշանածին, ինքը թուրը հանում է ընկնում նորանց մէջը, վեցի գլուխն է կիսում, բայց լէզգիքը շատ ժամանակ չեն տալիս՝ ութը ինը հրացանը մէկէն ար-

ձակելով՝ գիւլլախորով են անում արի երիտասարդին: Իւր սիրելու մահը տեսնելով, Պօղոսի նշանածը՝ Զառին՝ ընկնում է խանջալի վրայ: և այսպէս երկու անարատ հոգիք անթառամ պսակին են արժանանում: Այսպիսի պատմութիւնները շատ խորը տպաւորւում են ջահիլների սրտի մէջ:

Վարդավառից յետոյ սարեցիք ծաղկափթիթ լեռներից վեր են գալիս և իջնում են ստորոտները, դարձեալ մի անտառոտ հովիտ: Մինչև այս ուրդը տեղափոխուելը, գիւղացոց մեծ մասը դեռ ևս դաշտումն են, բայց հիմա որ արդէն հուձն աւարտել ու խուրձը կրել են կալերը, բոլորեքեանք գալիս են սար, որ մի քանի շաբաթ սառը ջրերի վրայ հովանան: Գիւղացոց այս սովորութիւնն ամենայն տարի կրկնւում է: Մայիսին ուղարկում են տաւարը և նոցա հետ տաւարածներին, կանանց և երեխայոցը, իսկ տղամարդիքը մի քանի պառաւների հետ սպասում են մինչև հունձի աւարտը:

Դաշտակեաց մարդիկը հաւաքւում են այստեղ, որպէս թէ մի քանի խաղաղ և հանգիստ օրեր անցկացնելու մտքով, բայց նոցանից շատ քիչերն են վայելում այդ ցանկութիւնը: Նոքա մեծ մասամբ անդադար աշխատում են և իրանց գործածական փայտեայ հաջաթները՝ օրինակ՝ սայլ, գութան, կամն, լուծ, հորսելի, թի, խնոցի, մղան, խոնչայ, տաշտ, տաշտակ, խփի, բոտին, զանազան կոթեր, գդալներ, շերեփներ և ուրիշ բաներ այստեղ են շինում:

8. Եայլաղ.

Գարունքը բացուեց ու թուրք ու Հայ եայլաղ (հով տեղ) դուրս եկան: Աղբրների գլխին, ծաղիկների վրայ օբէքն իրանց չադրները վեր տուին ու ապրանքն արին էն անմահական դրախտը: Առաւօտը որ տեղիցդ վեր ես կենում, հազար սարի ծայրից ամպն ու ծուխն իրար հետ խառը երկինքն են

վերանում ու շաղն ու ցօղը անձրևի հետ նրանց շորերի, երեսների վրայ դնում: Կնանիքը կթի տաւարի հետ են լինում, կաթը հաւաքում, իւղ ու պանիր շինում. մարդիկը տաւարը սարը տանում կամ բուրդ ու իւղ բազարը բերում, ծախում, իրանց տան պահպանութիւնը հոգում: Մենակ այս չէ կանանց գործը. ցերեկը ջահրայ են մանում, շալ ու խալիչա կամ կարպետ գործում սւ իրանց օրն ուրախ, միամիտ անց կացնում: Ել Թնչ ասել կուզի, որ տան պէս՝ աղջիկ ու հարս այստեղ կուչ ու ձիգ անելով չեն ման գալիս կամ երեսները կալնում: Մէկ տան պէս ում օրէն մտնես, թուշ է՝ որ վարդի պէս փայլում է, աչք է՝ որ մարդի խելք տանում է. այն օդի ու ջրի, այն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն առնողի հոգին ու ռանգն Թնչ կըլինի բոս: Յայտնի բան է, որ հորսի ու շատ անգամ գողի ու հարամու հետ շաբթով են ման գալիս ջահէլ տղերքն ու սպանած կամ բռնած բերած ժամանակը մէկ հարսանիք է լինում բոլոր օրէքանց միջին: Հիւր պատահի, այստեղ պատահի, շաբթով, ամսով էլ չեն թողալ հեռանայ. և աղբերների քէքչոցը, ջրերի խշշոցը, ծառերի սլսլոցը, թռչունների ծլվլոցը, հովուի թուլթազը, գառան, ոչխարի ու տաւարի ձայնն ու բառաչը՝ ամեն մարդի ուզում են ասեն, թէ գրախտ ես կամենում, այստեղ կաց, այսպէս կաց, սիրտդ անմեղ, միտքդ իստակ:

9. Վազանի բաժինը.

Մի սարի երկու լանջին գիւղեր կային, որոնք ամեն Աստուծու օր չարաչար կռւում, անպատուում և վնասում էին իրար՝ հողի սահմանի համար: Վերջապէս երկու գիւղի ծերերն արդար սրտով վճռեցին, որ աշնանամուտ հասարակածին սարի երկու լանջին էլ առաւօտեան վաղ, ծէգին, հէնց որ աքլարը կանչէ, մէկ մէկ վազան փահլեաններ ու-

ղարկեն, դրանցից ամեն մէկը դէպի սարի միւս երեսը վազէ և ուր որ այդ փահլեանները պատահեն, այն լինի երկու գիւղի սահմանը և այնուհետև հարեանների մէջ կարծ ու երկարի վրայ կռիւ ու խռովութիւն էլ չլինի: Այսպէս ընտրեցին իրանց միջից լաւ լաւ վազաններ: Մէկ էլ աշխատում էին այնպիսի աքլար պահել, որ չխայտառակուի և առաւօտեան ժամասացութեան սկիզբը չուշացնէ: Սարի այս լանջին մի աքլար ջոկեցին, քթոցի մէջ դրին և շատ քիչ ջուր ու կերակուր էին տալիս, կարծելով, թէ սով ու ծարաւից վաղ ձայն կըհանէ: Սարի այն լանջին, ընդհակառակն, լաւ չաղացնում ու կշտացնում էին իրանց աքլարին, որպէսզի ուրախ ու զուարթ ասէ առաւօտեան բարի-լոյսը: Սոքա լաւ գիտէին, աքլարն իրանց չի ամաչացնիլ: Ահա աշունքն եկաւ և նշանակած օրին—այ հրաշք—մէկ էլ տեսնես առաջ ու առաջ, դեռ մութն ու լոյսն իրարից չէին էլ բաժանուել, քաղցած աքլարը կանչեց, և սարի այս լանջի վազանն ուրախ ուրախ գնաց դէպի սարի գլուխը: Սա այսպէս գնում էր իսկ սարի այն լանջին դեռ լռութիւն էր. երկնքի վարդի վարագոյրն արդէն պայծառ քրքումի գոյն էր ստացել, աստղերը վաղուց արդէն հանգել էին, բայց չաղ աքլարը դեռ իւր գիշերուալ անվրդով հանգիստն էր կատարում: Նորա շուրջը տխուր կանգնած էին խեղճ գիւղացիք՝ անհամբեր սպասելով նորա փրկարար «ծուղրուղուին». սակայն Աստուծու անուշադր դրած ուխտը սրբութեամբ պահելով՝ ոչ ոք չէր համարձակվում նորան զարթեցնել վերջապէս, բանը բռնից անցնելուց յետոյ, նա իւր թևերը թափ տուեց և կանչեց: Բայց շատ էլ որ լաւ վազան լինէր փահլեանը, հիմի Թնչ կարող էր օգնել: Երեսը սփրթնած վեր կացաւ տեղից և նայեց սարին—վայ իւր գլխին... Քարափի ծէրին մի մարդ երևեցաւ, որ արդէն սկսեց դարիվար իջնել. բայց ներքևի վազան փահլեանը քանի կարող էր իւր ոտերին էլի ոյժ տուեց, որ Աս-

տուճու յաջողութեամբ իւր գիւղի գետինը, որչափ դեռ կարելի է, լայն կտրէ: Շուտով փահլեանները դէմուդէմ եկան և քաղցած աքլարի տէրը գողաց. «Այս է սահմանի գիծը»: «Հարեան», ասաց վշտացած հակառակորդը, «բարի եղիւր, այն արօտներից մի կտոր էլ ինձ տուր, որ ինձնից տարար»: Տանողը, ի հարկէ, չէր համաձայնում, բայց տանուլ տուողը հանգիստ չթողեց նորան, մինչև որ նորա գութը շարժեց: Նա էլ ասաց. «Ա՛ռ, ինձ մէջքիդ նստեցրու, և որքան որ դարիվեր վազելով ինձ տանես, էն կտորը քեզ եմ բաշխում»: ձարը կըտրած, յաղթուածը շալակեց նորան և հոգին տալով մի կտոր էլ բարձրացաւ, մի երկու ոտ էլ առաջ քայլեց, բայց յանկարծ շուռչն սպառած, անշունչ գետին փռուեցաւ: Մինչև այսօր էլ կայ սահմանի առուն, ուր շունչը կտրուած գիւղացին իւր հարեանին շալակած հասցրեց: Այն ժամանակից ասուեցաւ՝ հանգը բաժանովի է, և ոչ ոք միւսի բաժինը չը պէտք է վարէր ու արածեցնէր: Մէկ գիւղը խնդում և ուրախանում է իւր տարած առատ բաժնի համար, բայց և միւս գիւղը իւր հովուի անձնուիրութիւնը յիշատակում և անմոռաց աւսնդում է որդէց որդի:

10. Հովուի դարձը սարից.

Մնաք բարձր, մարգեր,

Արօտներ փայլուն.

Ամառն անցկացաւ,

Հօտը գնում է տուն:

Մենք էլի կըզանք, բարձրանանք սարեր,

Երբ թռչունների կըզարթեն երգեր,

Երբ ծաղիկները երկիր կըծածկեն,

Անուշ մայիսին ջրեր կըվազեն:

Մնաք բարձր, մարգեր,

Արօտներ փայլուն.

Ամառն անցկացաւ,

Հօտը գնում է տուն:

11. Նախապատրաստութիւն.

Առ հովուիք ծաղկաբոյս և ընդ մարմանդս հովաշունչ ձեռն առեալ ելէք, մանկունք, արդ 'ի լերինս Այրարատայ, Յորս հովուացըն երջանիկ քաղցր է ձեմել հօտն 'ի յարօտ 'ի վերայ նորաբացիկ և պէսպէս ծաղկանցդ անուշաբոյր, Որ 'ի վերուստ գիշերի ցօղ ընդունին 'ի գլուխս իւրեանց. Եւ ընդ այդ մինչ արեւուն ցայտի զդոքօք շառագոյն չող 'ի թերթիցըն շաղանխտ փայլք հարկանեն ոսկեճաճանչ: Վաչ յայնժամ քանի ախորժ արօտ հօտին դալարասէր, Ձոր ճարակէր շաղախառն և որոճայր բերանածուփ. Եւ հովուին խաչնասէր որչափ հեշտանք կրէին 'ի սիրտ, Մինչ .զհօտին տեսանէր խայտալ խաղալ 'ի դալարիս. Ինքն անդէն առնոյր յայնժամ զհովուական փողն 'ի ձեռին Եւ, նստեալ առ աղբերօք ընդ թաւաթուփս ինչ հովանեաւ, Մեղմաճայն հնչէր անոյշ և տայր հրաման հօտին իւրոյ՝ Արածել ուր և կամին 'ի մէջ հովտաց դալարաբոյս: Եւ պահ կթոյն երբ լինէր, առեալ բերէր 'ի բերատեղն. Կուժ 'ի յուս գնային յայնժամ կոյսք և կանայք գեղաստանեայց Եւ կըթէր մէն մի զիւր հօտ լըցեալ զամանս մաքեաց կաթամբ՝ Տարեալ 'ի տուն խընկալից և 'ի պանիր մակարդելով՝ Տային առն ամել վաճառ 'ի ճոխ քաղաքս Հայկազանց, Եւ այնու զինչ պէտ լինէր անդուստ գընել բերել 'ի դէպ: Տեսէք և այժմ, ո՞վ մանկունք, զի՞ կան դատարկ լերինք և բլուրք. Ձորս խաչանցըն ծածկէին հօտք բիւրաւոր իրրեւ զմարախ, Եւ նոցին անոյշ բըլին զխորաձորս լնոյր լերանց. Ո՛հ, ահաւասիկ լրուեցին ընդ հօտին ձայն և փողք հովուացն. Այս դալարիք ծաղկախառն, քընքուշ գառանց փափկիկ արօտ Այսպէս ոչ ճարակեալ՝ վայր թօթափին թառամելով. Յայս վտակօք զովաւար ոչ գայ 'ի ջուր հօտն հազար.

Ուր ի տապոյ արևուն չունչ առնէին խաչինք յորոճ.
Այս լերանց մարմանդավայրք և ամարան մակաղատեղք
Ի հօտից դատարկացեալ լեալ են տեղիք էրէվայրից:
Ոչ ևս հովիւն՝ կենսաւէտ յայդ վտակունս յըստակաջուր
Լըւանայ գհօտն ասրաբեր. գեղմն փայլէ ձիւնակերպիկ,
Կամ խաչին տէրն ի կըտուրս գայ ի խուզել ըզգեղմնաբարձս
Եւ կանանց ոստայնագործ նիւթ ընծայել ասրեղինաց,
Ոյց մատանց ճարտարութիւնք ցարդ տեսանին ի Հայաստան՝
Նարօտ նարօտ հիւսք ի գորգս և ի պէսպէս գործըս մատանց:

II. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ.

1. Երգ շինականաց.

Լուսնական անուշ, հովն անուշ,
Շինականի քունն անուշ.
Ծագեց լուսնական երկընուց,
Հովըւի փողն էր անուշ:
Հօտաղն եզներ կարածայ,
Մաճկալ պառկեր, քունն անուշ.
Զըզըզոուն քամին կըփչէ,
Ծովային հովն էր անուշ:
Դաշտեր ձորեր մընջեր են,
Ջրեր գըլգըլան, ձէնն անուշ,
Հաւքեր թառան իւրեանց բուն,
Բըլբուլի տաղն էր անուշ.
Անմահական հոտ բուրէր,
Քաֆուր վարդի հոտն անուշ:

2. Հսկաների խաղալիքը.

Անդրկովկասում ամրոցների աւերակներ շատ կան: Մի այդպիսի ամրոց, որ շինած է բարձր սարի վրայ մէկ ջրվեժի գլխին, երբեմն հսկայ դւերի բնակարան էր: Մէկ անգամ դւի աղջիկը բերդից իջաւ ձորը, որ տեսնի, թէ ներքեն ի՞նչ կայ, և գնալով տեսաւ մէկ անտառ, իսկ անտառի առաջ արտեր, որ հօտաղները նոր վարել էին: Զարմացած մնաց և սկսեց ուշադրութեամբ գննել գութանը, լուծքերն ու մարդկանց. այսպիսի բան իւր օրումը չէր տեսել: «Ա՛հ», ասաց նա, «տանեմ այս բաները տուն, հօրս ցոյց տամ»: Կռացաւ, գոգնոցն առաջ քաշեց, ձեռքը քսեց արտերի երեսին, հաւաքեց բոլորն ու գոգնոցի մէջ ածեց: Այս անելուց յետոյ, ուրախ ուրախ վազեց տուն, ժայռէժառ թռչկոտելով. այն զառիվայրի վրայ, ուր մարդը հազիւ հազ տնքալով բարձրանալ կարող է, նա երկու երեք քայլ միայն արեց և սարի գլուխը հասաւ:

Հսկան սուփրի վրայ նստած էր, երբ աղջիկը տուն մըտաւ: «Ո՛րդիս», ասաց նա, «այդ ի՞նչ ես բերել հետդ, որ այդպէս ուրախ ու զուարթ փայլում են աչքերդ»: Աղջիկն իսկոյն սկսեց զգուշութեամբ գոգնոցը բաց անել, որ ցոյց տայ բերածը: «Ի՞նչ ունիս գոգնոցիդ մէջ, աղջիկս, որ այդպէս շարժվում է»: «Ա՛հ, հայրիկ, գեղեցիկ խաղալիքներ եմ բերել. այսպէս սիրուն բան երբեք չէի տեսել»: Եւ մէկ մէկ հանեց գոգնոցից ու թախտի վրայ շարեց՝ գութան, հօտաղներ ու եզներ, սկսեց նոցա չօրս կողմը վազել, մէկ նայում էր նոցա վրայ հիացած, մէկ ծիծաղում էր, և ուրախութիւնից ծափ էր տալիս, երբոր տեսնում էր, որ իւր խաղալիքները տեղից շարժվում են: Բայց հայրն ասաց. «Ա՛ղջիկս, այդ խաղալիք չէ, դու մեր տունը քանդում ես: Շուտ արա՛, գլնա և դոցա դարձեալ տա՛ր ձորը»: Աղջիկն սկսեց լաց լինել,

բայց ի գուր: «Երկրագործը խաղալիք է՛ն ինձ համար», ասաց հսկան առանց հանաքի, «գուր է լաց ու կոծդ. շուտով հա-
ւաքիր բոլորը և տար այնտեղ, որտեղից որ բերել ես: Եթէ
ներքեւ երկրագործն իւր արտը չվարէ, մենք, հսկաներս, մեր
սարի զլխին նստած՝ ապրել չենք կարող»:

3. Յորնի հասկը.

Այն երանելի ժամանակը, երբ Աստուած դեռ երկրի վը-
րայ ման էր գալիս և նորա աչքը քաղցր էր մեզ վրայ, գե-
տինն անհամեմատ աւելի պտղաբեր էր, քան այժմ: Այն
ժամանակ ցորենի հասկը ոչ թէ լիսուն կամ վաթսուկապտիկ
էր բերում, այլ չորս կամ հինգհարիւրապատիկ. ծղօտի վրայ
ցորենը բուսնում էր գետնից մինչև կատարը, ինչ չափով որ
ծղօտն էր բարձրանում, այն բարձրութեամբ էր և հասկը:
Բայց յայտնի է, որ մարդիկ առատութեան ժամանակն էլ չեն
նկատում Աստուծու ողորմութիւնն ու օրհնութիւնը և ան-
հոգ ու թեթեամիտ են գառնում:

Մի օր մի կին արտերի կշտից անց էր կենում: Նորա
փոքր երեխան թռչկոտելով հետը գնում էր, յանկարծ ցեխի
մէջ ընկաւ և շորերը կեղտոտեց: Իսկոյն մայրը մի բուռը
լիք հասկեր պոկեց գետնից և սկսեց նորա շորերը սրբել: Մեր
Տէր Աստուածն անց էր կենում այդ կողմով և տեսաւ կնոջ
արարմունքը: Բարկացաւ և ասաց. «Թո՛ղ այսուհետև ցորենի
ծղօտն էլ հասկ չունենայ. մարդիկ արժանի չեն երկնային
ողորմութեան»: Կշտին եղած մարդիկ, հէնց որ այս լսեցին,
սաքսափեցան, ծնկաչոք աղաչեցին, որ ծղօտի վրայ գոնէ
փոքր ինչ էլի բան թողնէ, թէպէտ իրանք այս ողորմու-
թեանն էլ արժանի չեն, բայց մեղքանալ գոնէ անմեղ հաւե-
րին, որ սովից կարող են սատակիլ: Եւ արդարև Աստուած

նորանց մեղքացաւ, գիտէր որ մեծ թշուառութեան մէջ
պէտք է ընկնեն, ուստի լսեց նոցա աղաչանքը: Այսպէս ծը-
ղօտի գլխին մնաց մինչև այսօր հացաբոյսի այն մասը, որ
հասկ է կոչվում.

4. Ճգնաւորի հացը.

Մի քարափի ալրի մէջ բնակում էին մի ճգնաւոր, նորա
հաւատարիմ ծառան և պահապան շուներ: Տէր Աստուածը
ուզեց այդ ճգնաւորի հաւատը փորձել և աղքատի կերպա-
րանք առնելով՝ կանգնեց դրան առաջ և հաց խնդրեց: «Տո՛ւր»:
ասաց ճգնաւորը ծառային, «տուր աղքատին իւր մասը»:

— Տէր, ասաց ծառան, միայն մէկ հաց է մնացել. էլ
քնչ կըմնայ քեզ, ինձ և մեր շանը:

«Տո՛ւր», ասաց ճգնաւորը, «մի վախենար, Աստուած կը-
հոգայ»: Ծառան առաւ դանակը, չափեց ու չորս հաւասար
կտոր բաժանեց այն մէկ հացը. մէկ կտորը աղքատին տալով՝
փնթփնթալով ու դժգոհութեամբ ասաց. «Մէկը քեզ, մէկն
ինձ, մէկը ճգնաւորին, մէկն էլ մեր շանը»:

Շատ չանցաւ և Տէրն աւելի թշուառ կերպով եկաւ ու
հաց խնդրեց: «Տո՛ւր», ասաց ճգնաւորը, «իմ կտորն աղքա-
տին տո՛ւր. Աստուած ողորմած է»: Ծառան տուեց:

Շատ չանցաւ և աւելի սոված երեսով եկաւ տէրը եր-
րորդ անգամ և հաց խնդրեց: «Տո՛ւր», ասաց ճգնաւորը, «տո՛ւր
քո մասը. Աստուած ողորմած է»: Ծառան այս էլ տուեց:

Քիչ էլ քաշեց, — և Տէրը կաղ, կոյր, մերկ և ողորմելի
կերպարանք առած՝ եկաւ չորրորդ անգամ և ողորմութիւն
խնդրեց: Ճգնաւորն ասաց. «Տո՛ւր իրան շան համար պահած
բաժինը, մեղք է. Աստուած, որ ագռաւներին էլ կերակրում
է, կըհոգայ մեզ համար»: Ծառան կատարեց հրամանը:

Աղքատը որ գնաց՝ մէկ էլ այս ձայնը լսուեցաւ. «Մեծ

է քո հաւատը, ո՞վ երկնային Վարդապետի հաւատարիմ աշակերտ, և ինչ-որ դու աղկալէս ջերմեռանդութեամբ հաւատում ես՝ այն թող կատարուի»:

Ծառան գնաց դուրս և ինչ է տեսնում. չորս կարաւան է գալիս՝ հաց, պտուղ և գինի բեռնաւորած: Ուրախ ուրախ առաջ է վազում ծառան, բայց մարդ չի տեսնում կարաւանների հետ, այլ նոցա փոխարէն ամեն մէկ կարաւանի մէջքին մի մի դրօշակ է տեսնում, որոնց վրայ ոսկէ տառերով այս էր գրած. «Նա որ ագռաւներին կերակրում է՝ չորս կարաւան է ուղարկում ճգնաւորին, որ Նորան այսօր չորս անգամ կերակրեց. մէկը լինի ճգնաւորին, մէկը ծառային, մէկը շանը, իսկ չորրորդը թող մնայ Առաքողի աղքատ որդոցը»:

5. Շեղջայ դար.

Սովորութիւն է մինչև այսօր, որ կալի ժամանակ տէր-տէրներն ու լսնականները գիւղէ գիւղ շրջում են և ցորեն են ժողովում, նոյնպէս և ամեն կարգի աղքատներն ու չունեւորները, մշակներն ու վարձկանները կալմաս են ստանում կալատէրերից, այդ ժամանակ մրջիւնների կարաւանն ու ճընճ-դուկների երամը թիւ ու համար չունին, որոնք կրում են հա կրում իրանց պաշարն ու բաժինը:

Վան քաղաքի հիւսիսային կողմը Դուլաշէն գիւղում մէկ հարուստ կալուածատէր կար և շատ ցորենի շեղջ ունէր, բայց ինքը շատ ագահ էր: Այդ ագահ տանուտէրն ամենայն խստութեամբ հսկում էր իւր ցորենի շեղջին և ամենաին ողորմութիւն չէր տալիս. մինչև անգամ խեղճ սարեկներին ու արտուտներին էլ քարոտում էր: Աստուած բարկացաւ նորա վրայ և պատժեց նորա խստասրտութիւնը. բոլոր այն ցորենը տեղն ու տեղը հողի շեղջակոյտ դարձաւ: Այս այն հողային բլուրն է, որ այսօր էլ Դուլաշէն գիւղի մօտ է և

կոչվում է Շեղջայ դար: Սորա շուրջը ցոյց են տալիս այն խստասիրտ մարդու սալը իւր սալորդներով և սալի մէջ լծուած գոմէշներով. երբոր սալը գալիս էր այս ճանապարհով որայներ բարձած՝ քար կտրուեցաւ կալուածատիրոջ հետ միասին, որի սիրտն արդէն կենդանի ժամանակ քար էր:

6. Բանւոր.

Բանւոր մշակն ուրախ ու զուարթ բանում էր իւր տիրոջ տան, պարտիզի և դաշտի մէջ առաւօտեան ծէգից մինչև երեկոյեան ժամի զանգակի տալը: Իսկ այդ ժամանակ գրնում էր Աստուծուն համբուրելու: Նորա սովորութիւնն էր, որ մինչև ժամի տալը պիտի բանէր, թէ չէ ժամից յետոյ որ բանէր, հաւկուր կըլինէր, աչքերը բան չէր տեսնիլ իրիկնապահից բռնած: Մի օր, հունձի ժամանակ, ցորենը հնձում էր և այնպէս էր աշխատում, որ քրտինքն անձրևի պէս երեսիցը թափվում էր: Բայց հէնց որ զանգակի ձայնը հնչեց, թողեց բանը և ուզում էր աղօթելու գնալ: Նորա տէրն եկաւ նորա ճանապարհը կտրեց և ասաց. «Ի՞նչ աղօթելու ժամանակ է. չե՞ս տեսնում, որ սև ամպեր են հաւաքուել երկնքում: Բանդ մի թողիր, աշխատիր, որ այսօր ցորենը հաւաքես: Աղօթելու համար յետոյ կըգտնես ժամանակ»:

Մշակը պատասխանեց. «Այո, ես մեր եկեղեցու պատուէրը սրբութեամբ կատարում եմ. բայց որպէսզի գիտենաս, որ ես չեմ ուզում քո կամքի դէմ յամառել, ես կըձգեմ մանգաղը վերև. եթէ վեր ընկնի, ես իսկոյն կըշարունակեմ հունձը, իսկ եթէ վերև մնայ, այն ժամանակ էլ ինձանից անկարելին մի պահանջիր»:

Մշակը ձգեց վերև մանգաղը և—այ հրաշք—էլ գետին չընկաւ: Սարսափեց տէրը, երբ իմացաւ, որ մշակի արարմունքը Աստուծու կամքով է եղել: Այնուհետև էլ նորանից

Աստուծու հակառակ բան չէր պահանջում և վարվում էր նորա հետ ոչ թէ որպէս ծառայի, այլ որպէս իւր հարազատ որդու հետ:

7. Հալիլ Բաբա և քառասուն ակունք.

Մի տէրտէր իւր լոյս հաւատն ուրացել և քառասուն զինուորուած ընկերներով շատ տարի աւազակութիւն էր անում: Նորան կանչում էին Հալիլ Բաբա: Մէկ օր, ճիշդ Ձատկի օրը, այդ ուրացողն իւր ընկերներով գալիս է գիւղ, որ եկեղեցին պաշարէ, տաճարը թալանէ և մարդիկը գերի առնէ տանէ: Այդ ժամանակ գիւղի երէցը պատարագ էր մատուցանում և ժողովուրդն էլ տաճարումն էր: Աւազակների գլխաւորը՝ ուրացող քահանան, հրամայում է ընկերներին, որ քիչ հեռու կանգնեն, իսկ ինքը զգուշութեամբ տաճարի լուսամուտից ներս է նայում, որ տեսնէ, թէ ինչպէս պէտք է գլուխ բերէ իւր մտադրութիւնը: Այս այն միջոցին էր, երբ ժամարարը կարգաց. «Առէք, կերէք... ի քառութիւն և ի թողութիւն մեղաց», և ժողովուրդը միաբերան աղաղակեց. «Մեղաւոր եմ քո առաջ, Աստուած, խոստովանիմ և հաւատամ», և ծնկների վրայ գետին ընկաւ երկրպագութիւն անելու: Այս ձայներից ու արարողութիւններից զգացուեցաւ ուրացողը, յիշեց առաջուայ իւր ունեցած Գրիստոսի կարգն ու հրեշտակի կրօնը, Աստուած բացեց նորա սիրտը, զղջացաւ և արտասուք թափելով մտաւ ժամը. մեղայ ասեց նա, խոստովանեց, սրբութիւն առաւ, դուրս եկաւ իւր դարձն ու արածը ընկերներին պատմեց և չթողեց որ վնաս տան գիւղացոյց և եկեղեցուն: Ամենքը ձի հեծան, գնացին. ընկերները ճանապարհին որչափ աշխատեցին, էլ չկարողացան նորան ուրանալ տալ իւր հաւատը: Հասան Խըրթայ գիւղը: Քառասուն ընկերներն այնտեղ նահատակեցին նորան: Եւ նորա վրայ լոյս

ծագեցաւ. շրջակայ գիւղերի հայ երէցներն եկան, թաղեցին:

Աստուած նորա գերեզմանի ու թափած արիւնի տեղ մի զարմանալի ջուր պարգեւեց այդ գիւղերին, որ առաջ չունէին, և որ քառասուն մանկունք և կամ քառասուն ակունք է կոչվում: Սա Խըրթ գիւղի մօտ լեռնապատ հովտի մէկ ջրի մեծ աղ է, որ բղխում է տարուայ երեք ամսուայ մէջ միայն՝ մայիսին, յունիսին և յուլիսին: Ջրի աղը կոնքաձև աւազանի պէս է. աւազանի մէջտեղն է Հալիլ Բաբայի գերեզմանը վարդի թփերով ծածկուած: Երբոր ջուրը դուրս է գալիս՝ գերեզմանը ճակատաձև շրջապատվում է և շիրիմը նորա մէջ դառնում է մի կղզի: Այդ ջուրն առատ, վճիտ և ցուրտ է, տասնևչորս առուի է բաժանվում, և գրնում ջրում է Խնուսի դաշտի զանազան գիւղերի արտերն ու մարգերը: Ուրիշ ամիսներին բոլորովին ցամաք է աղը. տեսնողին միայն առուները կարող են ճշգիւ հաւատացնել գիւղացու պատմածը, թէ այդ ցամաք աւազանից յորդառատ ջուր է բղխում զարնան վերջը և ամառուայ սկզբին: Ամեն տարի Համբարձման տօնին Խնուսի գիւղերի բնակիչները, մանաւանդ այս ջրի շնորքը վայելողները, մէկ մէկ գառն առնում են գալիս այս աղան վրայ և մատաղ են անում, խնդում, պարում, Աստուած փառաբանում և գնում են: Պատմում են, թէ բուն Համբարձման օրն է սկսում բղխել այն ջուրը և որ տարին որ պատահի չբղխել կամ սակաւ բղխել, այն տարուայ Խնուսի բերքը նուազ է. միով բանիւ՝ Խնուսի Նեղոսն է այս ջուրը, և Համբարձման տօնը՝ Ամանորեկի տօն:

8. Գիւղացու երջանկութիւնը.

Շատի հագինը տրեխ է, գուլբայ էլ չունի, որ ոտը ծածկի. շատի չուխի վրայ հարիւր կարկատան կայ, այն էլ ռանգաւանգ կտորներով՝ որը կարմիր, որը դեղին, որը զօլզօլ.

շատի ձեռներին, երեսի, միրուքի վրայ տասը տարուան աղտ, կեղտ, թող կայ,—բայց ինչ կ'անես, որ տունն ու շիրախա. նէն հազար բարութիւններով լիքը՝ տրաքում է ու Աստուծու հոգի կայ մէջներումը. մէկ օձի ձուռն է պակաս նորանց տանիցը: Գինին կարասներով շարած, ամբարը հացով լիքը, կթի կովն ու գոմէշները, հորթն ու ձագը տակներին՝ գոմումը պահած, նոյն գոմումը, գութանը դռանը լծած, մառանը մրգեղէնով, կախանով, տանձ ու խնձորով խլթխլթում և մտնողին հոտը տեղն ու տեղը բռնում, շշմացնում: Որը երկու, որը երեք այգի ունի, վարելու և արածեցնելու հող ու հանդ ունի: Կարասներով կողակ, կճուճներով զավուրմայ, աքաշներով գոխ, բոխ, ողորմակոթ բղղներով իւղ ու կարագ, մոթալներով պանիր—ծով, ինչ տուն: Մէկ կոպէկի բան փողոցից տուն չի գալ, բացի իրանց հագնելու շորերից. այն էլ կտաւ, շապկացու, չուխացու շատը հարսներն ու աղջկէքն են նորանց համար մանում, գործում, կարում: Ետը չորս, հինգ հարս ունի տանը, որ մէկ տեղը ցաւելիս՝ ուզում են գլխովը պտոյտ գան ու աչքը կթած ունին, որ տեսնեն, թէ իրանց տէրը կամ հիւրը ինչ կը հրամայի, որ կատարեն: Մեծ ու պստիկ աշխատում են. մեծի պատիւը գիտեն, նորա հրամանը ոչով գետնովը չի տալ, այնքան հնազանդ են:

«Բախտ, բախտ, այս է», շատ անգամ ասում է գիւղացին. փողն թնչ է, այսօր ջէբդ լցնես, էգուց պէտք է մատդ լպստես: Փողը որ կայ՝ ժանդ է, ձեռի կեխտ՝ այսօր կայ, էգուց Աստուծով մխիթարուիս: Թէկուզ փողի համն առած թէկուզ իւր միսը կերած, հաշիւը մէկ է: Սարգարն էլ է մեր դուռը գալիս, փողատէրն էլ: Օջախս լիք, տանս առատութիւն լինի, որդիքս ողջ առողջ, թող օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուրս գայ, թնչ եմ հոգում, հացն Աստուծունն է, ես էլ հետը, ո՞վ հասնի թող ուտի. Տէրին

փառք՝ տեղը դեռւս շատ կայ, տղէքս ողջ լինին, ջանս ապրի: Ով ծոյլ է, թող նա հոգս անի: Իւր տնկած ծառի տակին քնիլը, իւր առաջ բերած պտուղն ուտիլը՝ աշխարհք արժի: Նոր չեմ հագնիլ, հին կըհագնեմ, ձեռս ով է բռնում, ով է գլուխս ծեծում. ես չեմ իմ գլխիս տէրը»:

«Բաղաք որ մտնում եմ, հէնց իմանաս, թէ աշխարհք սով է ընկել. էլ ոչ խէր կայ, ոչ բարաքեաթ: Հացն ու ջուրն էլ որ փողով լինին ծախում ու առնում, էլ ում դուռը գնաս, ում ձեռքդ դէմ անես: Երբեմն փողատէրն, իւր կիտուկ կիտուկ մանէթները համարելիս, այնպէս գիտես, հոգին հետն է դուրս գալիս: Հէնց իմանաս, թէ գանձն առաջներիցը թեւ կ'առնի, կըթռչի: Մէկ ձեռքդ դէմ արա, մէկ ծիղ էլ չեն տալ, որ աչքդ կոխես: Թո՛ւհ, մարդ իրան հոգին պէտք է ծախի, որ փողի թամազ անի: Հազար տարի էլ որ քո ազիզ սիրելու դռանն էլ շլինքդ ծռես, կանգնիս, սովից մեռնիս, մէկն էլ քեզ տուն չի կանչիլ, մէկ սառը ջուր չի խմացնիլ: Այն մարդն էլ, որ քո տանը կերել, խմել, ամսով, տարով քո աղ ու հացի վրայ է եղել, աչքն աչքիդ առնելիս՝ հէնց գիտես, թէ գիւլլով խփեցին. յետեն է քեզ դէմ անում, ու աչքը քամակը քցում: Տօ՛, ասենք ինձ չես ուզում որ ճանաչես կամ սուփրիդ պռունգը ցոյց տաս, տօ՛, մէկ «բարով-Աստուծու բարին» էլ մոռացել ես, որ դունչդ ցցում ես ու յետ փախչում: Ասենք թէ չուխէս մահուդ չի, հին, մաշուած, բրդից է, քոնը նոր, կանաչ մահուտ՝ ձեռիցդ հօ չեմ խլում: Բեզ պէս հազար մահուդամարդ իմ էս աղքատ չուխիս մատաղ լինի, որ առանց զօնաղի հաց չի ուտում: Մարդ ինքը պէտք է լաւութիւն անի, որ Աստուած էլ նորա բանն յաջողի: Ելի Աստուած օրհնի մեր հողը, մեր ջուրը, էլի թէ հոգի, հաւատ կայ, մեզանումն է»:

9. Պարտիզականների աւանդական սովորութիւնները.

Ջրօրհնէքի թաթախման գիշերը ջուրը մի ժամ ոտը կը լինի, չի գնալ. ոչով չի տեսնիլ, թէ երբ: Արշաւիւրը իւր մօրիցն ինչ լսել էր, այն էլ արեց. մի բաձ վեր կալաւ, գընաց շորերը հանեց, քն ցրտին լողացաւ ու բաձը գրեց ջրի մէջը և շարունակ ասաց. «Բահսոս սոկի, բահսոս սոկի»: Խեղճ տղան քն ցրտի միջին խելքն էլ քիչ մնաց կօրցնի, փողասիրութիւնն այնքան յաղթել էր, որ թէկուզ մեռնէր էլ, հեռանալ չէր, միայն թէ բաձը ոսկի դառնայ: Լեզուն կպել էր, չէր իմանում, թէնչ է ասում: Հէնց քն ջրի կանգնած ժամանակը, հակառակի պէս, որ պէտք է ուզածը կատարուէր, ոսկին մտիցն ընկել էր, ասում էր. «Բահսոս թի, բահսոս թի»: Լոյսը բացուելուն մօտեցել էր, որ հանեց տեսաւ, բաձը թի է դառել. զղջացած զլիւին տալով յետ դարձաւ: Թէ մինչև հիմի երկաթ էր, մի բան կ'արժէր, հիմի տասը կոպէկից աւելի ոչինչ չի արժիլ. էն էլ թէ որ սաղ լինէր՝ զլուխը քարը, բահի ծայրը կոտրած էր, թին էլ այնպէս դուրս եկաւ, որ իսկի ոչ մի բանի պէտք չեկաւ:

*
* *

Չորեքշաբթի գիշերը, լոյս Աւագ հինգշաբթի, դեռ Ա. դամայ մութը չէր կօխել՝ մայրը ճրագը վառեց ու որդուն անուշ քնից վեր կացրեց: «Վեր կաց, ասաց, ան կացինդ, անխօս գնա՛ մեր խնձորենու, ծիրանու և տանձենու արմատին երեք անգամ կացնով տո՛ւր: Այսօր Աւագ հինգշաբթի է, ասա՛. «Պտուղ ես տալիս, տուր, թէ չէ կտրոււմ եմ: — Այս տասը տարի է երեքին էլ, չեմ գիտում, աչք է գիպել, թէ ինչիցն է, որ պտուղ չեն տալիս: Ողորմածիկ հայրդ ձեզ

պէս աշխատաւոր էր ա՛յ. անխօս այսօր վեր կը կենար, կ'երթար, ճառ չէր թողիլ, կըտար կացնով: Քանի լուսահոգին կենդանի էր, ամեն բարութիւններս էլ կար. ինքը մեռաւ՝ եղած չեղածն էլ հետն տարաւ:

10. Երաշտութիւն.

Արեւը բարձրացաւ. եղանակը շոգ է.
Մարդիկ տապալուած դեռ աշխատում են.
Իսկ դաշտի օդը ինչպէս բորբոքուած՝
Բոլոր կանաչիք անջուր այրվում են. . .
Երկիրը ծարաւ՝ բոյսերը դեղնած.
Երկինքը կապուած՝ անձրև չէր բերում.
Այնտեղ աշխատանք—վաստակ չբացած՝
Գիւղացին ոչինչ գործ չէր կատարում. . .
Տէր-հայրը շուրջառ առած ուսի վրայ,
Ծերունի մարդերով ծրնկաչօք դաշտի մէջ.
Տէր Աստուած, ինչպէս կանչում են հարա՛.
Խնդրում են անձրև սուրբ թափօրներով. . .
Գիւղամիջերումն էլ պառաւ կանայք
Տեսէք, թէ ինչպէս լաց արտասուքով,
«Սուրբ-խաչի սէրը» շրջում են արագ,
Մատաղներ մօրթում—մեղայ գոչելով.
Այս—այն խաչերին, այս—այն սրբերին,
Որ բարեխօսեն կապուած երկնքին. . .
Նորահաս աղջկերքը նոյնպէս դարդոտած
Գնացկան ջրերում մին մընի լծուած,
Չութ էին վարում—դարովում էին
Դէպի երկինքը ու անձրև խնդրում. . .
Երկու մարդիկ էլ ուղարկուած հեռու
Դէպի Ա. թիւնը—սուրբ նահատակից

Քար պէտք է բերէին անխօս—անլեզու,
Որ քիչ հովութիւն լինէր երկնքից. . .
Իսկ խալիֆայքը նոյնպէս վրդոված՝
Էֆէմերդիով էին որոնում
Անձրևի օրը,—բայց պելացած
Երկնքի երեսին ամպ չէր նկատվում. . .
«Ի զուր է, ի զուր, սիրելի տէրտէր,
Արևիս ականջը էլի քոր եկաւ.
Սա փորձած բան է; անփորձ եղբայրներ,
Երկար ժամանակ դեռ անձրև չի գալ,
Աստուած մեր մեղքից մեզ բարի չի տալ» . . .
Ասաց ծերունին ականջը քորեց,
Գնացին շուաքը յուսահատ խալիք. . .
—Կէս օր էր արդէն. յուսահատ խալիք
Դադարած, յոգնած զովանում էին
Թփերի տակին, և չորուկ հացը
Նոքա համ ուտում, համ խօսում էին.
«Ափսոս հին ժամանակ, ափսոս քեզ. . .
Ո՛վ է տեսել չորութիւն այսպէս.
Աշխարհքի մեղքը շատացել է,
Աստուած էլ ահա մեզ պատժում է»:

11. Նուրին.

Դարունքը քանի գնաց, տաքացաւ. մայիսի մէկին կա-
սէիր օգոստոս ամիսը լինէր. երկինքն ամեն օր հէնց պարզ
է լինում, որ դեղապետի համար ամպի նշան չես գտնիլ,
արևի թէթութիւնը քաջալի գլուխն այրում է: Այն այգիքը,
որ մի քիչ ջրգլխի են՝ էլի կանանչի ծեղ երևում է ափե-
րումը՝ շուաք տեղերումը. թէ չէ, ինչ-որ ներքևի այգիների
դրութիւնն է, Աստուած հեռու անի, կ'ասես թէ ամայի չօլ

լինին. կանանչ տեղ երազումդ չես տեսնիլ: Երեխայքը Նու-
րին շինեցին ու ման ածեցին, երկուսը կռնիցը բռնեցին,
մինն էլ տոպրակ էր վեր կալել, մէկէլն էլ մի պստի բժուժ
ու ման են գալիս տները: Որ դռան առաջին կանգնում են,
ասում են.

Նուրին, նուրին եկել է,
Աջբա հուրին եկել է,
Շիլա շապիկ հագել է,
Կարմիր գօտիկ կապել է:
Իւզ բերէք պորտը քսենք.
Ջուր բերէք գլխին ածենք.
Մեր նուրինի փայլ տուէք,
Ուտենք, խմենք, քէֆ անենք:

Կանանիքը մի աման ջուր բերում են լցնում Նուրինի
գլխին ու երեխանցը բրինձ, իւզ կամ ձու տալիս, որ տանեն,
քէֆ անեն:

12. Սուրբ ականատես.

Աշտարակ գիւղի առաջին լաւութիւն անողը Ս. Ականա-
տեսն է: Կարբու ներքևիցը գետիցը գաւազանն առել է, ա-
ղօթք անելով ընկել առաջ ու քաշ տալով գնացել դէպի
ներքև: Որտեղ գաւազանը խազ է արել, լայն առու է դա-
ռել, ջուրը հետն էլ եկել, ոնց որ շողքը մարդու քամակիցը:
Որտեղ ապառաժ քարափ է եղել, գաւազանով խփել է, եր-
կու կտոր արել՝ կամ միջիցը ծակել, ջուրն անցկացրել, մին-
չև բերել է գիւղատեղը հանել: Նոր կամաց կամաց մարդիկ
են եկել, տեսել ջուր կոյ, գիւղ են շինել, որ հիմի այն ան-
նման Աշտարակն է:

13. Երկու ճանապարհորդ.

Պատանին պանդուխտ,	Անցան լեռները.
Վտակն իւր երկրում,	Վըտակն ու տղան
Խոր ձորերի մէջ	Ընդարձակ դաշտով
Առաջ են գընում:	Պիտի անց կենան:
Միայն պատանին	Ուրախ վտակը,
Դանդաղ է քայլում,	Տխուր պատանին —
Այն ինչ վտակը	Իրանց դերերը
Վազում թռչկոտում:	Այստեղ փոխեցին:
Պատանու բերնից	Լռեց վրտակը,
Մի ձայն չէ լսվում,	Հանդարտ է գլորվում.
Սակայն վտակը	Շտապեց պատանին
Երգում կարկաչում:	Եւ ուրախ երգում:

Վտակն հեռացաւ
Հայրենի երկրից.
Տեսաւ հայրենիք
Պատանին նորից:

14. Զրի հերթը.

Մեր գիւղացիք թէև առհասարակ կոպիտ մարդիկ են, բայց այսու ամենայնիւ սոցա մէջ ևս կայ սէր, բարեկամութիւն, հաւատարմութիւն, մեծահոգութիւն և այսպիսի գովանի յատկութիւններ: Միայն երկու բանի համար խաթրապահութիւն չկայ. այդ երկու բանն է՝ հողը և ջուրը. սոցա համար սաստիկ կռիւներ է լինում և շատ յաճախ դուրս հասնում է մարդասպանութեան: Ահա մեր հեղինակներից մէկը մի այդպիսի պատմութիւն է աւանդում մեզ ջրի մասին, ուր թէպէտ և ոչ կռիւ և ոչ մարդասպանութիւն չի երևում, բայց տեսէք թէ հարեւանը հարեանին որքան անիրաւութիւն կարող է անել, եթէ տէրը իւր ասլրանքին տէրութիւն չանէ:

Համբարձմանից յետոյ, մի օր առաւօտեց Հեթումը տեղիցը վեր կացաւ, երեսը լուաց, երեսին մի քանի անգամ խաչ հանեց, մտածեց, որ դեռ իրանց այգիների պատերը չափարած չեն, մարգերը չորացել են, մի քիչ լօբի ունի ցանած, ո՛չ բար է, դրած (ամրացնել արմատները հողով), ոչ ճախած (նեցուկ տուած), ծառերին պատուաստ չէ դրած: Այսպէս մի քանի խօսք ասելով՝ գնաց տաշտիցը մի կտոր հաց վեր կալաւ, դրեց գօտկածալը, էտոցն էլ խրեց մէջքը, բաճն էլ դրեց ուսին՝ ալեոր ալեոր ճամպալ ընկաւ դէպի այգին: Գնաց այգին, տեսաւ, որ ջրի հերթն իրանց հարեանինն է: Բահով կաւառի (ջրի մուտքը) տակից հէնց բաց արեց, որ ո՛չով չիմացաւ, թէ ջուր է կապել: Հէնց շինեց մարգերը, որ թէ տեսնէին, կ'ասէր. «Ես խաբար չեմ, ջուրն է ծակել»: Յետոյ էտոցը հանեց միքանի բազամարգի, աղջանաբաթ, դայսի, գեառգեառ (ծիրանների տեսակներն են) ու ուրիշ լաւ ծիրանի շիւեր կտրեց, տարաւ ինչ վատ ծիրանիք, դամբուլիք, շլորիք ունէր՝ նորանց նոր դուս գցած շիւերի վրայ պատուաստ դրեց: Գնաց մարգերի ջուրը կտրեց, լօբու վրայ արեց, այն էլ ջրեց ու բաց թողեց ափան վրայ ու ինքը քաշուեց, գնաց այգու ներքեւ, ծառերի որ ճուղքն աւելորդ էր, կտրատեց չափար շինելու համար ու մի կանանչ տեղ նստեց, քրտինքը սրբելով՝ ինքը մտածում էր իւր արարմունքի վերայ . . . : Այսպէս Հեթումն իւր մտքերի հետ էր, որ ջրատէրը բաճը ձեռին վերեւ կաւառը կտրելով՝ ձայն տուեց. «Ա՛յ ջուր կապող, ձեզ ամօթ չի»: Հեթումը որ լըսեց, թեք ընկաւ, բայց ջրատէրը վաղուց տեսել էր, մին էլ ձայն տուեց. «Հեթում՝ ապէր, ախար այս քնչ էք անում»: Սա տեսաւ որ չկարաց տապ կենալ, վեր կացաւ ու կանչեց «Որդի, քո արեւը, ես խաբար չեմ. կըլինի որ ջուրն ինքն

է ծակել. ես հէնց որ ներքեւ եկայ, բան չկար. գիշերս էլ ջուրը շատ վարար էր, առուի թմբերովը գցել է, գնացել մարգերի լօբին ջրել. հէնց թաց էր, մէկէլ օրն էի ջրել քը՝ ըռջս տղի ջրովը. եկայ իբր թէ բար դնեմ, տեսայ որ ջրուել է: Կտրի տա՛ր, եղբայր, քո ջուրն իմ ընչի՛ն է պէտքը. էգուց էլօր էլ մեր ջրի հերթն է. քեզ ճիշդն ասեմ, ուզում եմ ըսկի ջուր չկապեմ»: Թէև ջրատէրն էլ գիտէր, որ սուտ է ասում, բայց խնչ, արեւուիցն ամաչեց, ջուրը կտրից, գնաց, աղաչանք անելով. «Հեթում ապէ՛ր, քեզ արքայութիւն լինի, չկտրես. ինչ ունինք-չունինք չորացել է»: Հեթումն այն-քան կացաւ, որ ջրատէրը ոտն ալգուցը դուրս դրեց, էլ յետ գնաց ջուրը քանդեց ու եկաւ ներքեւ բահը դրուց գլխատա-կին ու թեք ընկաւ, որ աչքը միքի՛չ կպցնի:

15. Աստուած որ բանը չյաջողի, մարդ հազար էլ աշխատի, ոչինչ չի շինիլ.

Աշտարակցի քաջայ Ազումը մի անգամ, մի անձրեւային տարի, տեսնում է, որ երեւանու ճանապարհին երկու կոնդա-մէջ կոչուած հովիտը շատ սիրուն կանաչել է:—Տօ՛, վայրի խոտը որ այսպէս սիրուն դուրս կըգայ, ցնծին կըտայ, այս տեղը որ վարուի, ցորեն ցանուի, լաւ բերք չի տալ,—այս մտածում է Ազումը և միւս տարին եօթն օրավար տեղ ըս-կսում է գութան ձգում, մշակ բանեցնում, վարում ու ցանում:

Դու ո՛չ մեռնիս, դրա բախտիցն այդ տարին անձրեւ չի գալիս, տարին երաշտ է լինում, Ազումի աշխատանքը ջուր է կտրվում: Հնձի ժամանակ մի ջուր վերցնում է նա, գը-նում տեղ տեղ մին մին հատ բուսած ցորենները պոկոտում, ողջ արտը մի ջուրալի մէջ տեղաւորում ու յետ դառնում: Օրը շատ պարզ է լինում, հէնց որ մտնում է ձորը, կամրջին

մօտենում, որ տեղից որտեղ, մի պստիկ ամպ յառաջ է գա-լիս ու Ազումի ոտը կամրջին դնիւն ու երկնքից հեղեղ թա-փուիլը մին է լինում: Կամաց շալակը վեր է դնում մեր խելօքը, քաջալ գլուխը բաց անում. «Օխտն օրավարը կօլօ-լել՝ ջուրալիս մէջն են կոխել, այսուհետեւ արի էս իմ կօն-դալ (քաջալ) գլուխս կանաչացրու»:

16. Փոթորիկ.

Հաւաքուել են մռայլ մութ ամպեր,
Կապոյտ երկինք ծածկել են.
Որոտում է. հրեղէն նետեր
Թռչկոտում են դէս ու դէն.
Կատաղութեամբ շառաչներով
Սաստիկ մրրիկն անցնում է.
Կոտրտուելով և գոռալով
Անտառը գղըրդում է.
Հեղեղներով հոսում է վայր
Անձրեւ մութ ամպերից.
Թնդիւն, ճայթիւն և կայծակներ
Շարժում են լեռներ տեղից.
Ծովը շփոթուած եփ է գալիս,
Լեռն-ալիք է բարձրացնում,
Նա լեռն-ալիք բարձրացնելիս
Անդունդներ է բաց անում:
Բոլոր բնութիւնը կարծես թէ
Յատակ ի վեր է լինում.
Երկինք, գետինք, ծով և անտառ
Ծանր հեծում, տատանում.
Մարդ թէ թռչուն, թէ անասուն
Յուսահատուած լիովին՝

Սարսափելով սպասում են
Իրանց կեանքի վախճանին:
Բայց տես, անձրևն լանկարծ կտրեց,
Պայծառ երկինքը տեղ տեղ
Սմայերի միջից դուրս նայեց.
Ծագեց արև հրաշագեղ:
— Սյսպէս, եղբարք, մեր կեանքումը
Շատ կըտեսնենք մրրիկներ.
Զըվհատինք, մրրիկներին
Կըհետեւեն պարզ օրեր:

17. Փոխարայ բանողներ.

Մի երիտասարդ առաւօտեանց բահը բերեց սարքեց, ճը-
լուռի կոթը գցեց վրան, ծիրանի թափչակն էլ անցկացրեց,
կօշիկները վեր դրեց տանը, տրեխները հագաւ, էտոցն էլ
խրեց մէջքն ու գնաց փոխարայ բանատեղ իրանց հարևանի
այգին փորելու, որ նորանք էլ գան իրանցը փորեն: Հարե-
ւանն ալևոր մարդ էր՝ բայց հէնց ոտիցը թեթև էր, որ կ'ա-
սէիր, թէ քսանուհինք տարեկան տղայ լինէր. բանուորնե-
րից առաջ գնացել էր՝ այգումը նստել: Հէնց որ տղայքը բան
ընկան, կանգնեց գլխավերևներն ու սիրտ տալով նրանց՝ ա-
սաց. «Դէ, տղէք ջան, ապրիք, ձեր ջանին մատաղ, աշխա-
տեցէք, լաւ բահի տուէք. ես ձեր հասակին որ էի, հէնց
փոր էի անում, որ բահը ձեռիս դողում էր», ու հանաքնե-
րով նորանց ոգևորելու համար, ասում է. «Տօ, ձեր տղա-
մարդութիւնին ինչ ասեմ, ձեր ժամանակին ես քարին հուպ
էի տալիս, ջուր էր դուրս գալի կամ հող էր դառնում բը-
ռումս, մածունն անփչիլ էի ուտում, եօթը հացը մի աման
կերակրով էի խպշտում, իւղը ջրի պէս էի խմում. հիմի է,
որ ոչով ինձ մարդատեղ չի գցում. ափսոս ժամանակ. ինչ-

քան էլ ոտ ու ձեռից ընկած լինիմ, բանի միջին ձեզ պէս
եօթը տղի հում հում կ'ուտեմ. դէ, ապրին իմ տղայքը, հա-
Տօ, չնեղանաք, այս ասում եմ ձեր սիրտն ուրախացնելու.
ճշմարիտ է, ասած է, թէ հիմիկուան տղայքն անբան են,
ծոյլ են, բայց ձեզպէսների համար չի ասած. ապրին իմ տը-
ղայքը, մաշալլահ, կ'ասես առիւծ են, բանը ձեռներին
դողում է, թիչ կ'ասես այսպէս տղին, հալալ է սորանց կե-
րած հացը»: Սյսպէս հանաքներով մէկին քաջալերելով, միւ-
սին շտապեցնելով, երրորդին գովելով ժամանակն անցկա-
ցրեց, մինչև որ հացը բերին: Ալևորը ձայն տուեց. «Յետ
դառէք, տղայք, ձեր արևն ապրի, հալալ է ձեր կերած հա-
ցը»: Նորանք մտիկ չտուին ու ոգևորուած ուզում էին էլի
փորել: Բայց ալևորը չթողեց. «Եկէք, ասաց, հաց կերէք,
առանց այն էլ ձեր աշխատանքն ինձ հասաւ, բանն ո՞վ անի,
ես ու դու, հացն ո՞վ ուտի, ես ու դու. հացը հացարարին
տուր, մինն էլ աւելի»: Տղայքը նստեցին հաց կերան, յետոյ
էլի բանեցին մինչև իրիկուան ժամն ու այգին պրծան: «Յետ
դառէք, ձայն տուեց ալևորը, կռներդ դալար, օրհնեալ է
Աստուած»: «Խէչ-փունջ, ձէն տուին բանուորները, Հեթում
ապէր (ծեր մարդու պատուանունն), դու գնա չարագը
պատրաստել տուր», ասին ու ամենքն իրանց բահն էտոցով
քերեցին, դրին ուսին, եկան տուն:

Ժամից յետոյ ամեն մարդ հաւաքեց իրանց բանուորնե-
րին, տարաւ հացի: Հեթումն էլ ժողովեց իւր բանուորնե-
րին, տարաւ տուն: Հացը քաշեցին ու թանով սպասը լցրին
երկու մեծ քրեղանի մէջ ու կերան: Հացից յետոյ տղայքը
ձայն տուին: «Սպէր, խէչ-փունջ», էն սհաթը, մին էլ տես-
նենք, աչքդ բարին տեսնի, շուջուի կ'ասես, ալանի, կլպած
ու անկլպիլ դեղձի չիր, փշատ, մի կախան էլ խաղող՝ տեփ-
րի մէջ լցրած, դրին մէջտեղ: Սյս էր խէչ-փունջը: Բայց
այս սովորութիւնն արտերի բաների ժամանակից է մտել:

Խէչ-փունջ ասում են այն հասկի փնջին, որ երբ արտը քաղում են, վերջացնում, ցորենը խաչաձև կապում են մշակներն ու բերում տիրոջը նուիրում, նորանից միրգ առնում ընծայ:

18. Տարուայ սկիզբը Հայերի մէջ.

Ահաւասիկ մարտ ամիսը, որին հասնելու համար շատ ցուրտ և երկայն ամիսներ սպասեցինք. բոլոր բնութիւնը հառաչում և կանչում էր մարտին՝ ոչ թէ իբրև տարուայ գեղեցկագոյն ամիսը, այլ իբրև պատճառ մերձաւոր գեղեցկութիւնների, ոչ իբրև դալար ապրիլ, կամ գունաւոր իբրև մայիս, ծաղկազարդ և պտղացոյց իբրև յունիս, այլ այդ ամենայն շնորհների նշան տուող և տարուայ մանկագոյն և զուարթագոյն եղանակի ծնող, այսինքն գարնան: Առաւօտն սկսում է կանխել, իրիկունն ուշանալ: Յերեկն աճելով՝ իւր թագաւորի (արեգակի) ճառագայթներով զարդարվում է, օդը զգում և պահում է տաքութիւն, նոյնն են զգում ջուրն ու հողը. ցամաքած, պնդացած երկիրը հալեցնում է ձմեռուայ ձիւնն ու եղեամբ և կակղսնում է. և ահա հինգ վեց ամիս նորա ծոցի մէջ թողած թաղած սերմերը, թմրած թոռումած տունկերը ծլում են, սկսում է կանանչել, կարմրել, ծաղիկ երևալ:

Իրաւ դեռ մեր բարձրագիւր հայաբնակ աշխարհի ամեն տափերն էլ իրանց կերպարանքը չեն փոխել և նոցա ամենի վրայ այս շնորքները չեն երևում. դեռ ձիւնն ու սառը յամառութեամբ սարեր ու ձորեր բռնում են, բայց բոլորովին անզգայ էլ չեն. ալևոր ժայռերն սկսում են սև շերտեր ըստանալ, հողը՝ թէև ոչ դալար, գոնէ յայտնի երևում է քօղի տակից և աշխատում է հանել իրանից սպիտակ թանձրութիւնը: Մեր հիւսիսային խորահովիտները, ևս առաւել արեւելեան և հարաւի եզերքը, բարեխառն կլիմաներին հաւասար

առնում են գարնան առաջին գոյնն ու շնորհքը. այն ինչ արդէն մեր դրացիների և մեր դէպի հարաւ և գաղթական եղբայրների երկիրների վրայ գարունը համարձակ փայլում է, և զուարթացած բնակիչներին գործի և զբօսանքի է հրաւիրում: Ահա տէր Թաթոսի երգածայնն էլ Երուսաղէմից գալիս է, որ հայաբնակ շատ գաւառներից առաջ տեսնում էր գարնան բերքը.

Հա մըտանք յամիս մարտին.

Ծառերն ամենայն ծաղկին.

Հոտըն գայր գարնանային.

Լոյսն ելնէ Հայոց գատկին.

Արդ անտարակոյս բնութիւնը նորոգվում է, ծերացեալ տարին վերջանում է, կամ նորից մանկանում է. եղանակների և ժամանակների սկիզբն եկել է: Լաւ կըլինէր, որ բնութեան այս նորոգութեան եղանակին՝ ժողովուրդներն սկսէին իրանց քաղաքական տարին, և գարնան գիշերահաւասարին կարգէին իրանց կաղանդը կամ խնդարար նուիրամասկը: Հին ժողովուրդներն այս մասումը մեզանից աւելի խելօք և իրաւամբ էին գործում. նորանց առջև մենք ծաղկած նոր ժողովուրդներս՝ նոր տարին շատ անտեղութեամբ և անյարմար միջոցին ենք սկսում (ձմեռուայ արեւադարձից 10 կամ 20 օր վերջը՝ յունվարի 1-ին): Այն հին ազգերից քիչ շատ անփոփոխ մնացած մենակ Հրէայն մինչև այսօր իւր սրբազան տարին գարնան հետ է սկսում. բայց որովհետև ամիսները լուսնի հետ է համեմատում և չէ թէ արեգակի հետ, ուստի միշտ ճիշտ գարնան հետ չէ սկսում տարին: Բարեբախտաբար այս բանի մէջ նորա հետ և նորանից էլ հին մի ազգ կայ, որ նոյնպէս իւր հին սրբազան տարեմուտը ճշգիւ նշանակում է իւր օրացուցի մէջ և մինչև այսօր արժանապէս սկսում է այդ տարին, երբ արեւը Խոյ աստեղատունն է մտնում, որ գարնանամտի օրն է (մարտի 9 կամ 21 նոր տօմարով): Ղո՛

գզա ընչալ ազգն է, որ իւր ճիշդ տօմարով ուրիշների առաւարծենալ կարող է: Ասում են Հայկն է մեզ աւանդել այդ տօմարը, որ Աստուծոց ստացաւ առաջ, քան Մովսէս Հրէից տօմարը: Հայոց քաղաքական տարին՝ նահանջ չունենալով՝ շարժական և փոփոխական էր. իսկ սրբազան տարին՝ հաստատուն է. որի սկիզբը ոչ թէ քաղաքական տարու պէս Նաւասարդն (օգոստոս) է, այլ բուն արեւի ամիսը Արեֆ: Օրացոյցդ տես և կ'իմանաս որ Արեգ ամիսը Խոյի տանուտէրութեան հետ է սկսւում, որ գարնանային գիշերահաւասարի կէտն է, և ուրախութեամբ պարծեցիր նախնեացդ վրայ՝ որ այս գեղեցիկ բնական ճշմարտութիւնը ջրհեղեղի օրերից անփոփոխ պահելով՝ մինչև մեզ են հասցրել, իրանց գերադիւցածն նախահայր Հայկից առնելով, որ ոչ միայն աղեղի ճարտար շարժիչ էր, այլ և թուերի և չափերի:

19. Նաւասարդի տօները.

Հայերն ունեցել են երկու տարեգլուխ՝ սրբազան և քաղաքական: Սրբազան տարեգլխին բնութիւնը ծաղկափթիթ ծիծաղով կենդանացնում է մարդկանց. իսկ քաղաքական տարեգլխին, որ նաւասարդն (օգոստոս) է, կիսով չափ այրուած բնութիւնն ինքը կենդանանում էր մարդկանց հաստատած տօներով ու հանդէսներով: Տարուայ ամենատաք ամիսը՝ Հայոց բարեկենդանն էր, կաղանդն էր. կրօնական, զինուորական և աշխարհախումբ հանդէսներով՝ Հայոց աշխարհը գարնանանման գեղեցկանում էր: Նաւասարդի տօները՝ պահապան աստուածների տօներ էին, նախնեաց քաջերի յիշատակներ էին, կտրիճների մրցանք էին, հասարակ ժողովրդեան խաղեր և վայելքներ էին, որ 300 տարուայ չափ մեր երջանիկ նախնիքը կատարեցին, թնդացին, դոփեցին

Բագրեւանդայ տափերի և բլուրների վրայ, մինչև նոցա տակ ծածկուեցան: Այդ հանդէսները կատարում էին քրմապետները, նոցա փոխանակեցին խաչապսակ քահանահապետները, որոնք մեհեանների տեղ եկեղեցիներ շինեցին: Բայց դուրսը բնութիւնը իւր կերպարանքը չփոխեց. ազգը իւր հանդէսները չփոխեց. այլ տօները սրբեց և աստուածներին նուիրելու փոխանակ՝ ճշմարիտ Աստուծուն և նորա նահատակներին նուիրեց: Գրեթէ անկարելի էր, որ սուրբ Գրիգոր Հայերին հեթանոսութիւնից քրիստոնէութեան դարձնելով, այն հին մեծահանդէս աշխարհաժողով զբօսանքի օրերն անհանդէս անյիշտակ թողնէր:

Նաւասարդից քանի մի օր առաջ կատարւում էր Վարդաճղի Վարդանման Աստղիկ դիցուհու տօնը, որի փոխանակ Հայոց առաջին վարդապետը կարգեց Վարդավառ՝ Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը, որ և Հայերը մինչև այսօր պայծառապէս տօնում են: Իսկ նաւասարդի առաջին օրը (օգոստոս 11), որ Հայոց տարեգլուխն է, ազգային ամենից մեծ, պանծալի, սրբազան օրն էր, և հանդէսները շատ օրեր էին տևում՝ զանազան յիշատակներով, որոնք մի անունով Ամանորայ էին ասւում կամ աշխարհաժողով: Այս վերջին անունը ցոյց է տալիս, թէ այդ տօնին Բագրեւանդայ բարձրաւանդակների հանդիսականները միշտ մեծ բազմութեամբ էին ժողովւում. թագաւորն իւր Այրարատեան չորս բիւր գնդով, նախարարներն ու թ բիւր գումարտակներով, 600 գաւառատեարք և 400 գահակալ իշխաններ, բազմութիւն քրմերի իրանց պաշտօնեաներով, և ուրիշ հազարաւոր հանդիսականներ այս տօնը զարդարում էին:

Ի՞նչ էր Հայոց այս համաշխարհական տօնի պատճառը. նախ, ինչպէս գիտենք, հին տարեմուտն էր, որովհետև նաւասարդ նշանակում է նոր տարի: Երկրորդ՝ նաւասարդը ջրհեղեղի յիշատակն էր, ուստի և այդ օրերը

զանազան ջրախաղեր էին կատարվում տապանով Արարատ սարի վրայ մարդկանց փրկութեան տօնը յիշատակելու համար: Իսկ մենք հիմա, ինչպէս յայտնի է, ջրի այս հանդէսը վարդավառի օրն ենք կատարում: Երրորդ՝ տօնն էր Ամանօրեայ ամենաբերից, ինչպէս առաջ յիշեցինք, որնոր բերքի և առատութեան չաստուած էր համարվում: Ուրիշ շատ պատճառների հետ մէկն էլ այն էր, իբրև թէ Մասիսի վհի մէջ Արտաւազդի շղթան շների կրծելուց տարուայ վերջին օրը մագի բարակութեան և կոտրելու է հասնում, և հազիւ թէ Արտաւազդ սպառնում է տարուայ հետ բոլոր աշխարհքը վերջացնել և աշխարհախումբ տօնը համաշխարհական սուգ դարձնել՝ նաւասարդի օրը դարբիններն իրանց սալը ծեծում են և այդ ձայնից աշխարհքն Արտաւազդի աւերմունքից ազատվում է: Այժմ ոչ միայն նաւասարդի օրը, այլև ուրիշ օրերին դարբինները սովորութեամբ սալը ծեծում են, զոր օր. ամենայն կիրակի օրերը կամ չարչարանքի ուրբաթ օրը: Այս ամենայն յիշատակներից վերագոյն և հնագոյն տօնելի յիշատակ այս օրուանս էր ՀԱՅԿԸ, մեր ազգի նախահայրը, նորանով մեր ազգի ձևանալը, որ մեծ յաղթութեամբ ազատեց Բէլի բռնութիւնից: Այս տօնի սկզբնաւորութիւնը համարվում է 2492 տարի Քրիստոսի թուականից առաջ՝ օգոստոսի 11-ին կամ Աբրահամից մօտ 500 տարի առաջ: Այս տօնը բուն Յայկական — Տօն ազգային էր: Հայկայ մեծ քաջութեան և անուան համար էր, որ նորա յաջորդները նաւասարդի օրերին իրանց ազգի ոյժը ներկայացնող կտրիճ զօրքերի աշխարհագումար հանդէսներ էին անում, և այն մեծ անձի անունն աւելի անմոռանալի արեցին երկնքի համաստեղութեանց մէջ դրոշմելով, որովհետև այն համաստեղութիւնը, որ ուրիշ ազգերը Որիոն են կոչում, մենք անուանում ենք Հայկ: Եւ այսպէս ահա 44 դար է, որ Հայկայ աստղի բարձրանալու

օրերը՝ անխափան յիշեցնում են մեր ազգային և հայկական օրերը, որ և մենք, ինչ վիճակի մէջ որ լինինք՝ պէտք է նորա յարմար յիշենք, տօնենք և անմոռաց հանդիսացնենք, քանի որ Հայ ազգի անունն ու լեզուն պահում ենք: Այս տօնն էլ քրիստոնեայ Հայերի մէջ անմահացնելու համար, մեր հայր Լուսաւորիչն այս օրը նուիրեց Ս. Կարապետ Յովհաննուն, որ մեր աշուղներին յայտնի մուրազատու Մշու Սուլթանի տօնն է:

Նաւասարդից երկու շաբաթ յետոյ՝ Հայերը մէկ աշխարհախումբ տօն էլ ունէին: Հայաստանի ամենից սիրելի և ամենից մեծ խնամակալ պահապանի անունը յարգելու համար, որ է Անահիտ դիցուհին, որին Հայերը շատ պատուում և պաշտում էին և ոսկի արձաններ էին կանգնեցնում: Մեր Տրդատ թագաւորի թղթից իմանում ենք, որ այդ Անահիտն է մեր ազգի փառքն ու կեցուցիչը, որին բոլոր թագաւորները պատուում էին, նա է մայր ամենայն զգաստութեանց, բարերար ամենայն մարդկային բնութեան, Հայերի խնամակալն է. . . : Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Անահիտին իջեցրեց Հայոց տիկնութիւնից և տեղը բարձրացրեց Ս. Կոյս Աստուածածնին:

Այս բոլոր եկեղեցական տօներն այժմ շարժական տօներ են, ուստի ճշգրութեամբ նոյն օրերին չեն կատարվում, բայց և այնպէս յիշեցնում են հին նաւասարդի տօները:

20. Երկրագործութիւն.

Հացաբոյսերն մարդու գլխաւոր կերակուրն են: Նոցա ծղօտները գետնի վրայ բուսնում են շատ մօտ միմեանց, և նոքա ալիւրով լիք հասկեր ունին: Սակայն ինչ ծանր աշխատանք է հարկաւոր, մինչև որ ցորենը մշակուի և նորա պտուղը մեզ համար յարմար կերակուր դառնայ: Հողը պէտք

է հերկուի, տափանուի, հասկը պէտք է հնձուի, կամնուի, ցորենի հատիկները պէտք է թողից և կճեպից մաքրուին: Յետոյ ցորենը գնում է ջրաղաց, որը այժմ արդէն մի արուեստական մեքենայի կազմութիւն ունի և ցորենը տրորում, աղում ու ալիւր է դարձնում, իսկ յետոյ ալիւրը հաց-թուխի ձեռքով ջրով շաղախում ու խմորվում է և ապա թխվում, դառնում է հաց, նկանակ, գաթայ կամ նազուք:

Ո՞վ կարող է մտքովն անգամ անցկացնել, թէ ցորենը հում-հում կարելի է ուտել: Փորձենք այս և մենք կըտեսնենք, թէպէտև կարելի է հում-հում ուտել, սակայն շատ դանդաղութեամբ է ուտվում և նա այնպէս համեղ չէ, ինչպէս հացը կամ նազուքը: Բայց և այնպէս մենք պէտք է ընդունենք, թէ ամենահին ժամանակներում ցորենի հատիկները հում-հում ուտվում էին, գուցէ լոկ միայն փափկացրած, խանձած կամ եփած, և եթէ աղացումն ու թխելը հետզհետէ հնարուեց և կատարելագործուեց: Ինչ ասել կ'ուզէ, որ առաջին աղօրինները շատ պարզ կազմութիւն ունէին. նոքա մէկ քարից էին բաղկացած, որ անշարժ էր, և նորա նման մէկ ուրիշ մէջտեղը ծակ քարից, որ մի փայտէ կոթով պտըտվում էր: Յորենը թափվում էր ծակի մէջ և ալիւրը քարերի ափերից դուրս էր շաղվում, երբոր մէկը միւսի վրայ պտըտվում էր: Այս պարզագոյն աղօրիքը ձեռքի աղօրիք էր և նորա պտուտ տալը ստրուկի գործ էր: Կամնելն էլ այսպէս պարզաձև էր: Յորենը գետնի վրայ փռվում էր և մարդկանց ու կենդանիների ոտքով կամ կամնասալով կոխոտվում: Ս. Գրքումն ասած է՝ «Դու չպէտք է կապես կալումն աշխատող եղան դունչը»: Շատ տեղերում գաւազաններով են ծեծում ցորենի արմտիքը, մինչև անգամ մեծամեծ մեքենաներ են գործածում շուտ և մաքուր կամնելու համար: Բայց մինչև որ մարդիկ չսովորէին ցորենը ցանել՝ այն ևս մեծ քանակութեամբ, նոքա չէին կարող հնարել

կամնելու և աղալու գործիքները: Եւ թնչպէս սովորեցին նոքա ցորենը ցանելը: Այն մարդիկ, որ հում արմտիք էին ուտում, երևի այս անում էին սովից ստիպուած, երբ որ իրանց պակասում էր մի կամ հիւթալից պտուղ: Եւ այն մարդիկ, որ իրանց կերակուրը շատ հեշտութեամբ որսով էին գտնում, մթթէ կարող էին մտածել ցորեն ցանելու հնարքի մասին, որ ինչպէս մեր փորձերից գիտենք՝ մեծ նախատեսութիւն ու աշխատութիւն է պահանջում և պէսպէս գործիքների կարօտ է:

Դիտնական մարդիկ ասում են, թէ երկրագործութիւնը նախ Ասիայի տաք դաշտավայրերումն է ծագել, որոնք մեծ գետերի յորդութիւններով կանոնաւոր կերպով ողողվում են, ուրեմն հին Հայաստանից ոչ հեռու. ապա նաև Եգիպտոսում, որ նոյնպէս տարեցտարի Նեղոսի միջնորդութեամբ ջրով ծածկվում է: Ուր ջրի այսպիսի առատութիւն կայ, այնտեղ ի հարկէ հեշտ էր ցորեն ստանալը և շատ արուեստ ու հրմտութիւն գործ դնել հարկաւոր չէր, բաւական էր որ, երբ յորդացած ջուրը լետ քաշուէր կամ շոգիանար, գետնի երեսին նստած տղմի վրայ ցորենի հատիկներ ցրուէին և անշուշտ կարճ միջոցում խոնաւ ու ջերմ հողի վրայ կըտեսնէին առատաբոյս և արագ աճեցող հասած արտ, ուր և առատ հունձը քիչ աշխատող մշակի վարձը կըլինէր: Այլ է ուրիշ երկիրներում: Մինչև որ այնպիսի երկիրները, որ ճահային բոյսերով ծածկուած էին և ճահճային կենդանիների բոյն էին դառել, — չմշակուէին մարդու ձեռքով և մանաւանդ ջրանցքների միջնորդութեամբ այդ ճահճները չչորանային, նոքա շատ անբնական սոսկալի տեղեր պէտք է լինէին: Եւ ի հարկէ նոցա առաջին բնակիչները յօժար կամքով չէին գաղթիլ այնտեղ, եթէ, ինչպէս հաւանական է, ուրիշներից հալածուած՝ բռնի չստիպուէին այն կողմերը քաշուել պատըսպարան գտնելու համար: Մենք պէտք է կարծենք, թէ դոքա մեծ դժուարութիւններ և չարչարանքներ կրեցին իրանց

բնակութիւնը հաստատելու և սովամահից ազատուելու համար, մինչև որ կերակրի պակասութիւնն էլ զգալի չէր լինում այն ժամանակից, երբոր մի հնարքով իմացան, թէ վայրենի բուսած սննդաբար արմտիքն աճեցնել և բազմացնել կարելի է: Բայց մի անգամ կերակրի հոգսերից զեղծ լինելով՝ այնուհետև պէտք է աշխատէին իրանց հաստատ բնակարանները ջրի հեղեղներից ազատ պահել և առհասարակ իրանց բնակութիւնը մէկմէկու օգնութեամբ և ձեռնտուութեամբ բարեկարգել: Ահա այսպէս բնութիւնն ինքն իւր յաջող և անյաջող հանգամանքներով ներգործեց, որ հէնց այս աշխարհներում երկրագործութիւնը ծագեցաւ և այստեղ միմեանց խիտ բնակուած մարդիկ տեսակ-տեսակ արուեստներ հնարեցին ու կազմակերպած ընդարձակ պետութիւններ հիմնեցին:

Այս երկիրների ժողովրդից միւս ազգերն էլ սովորեցին երկրագործութիւնը, որ և շատ տեղերում տարածուեց: Եւ ի հարկէ ուրիշ երկիրներում երկրագործութիւնն աւելի դժուար պարապմունք էր, որովհետև միևնոյն յաջողակ պայմաններն ամենայն տեղ չկային: Միայն այս պէտք է գիտենալ, թէ ուր որ երկրագործ մարդիկ բնակութիւն էին հաստատում, այնտեղ էլ ծագում էին քաղաքներ ու թագաւորութիւններ:

Թէպէտ Ասիան է երկրագործութեան մայրը, այնտեղ երկրագործութիւնը շատ քիչ տեղերումն է ամփոփուած. այն ինչ ահագին տարածութիւններ կան, ուր այժմ, ինչպէս և հին ժամանակներում, միայն թափառական հովիւներ են կենում: Իսկ Եւրոպայում, ընդհակառակն, շատ քիչ տեղեր կան, որոնց մէջ երկրագործութիւնը հաստատուած չլինի:

Այսպէս ուրեմն, եթէ մի հովտի մէջ ջրաղաց կամ մի բլրակի վրայ հողմաղաց է երևում, այս ոչ միայն գեղեցիկ տեսարան է մեր աչքի բերկրութեան համար, այլև նշան է մեզ համար, թէ այդ երկիրը բարօրութեան մէջ է:

21. Հացաբոյս.

Հացաբոյսն Աստուծու մեծ շնորհից մէկն է, և այն մարդը, որ առաջին անգամ հացաբոյսի մշակութիւնը հաստատեց, աւելի մեծ ներգործութիւն ունեցաւ աշխարհիս վրայ, քան զօրեղագոյն իշխանները:—Մութ անտառները ոչնչացան, տեղը բուսեցին զուարթածիծաղ հասկալից արտերը. օդը փոխուեց, մեծ մասամբ մեղմացաւ. հարաւային բոյսերն այժմ փոքր ինչ հիւսիսում էլ աճել կարող են. ճահիճները չորացան. վայրենի և վնասակար կենդանիներն այն կողմերը քաշուեցան, ուր աւելի աղնիւ բան էլ չի բուսնում: Եւ թնչու:—Որպէսզի ալիւրապարունակ խոտերին տեղ տան:

Սակայն հացաբոյսերի մշակութեան հետևանքը միայն այն չեղաւ, որ աշխարհներն ու երկրի մասերը իրանց դէմքն ու կերպարանքը փոխեցին. աւելի մեծ փոփոխութիւն կրեց ինքը մարդը,—նա կապուեց հաստատ բնակութեան մէջ: Նրջմոլիկ և աստանդական կեանք է վարում որսորդը. նա ամեն տեղ գտնում է անտառ, ջուր և պատսպարան, լինի այս վերջինը ճիւղերից շինած կամ քարաժայռի տակ՝ միևնոյն է նորա համար: Սակաւապետ է նա, ուստի և սակաւարուեստ է: Վրանաբնակը իւր հօտերով ու խաշներով շարժվում է տեղից և ուրիշ կողմն է թափառում, եթէ արօտը պակասում է կամ եթէ տեղն էլ չի հաւանում: Վրանաբնակի պէտքերն ու արուեստն աւելի պարզ են, քան որսորդինը: Իսկ երկրագործը պէտք է հաստատ մնայ այն գետնի վրայ, որ նա մշակել է, որտեղից որ իւր կերակուրը, իւր կենսական պէտքերն ստանում է, ապա թէ ոչ, ուրիշ տեղ քաշուելով, նա ամեն տեղ նորանոր դժուարութիւնների կը հանդիպի և ուշ վարձ կըստանայ: Նա շինում է մի հաստատ բնակարան, նորա բերքը բազմանում է, նա պէտք է այդ

ուրիշ բաների հետ փոխէ կամ ծախէ. նորա պէտքերն աւելի բազմաթիւ են. այսպէս ծագում են՝ առուտութիւն, ձեռագործութիւն, արուեստներ, ուսում, քաղաքական կարգեր: Երկրագործութեամբ է սկսվում մարդկութեան ամեն տեսակ յառաջդիմութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը. ինչպէս որ նա հողը պատրաստեց և մշակեց մարմնի և ֆիզիքական կեանքի սննդեան համար, այնպէս էլ նա տարածեց բարեբարոյութեան և հոգեւոր կեանքի առաջին սերմերը:

Սեղ յայտնի չէ, թէ մարդս իւր քաղաքականութիւնը հացաբոյսի որ տեսակով սկսեց. բայց այսքան յայտնի է, որ առաջին քաղաքակիրթ ազգերին բոլորին էլ յայտնի էր ցորենը, միայն յայտնի չէ, թէ դա առաջին անգամ որտեղ մշակուեց:

Մեր հացաբոյսերի հայրենիքը ճշդութեամբ յայտնի չէ: Արժանահաւատ ճանապարհորդները վկայում են, թէ Միջագետքում, Եփրատի ափերի մօտ, վայրենի կերպով բուսնում են ցորեն, կարմրացորեն և գարի: Եւրոպայում առհասարակ նոքա վայրի չեն բուսնում և ոչ էլ վայրենանում են, նոքա նման են ընտանի կենդանիներին, այսինքն ոչխարներին, շուներին և այլն, որոնք նոյնպէս այլևս վայրենի չեն երևում: Նոքա, կարծես, տանու բոյսեր են քաղաքակիրթ մարդու համար, որ միայն նորա կշտին և նորա խնամակալ ձեռքով են աճում:

Մեր կողմերում և առհասարակ տաք երկիրներում բացի ցորենից՝ կորեկ, սիմինդր, կարմրացորեն, բրինձ էլ են ցանում, միևս տեսակները, այսինքն գարի, հաճար, վարսակ թէպէտ մեզանում ցանում են, բայց աւելի նշանակութիւն ունին ցուրտ երկիրների համար. դոքա աւելի կարողանում են ցրտին դիմանալ, քան քնքուշ ցորենը, ուստի հիւսիսում միայն այս վերջին տեսակներից են ցանում:

III. ՈՐՍՈՐԴ.

1. Որսորդի երգ.

Սար ու ձոր չափում
Առաւօտը վաղ՝
Նետ աղեղ ձեռին՝
Որսորդը անվախ:

Արծիւը օդի մէջ
Թագաւորում է,—
Սար ու ձորի մէջ
Որսորդն իշխում է:

Մինչև ուր հասնում է
Նորա նետը սուր՝
Բոլորը նորանն է—
Գազան, թևաւոր:

2. Որսի հանդէս.

Առաւօտուն, այն ինչ լոյսն սկսում էր ծագել, դուրս գալով իմ բնակարանից՝ տեսայ մարդկանց մեծ բազմութիւն, որ քաղաքից գնում էին. և ինձ շատ հիացնում էր, ոչ միայն նոցա միաբանական գնացքը, այլև մասնակցող խմբերի գեղեցիկ կազմութիւնը, մանաւանդ ձիաւորների և հետևակների զարդն ու կարգը: Նոցանից ոմանք տիգաւոր և սուրնաւոր էին և ոմանք աղեղնաւոր. կային և խմբեր, որոնցից կէսը բարձած ունէին թակարդներ և ցանցեր, իսկ միւսները բազմաթիւ շներ էին տանում կապերից բռնած. գնալու ժամանակ ամենքը կարծես մի տեսակ ուրախութիւն էին զգում և յարմարական ձևով առաջ ընթանալով՝ խորին խաղաղութիւն էին պահպանում: Նոքա գնում էին այնպէս, ինչպէս որ նոցա գլխաւորն առաջնորդում էր և մեծ պատրաստութեամբ վերջապէս հասան մի անտառախիտ և ծա-

առաջարդ տեղ, ուր որսի կենդանիների բոլոր շատ կային՝
իւրաքանչիւրը մի ապահով տեղում դադարած: Սոցա չորս
կողմը գումարուեցան որսորդների խմբերը և այլևս հեռու
չգնացին: Առաջին նուազ բոլորեքեանք լռութիւն պահելով՝
այնքան ձայն չհանեցին, մինչև որ թակարդներով, շների
խմբերով և այլ պէսպէս հնարներով պաշարեցին տեղը՝ որսի
առաջ բոլոր ճանապարհները փակելու համար: Ապա այս
բոլոր նախազգուշութիւնների վրայ վստահանալով, բոլորե-
քեանք միասին յանկարծօրէն այնպէս աղաղակ հանեցին,
գոչելով օդը թնդացրին, որ մինչև անգամ գետնի տակից,
իրանց որջերից կենդանիները սարսափած դուրս վազեցին,
շփոթուած սկսան իսկոյն փախչել և ցրուելով թախ կացան
և աներևութացան այս և այն կողմը խիտ անտառի մէջ.
Իսկ որսորդները վազում էին դէպի անասունների ապաստա-
նած տեղերը յարձակելով նոցա յետեւից շների խմբերը: Հա-
լածուած կենդանիները հնարք գտնելուն պէս՝ կրկին իրանց
դարաններից դուրս էին ընկնում և այնպիսի արագութեամբ
փախչում էին, որ կարծես թէ էլ յետևներից հասնելն ան-
կարելի էր: Իսկ նոքա ամենքն այս տեսնելով՝ շտապում էին
միասին չորս կողմից վրայ տալով՝ իրանց քաջութիւնը ցոյց
տալու, ո՞վ որքան որ կարող էր. և մանաւանդ աշխատում
էին կարողութիւններիցն էլ վեր իրանց արագութիւնն աւե-
լացնել: Ես նոցա մէկմէկից աւելի գերազանցելը տեսնելով,
այնքան հիացած ափշած էի, որ չէի կարող այնքան քաջա-
գործութիւնների հանդէսը մանր դիտել: Ես տեսնում էի
միայն, թէ ինչպէս ձիաները մարդիկներիցն առաջ էին վա-
զում, շները ձիերից, իսկ նետերը սրանց երկուսիցն էլ արագ
սլանում: Վերջապէս աղեղը յաղթանակեց՝ վալը ձգելով ու
սատկացնելով երէնների անբաւ բազմութիւն. իսկ շատերին
չարաչար վիրաւորելով և շատերին էլ վերջին հնարներով
թուլացնելով՝ գրեթէ իսպառ սպառեցին որսորդները: Բայց

շատ քիչ մնացածներն ևս գնում ու յանկարծակի ցանցերի
մէջն էին ընկնում, իսկ եթէ այդ տեղիցն էլ ազատուէին՝
բռնվում էին թակարդների մէջ՝ բոլորովին անգերծանելի
մնալով:

Եւ երբոր բոլոր որսը բռնուեց՝ ահա սկսուեց որսորդա-
կան գործի հանդէսն ևս զուարճալի խնդութեամբ: Հանդի-
սականները մէկտեղ ժողովուելով՝ յաղթող քաջութեան պար
պարեցին, նուազաւոր ձայնով երգեցին, իսկ ապա բաժանե-
ցին որսն իրար մէջ ամենայն արդարութեամբ: Ահա այսպէս
Աստուծուն ևս գոհութիւն տալով՝ ուրախ-ուրախ դարձան
տուն, ոչ թէ այն պատճառով, որ աւար էին բերում, այլ որ
ամենայն կողմից գովութեան յաղթանակ էին բերում իրանց
հետ:

3. Արտաւազդ.

Հայոց թագաւոր Արտաշէսի մահին ժողովրդեան մեծ
մասն ինքն իրան նահատակեց, որովհետեւ նորան սիրում
էին, և այդպէս էր Հայոց սովորութիւնն իրանց տէր թա-
գաւորի մահուան ժամանակ: Հանգուցեալի որդին, Արտա-
ւազդը, իւր հպատակների այս սարսափելի կոտորուածքն ու
մահը տեսնելով՝ նախանձելով կանչեց մեռած հօր քամակից.
«Երբոր դու գնացիր և բոլոր երկիրը քեզ հետ տարար, ես
քնչպէս թագաւորեմ աւերակներին»: Բարկացաւ հանգուցեա-
լը, նորա ուրուականը գլուխը շարժեց և վրէժխնդրութեամբ
անիծեց Արտաւազդին. «Որս գնալու ժամանակ թող բռնեն
Քաջերը և տանեն քեզ Մասիս սարի վրայ, այնտեղ մնաս
միշտ և երբէք լոյս չտեսնես»:

Արտաւազդը մանկութիւնից սովոր էր կատաղի կեան-
քին, և աւանդութեամբ ասում են, իբրեւ թէ վիշապները
նորան կախարդել էին: Նա մի օր որսի էր գնացել և ձիւ

վրայ նստած վարազների յետևից վազելով՝ խոր վհի մէջ ընկաւ: Եւ որովհետեւ դա ժողովրդեան ասելի էր, դորա անակընկալ կորուստն այնպէս մեկնեցին, իբր թէ հօր անէծքը որդու վրայ կատարուեց, թէ Մասեաց քաջերը հասան, բռնեցին և երկաթի շղթաներով կապկապելով, մի այլի մէջ փակեցին նորան: Միայն նորա երկու հաւատարիմ շները չուղեցան նորանից բաժանուել, այլ անդադար կրծում են նորա շղթաները, որ նա ազատուի և վախճան տայ աշխարհին, որին նա սաստիկ ատում է. բայց դարբինների երկաթ ծեծելու ձայներից դարձեալ զօրանում են շղթայքը: Ահա այդ պատճառով մինչև այսօր մեր դարբիններն Աւագ Ուրբաթ օրը, ժամից յետոյ, դնում են դարբնանոց և սալի վրայ մի քանի անգամ մուրճով ծեծում են, որ անիծեալ ժառանգը լոյս չտեսնէ:

4. Բազէ.

Մի Գերմանացի ճանապարհորդ, Կովկասում ման գալով, շատ զուարճանում էր, երբոր տեսնում էր ազնիւ բազէ, որ արծաթէ գաւազանի վրայ կացած՝ սուր ու դիտող աչքերով նայում էր: Մի օր, ասում է նա, բազէով որսորդութեան տեսարանին ներկայ գտնուեցայ, թէև նոյն անգամին բազէն այնչափ քաջութիւններ չարեց, որովհետև այս թռչունները օր և ժամ ունին, երբեմն էլ թռչ, ծռչ և անյօժար են կենում մնում, և նոյն իսկ պարարտ լորամարդի տեսքը նոցա արիւնդու ընկալելու բարքը չի դարձուցանում: Իսկ երբեմն էլ ազատութիւնը չի իշխում, թռչում և փախչում են, բայց շատ անգամ վերստին բռնվում են: Որսորդը բազէն արձակեց մի կաքաւի վրայ. խեղճ կաքաւը, տեսնելով որ թռչելու մէջ իւր սոսկալի թշնամու հետ չսլէտք է կարողանայ մրցել, յանկարծակի իջաւ, որ թփերի մէջ պահուի. բայց բազէի

աչքերից չկարողացաւ փախչել: Քիչ ժամանակից յետոյ նորա սուր մագիլների ու կտուցի տակ արիւնդուայ եղած մեռած էր: Տէրը երկրորդ անգամ ուրիշ թռչունների խմբի վրայ ուղարկեց, բայց նա բոլորովին հակառակ կողմը փախաւ և յետոյ իջաւ գետնի վրայ, և եթէ մօտ կանգնած ձիաւորները բոլոր ուժով չվազէին չբռնէին նորան, գուցէ բոլորովին անյայտանար:

Բազէով որսորդութիւնն առաջ շատ ծախքերով էր կատարվում, իսկ այժմ աւելի համեստ կերպով, բայց դեռ մեծ ու պստկի գլխաւոր զբօսանքներից մէկն է: Աշնան և գարնան, երբոր բազէները ճամբորդ թռչունների յետևից են ընկնում, տեղի բնակիչները վարմ (որս բռնելու գործիք) են ձգում, մէջը կապում են փասեան կամ լորամարդ կամ կաքաւ և կամ այնպիսի թռչուն, որի վրայ բազէն յօժարութեամբ է յարձակվում: Իրանք չուանները բռնած պահում են, բազէն վարմի մէջ գալուն մտնելուն պէս՝ չուանը քաշում են և բազէն մնում է վարմի մէջ, յետոյ սկսում են կրթել. նայում են, որ բազէն սեւաչեայ չլինի. որովհետև, ինչպէս տեղացիք ասում են, նոքա այնպէս սրատես չեն, ուստի և միայն խարտեաշ աչքերով բազէները որսորդութեան յարմար են դատվում: Այս ընտրութիւնն անելուց յետոյ, բազէի աչքերի կոպերը մածուցիկ նիւթով կպցնում են իրար, և կամ աւելի յաճախ՝ մէկ երկու անգամ ասեղ անցնելով իրար հետ կարում են, և երեք օր այդպէս թողնում են. ասում են, որ այս կերպով բազէն ընտանենում է կամ իւր վայրենութիւնը մոռանում է. վերջապէս սղանդ (զրավանդ) խոտի եփաջրովը լուանում են, որպէսզի վրայի տիգերն ու ոչիւնները սատակեն: Բայց բազէին պիտանի անելու համար գլխաւոր պայմանն այն է, որ նորան քիչ ուտելիք տան: Ոտներին շղթայ, այսինքն երկաթէ օղակներ են անցկացնում և կաշիով կապում են մէկ երկաթէ ձողի վրայ, որ գետնի մէջ խրուած է: Այս անելուց յետոյ, բազէա-

վարժը կենդանու աչքերը բաց է անում, և ձողի վրայ երկայն չուան կապելով՝ բազէն ծառի վրայ թռցնում է և, զայ-իւ, զայ-իւ բղաւելով, նորան կանչում է իւր ձեռին ունեցած հաւի վրայ և իջեցնում է: Վերջապէս ձեռքը մտի կրտոր է առնում, և շարժելով՝ բազէին հրաւիրում է և այդպէս վարժեցնում նորան, որ գայ և բազէակալի ձեռքի վրայ նստէ. յետոյ փորձում են և վարժեցնում նաև առանց մտի:

Երբոր բազէն կատարեալ կրթվում է, նորան սկսում են որսորդութեան գործ ածել. բայց որսից առաջ պէտք է որ անօթի մնայ: Բազէակիրը կաշու հաստ ձեռնոց է հագնում և բազէն առնում է ձեռքին: Բազէով որսորդութիւն անողները, հասարակօրէն ձիով, թփոտ և մացառուտ տեղեր են գնում, իրանց հետը մի խումբ թաղի շուն առնելով, ամեն մէկ շան վրայ թաղիք կապած, որ փշերի մէջով անցնելու ժամանակ չվնասուին: Որսորդները շարունակ շներին գրգռում են, որ թռչունների տեղը գտնեն, և անօթի բազէն մի օրինակ նայում է չորս կողմը: Հէնց որ մի թռչուն է երևում, որսորդը բազէին արձակում է, որ կամ անմիջապէս թռչունին բռնում է, կամ անդադար նորա ետևից ընկնում, մինչև որ խեղճ թռչունը մի թփի մէջ գնայ սլահուի, բազէն էլ իջնում է և նոյն թփի վրայ նստում: Ենթերը վեր են կենում և թռչունները նորից դուրս են հանում, եթէ բազէն յարձակուի և բռնէ, վարձատրութեան համար որսի ուղեղն ու աչքերը ստանում է: Բայց բազէի բռնած թռչունն ամբողջ և անարատ չիմնում, որովհետև նորան շատ է չարչարում: Թռչունը, բռնելուց յետոյ, միշտ բազէի և որսկան շների մէջ սաստիկ կռիւ է բացվում, երբեմն բազէն շատ է կատաղում, այն ժամանակ բազէակիրը մի մտի կտոր շարժեցնելով՝ սկսում է զայ-իւ բղաւել և կանչել նորան: Եթէ բազէն քաջակիրթ է, նաև մէկ վերստ հեռու տեղից դառնում է և բազէակալի ձեռքի վրայ կանգնում է:

5. Ողբ կաքաւու.

Նստեալ կայր ու լայր կաքաւակն
Ի վերայ քարին, այ հաւեր.
Ու գանգատ կ'անէր ձագերուն.
Թռչունք, այ հաւեր:

Ի բարձր լերունք ելայ,
Ի կանանչ մարգեր նայեցայ.
Թռչունք, այ հաւեր:

Իջի որդայթ ընկայ
Ի վարմին մէջ ի ծովակին.
Թռչունք, այ հաւեր:

Եկին զիս ի վեր առին,
Ձահաբեկ սուրբն ցրցուցին.
Ձայս իմ կարկշուն վրդիկս
Յականջէ ականջ գենեցին.
Ձայս իմ կարմրուկ արիւնս
Ի գետին ի վար վաթեցին.
Ձայս իմ կարմրած կըտուցս
Կըրակին կայծը հասուցին.
Ձայս իմ մանտրուքայլ ոտկունքս
Ի ծընկացս ի վայր կտրեցին.
Ձայս իմ գունդգուն փետուրս
Մէկն 'ի սար արին մէկն ի ձոր.
Ձայն որ ի սարն էր ընկեր,
Ձայն իջեր քամուկն ու տարեր,
Ձայն որ ի ձորն էր ընկեր,
Ձայն ելեր հեղեղն ու տարեր:
Եւ սուրբ Գրիգորի նման

Զիս ի խոր վերապն իջուցին:
Եկին զիս ի վեր առին
Մէճլիս հաւասարացուցին.
Եւ սուրբ Յակովբայ նման
Մասըն մասըն կըտրտեցին.
Զլաւաշն ինձ պատանք դրին
Ու կարմիր գինով զիս թաղեցին:
Ես ձայն զերեմեայն ածի
Նախահօրն ու մօրն Եւայի:

6. Հարսանիքի արարողութիւն.

Տղայքն իրանց սրտի ուզած մի եալլի խաղացին: Հէնց
են թռչում, որ կ'ասես ոտները գետնին չի առնում: Մինչև
եալլու պրծնիլը, բարեկամների տանիցը մի մի հաւ եկաւ:
Եալլին որ վերջացրին, գուռնաչին այս հաւերը մին մին
ձեռն առաւ ու բարձրացնելով կանչեց. «Թագաւորի մական-
ներ»: Ամենքը ձայն տուին. «Հրամէ». — Աստուած ձեզ բարի
կամէ, ասաց գուռնաչին, շէն կենայ խաչեղբայրը, այս օրս
իրանն լինի, Աստուած իւր կեանքը երկար անի, որ բերել
է մեր թագաւորին մի լաւ հորս, մի լաւ խալաթ, մի լաւ
խօնչայ (թէև մի հաւից աւելի ոչինչ չկայ), տունը շէն,
շէն կենայ: — Մէկէլ հաւերն էլ այսպէս անուն անուն կան-
չեց, գուռնան ածեց: Եկան տան երթկի վրայ թուրը բնիցը
հանեցին ու բնի հետ խաչաձև դրին. թագաւորն այս թրի
վրայ երեք ծուկը դրեց ու թուրը համբուրեց, աղօթք արեց
Աստուծուն, որ այն խաչի միջնորդութիւնովը իւր թուրը
կտրուկ անի ու վեր կացաւ: Բայց թուրը վեր կալան երկու
մարդ, երթկի վրայ բռնեցին. չառաջ մի մեծ աքաղաղ թագա-
ւորը հորս տուեց, աքաղաղի շլինքը թուցրեց թրի վրայ ու
զցեց երթկովը նեքսեւ, յետոյ խաչեղբայրը, յետոյ մէկն էլ:

բայց չէ թէ թրի վրայ, այլ մի մատը բռնեց ու աքաղաղի
շլինքը մատով թուցրեց, զցեց նեքսեւ. յետոյ ամեն չպսա-
կուածներն իրանց տանիցն եկած հորսը տուին ու նեքսեւ
ածեցին, որ եփեն, իրիկունս հորսի միս ուտեն: Այս որսի
սովորութիւնը հարսանիքի ժամանակ նախնի ժամանակնե-
րից է մնացել:

7. Որսի սէրը.

Մի որսորդ սարի վրայ ելաւ և մի այնպիսի բարձր ցցի
հասաւ, ուր իւր օրումը չէր հասել: Յանկարծ իւր առաջին
տեսաւ մի տգեղ թզուկ, որ բարկութեամբ ասաց. «Դու քն-
պէս ես համարձակվում այսքան ժամանակ իմ սիրուն այ-
ծեամենքին կոտորել և իմ երամն օրըստօրէ պակասացնել:
Դէ, պատրաստուիր, դու պէտք է քո հոգիդ տաս»: Սար-
սափեց որսորդը և քիչ մնաց սարի ցցից գլորուէր անդունդը.
բայց փոքր ինչ սիրտը պնդացրեց և խնդրեց թզուկից ողոր-
մութիւն, հաւատացնելով, թէ ինքն այծեամենքի տիրոջը
մինչև այսօր բնաւ չէր ճանաչում: Թզուկն ասաց. «Լաւ,
բայց այլևս այս կողմերը չերեաս: Ես քեզ խոստանում եմ,
որ դու ամենայն կիրակի առաւօտեան քո խրճթի առջև մի
մորթած այծեամն կըգտնես. բայց վնայ քեզ, եթէ միւսներին
ձեռք տաս և չխնայես»:

Թզուկն անյայտացաւ, իսկ որսորդը, իւր մտքի մէջ խո-
րասուզուած, դարձաւ տուն: Այս օրուանից յետոյ իւր վարած
հանգիստ խաղաղ կեանքը նորան չէր գուարճացնում: Եօթ-
ներորդ օրն առաւօտեան մի գերացած այծեամն կախ էր ըն-
կած ծառի ճիւղի վրայ իւր խրճթի առաջ, որ կերաւ նա
մեծ ախորժակով: Միւս շաբաթն էլ այսպէս: Վերջապէս վը-
հատեցաւ որսորդը իւր ծուլութիւնից. նա ուզեց աւելի սի-
րով անձամբ որսալ այծեամենքը, մինչև անգամ ամեն տեսակ

փորձանք յանձն առնելով, քան թէ ուրիշի ձեռքով կերակրուիլը: Բարձրացաւ սարի վրայ, շուտով նկատեց մի այծեամն, սկսեց զէնքը քաշել: Եւ երբոր չորս կողմը նայելով թզուկին ոչ մէկ տեղ չնկատեց, ուզեց հրացանն արձակել, բայց թզուկը մտաւ նորա ոտի տակ և բռնեց նորա ոտի կոճակը, ցած քաշեց նորան և հազար կտոր արեց, ջախջախեց անդնդի սեպացած ժայռերի վրայ:

Ճ Եղնիկի որսը.

Եղնիկի որսը բախտի խաղ է. և ով որ այդ բանով զբաղվում է, նա հետզհետէ տեսնում է այն բոլոր յատկութիւնները, բարքն ու սովորութիւնը, ինչ-որ ունի ամեն խաղացող: Եթէ որսողը մի քանի ժամանակ շարունակ յաջողութեամբ եղնիկներ է գետինը ձգում, նա այսպէս հեշտ ձեռք բերած ստածուածքն այնպէս շուտ շուայում է, ինչպէս որ շուտ տիրացաւ, որովհետեւ նա յոյս ունի, թէ բախտն ապագայում ևս նորան կը յաջողի: Բայց եթէ այս յոյսը ի դերն է ելնում, նորա զօրութիւններն սպառվում են և սարսափելի յուսահատութիւնն սկսում է նորան ընկճել. բայց և այնպէս նորա զգուշութիւնը չի աւելանում, որովհետեւ նա, որպէս և ամենայն մարդ, որ երբեմն մի անգամից առատութեամբ վաստակում է, իսկ երբեմն բոլորովին զուրկ է մնում մի չնչին վարձից անգամ, — շատ սակաւ է մտածում տնտեսութիւն անել, այլ միշտ այն յուսով է ապրում, թէ իւր բարի հրեշտակը մի օր դարձեալ կը ժպտայ նորան և կ'օգնէ:

Անհաւատալի բաներ են սլատմում եղնիկ որսող որսորդների արիական համարձակութեան մասին, բայց և այնպէս բոլորը ճշմարիտ է: Ահա մի որսորդ վազում է սիգաքայլ և արագավազ եղնիկի յետեից մի այնպիսի լեռան լանջով, որ մի քանի հազար ոտնաչափ գրեթէ ուղղահայեաց զառիվայր

ամբառնում է և գլխի կատարին ունի միայն մի քանի դուրս ցցուած սուր քարեր, ուր կարծես հազիւ կը համարձակուի թռչունն անգամ նստել, ուր մնաց թէ մարդ կարողանայ կանգնել: Տաքացած որսորդը վերջապէս այնքան բարձր գրնաց, որ էլ ոչ առաջ և ոչ յետ քաշուել չի կարող և այն սուր քարից, ուր նա մի նուագ կանգնել յանդգնեցաւ, սայթաքեցաւ և ներքեւ սահեց: Այս սայթաքած քայլն անշուշտ նորա կեանքին վերջ պէտք է դնէր, եթէ բարեբախտապէս մէկ ձեռքով պինդ չբռնէր ժայռի ծայրից: Այստեղ կախ ընկաւ նա սարսափելի անդնդի առաջ բոլորովին անյոյս, թէ որեւիցէ մարդ օգնութեան ձեռք կարող է կառկաւել նորան: Նորա ընկերներն այս նշմարելով և իրանց անձեռնահասութիւնը տեսնելով, վկայ պէտք է լինէին նորա անդառնալի կորստեան: Բայց նա դեռ օգնութեան ապաւինելով՝ ամեն խոհեմ միջոց փորձեց, որ վտանգից ազատուի: Նա իւր ոտը աջուձախ տարուբերելով այնքան ճօճեց, մինչև որ ձեռքերով փոքր ինչ վեր մագլցեց, ապա հաստատ հաւասարակշռութիւն պահպանելով՝ վերջապէս վտանգաւոր տեղից ապահովութեամբ, հաստատութեամբ և զգուշութեամբ սահեց և իջաւ:

Որսորդներն իրանց ճարպիկութեամբ և բախտի բերմամբ շարունակաբար զանազան փորձանքներից ազատուելով՝ երբեմն այնքան վստահութիւն են ստանում, որ նոքա այնպիսի վտանգաւոր փորձանքների մէջ ևս գլխապատառ ընկնում են, ուր վերջապէս մահ և կորուստ են գտնում: Երկու որսորդ մի առաւօտ այնպիսի տեղ բարձրացան, որի միակ ապահով ոտի ճանապարհը՝ սառուցով պատած, սահուն էր դառել: Նոքա վերջապէս հասան զառիվայր նուրբ շաւիղի, որին մի կողմն անեւանելի քարափի պատն էր ցցուած, միւս կողմը բաց էր ամենի վիհ: Այս շաւղով բախտախնդիրներին մէկը սահեց և անդառնալի ընկաւ խոր փոսի մէջ: Դժբախտն

այնպէս ջարդուեց սառցի բազմաթիւ սուր-սուր ցցերի վրայ, որ նորա դիակի վրայ մարդու կերպարանք էլ չէր երևում: Գլուխը մահու տուած միքանի յանդուգն մարդիկ, այս ակն-յայտնի վտանգն արհամարհելով՝ իջան փոսը և այն զարհու-րելի խորքից հանեցին թշուառի դիակը. և թնչ էր նոցա վարձը—մի ճաշ, որ դժբախտի հայրը իւր որդու դիակը գըտ-նողների համար պատրաստեց՝ այդ վաստակաւորներին կազ-դուրելու համար:

Սիփանայ սարն այդպիսի բաներ շատ է տեսել, որի հա-մար և շատ երգեր են ասվում:

9. Որսորդի երգ.

Թնդում են լեռները, շաւիղը դողում,
Մի քաջ որսորդի սիրտը չէ դողում,
Համարձակ քայլում է
Սառած դաշտերի վրայ,
Ուր չէ ծաղկում գարունը,
Կանաչ թուփ չըկայ:
Եւ նորա ոտների տակ ծովանման մէգը
Ծածկում է նոցանից գիւղ ու քաղաքը:
Ամպերի ճեղքուածքից
Հազիւ է տեսնում,
Ինչպէս խոր ձորի մէջ
Դաշտ է կանաչում:

10. Մի գիշատիչ կենդանի անտառի մէջ ձմե- ռուայ ժամանակ.

Հեռու խոր անտառի մէջ շինած է անտառապետի խոր-
ճիթը: Մի դազաչափ ձիւնն ամբողջ աշխարհքի երեսը ծած-

կել է. անտառապետը միայն մի նեղ ոտի ճանապարհ է բաց արել՝ կոխոտելով իւր դռնից: Բայց սպիտակ սփռուցի վրայ ուրիշ հետքեր էլ են երևում, որոնց ձևերից հաւաստեօք երևում է, թէ այդ դրոշմել են զանազան կենդանիներն իրանց ոտներով:

Գիշերուայ սլահին, երբ երեսը բաց լրացած լուսինն անվրդով երևում է անտառի ծառերի միջից և արծաթէ գետնի վրայ միայն վայ կանչող բուերի ստուերն է նկարա-գրում, այն ժամանակ կարիքը ստիպում է մի քանի սոված կենդանիների մօտենալ անտառաբնակի մէկուսի կացած տանը: Այսպէս աղու է սը իւր կարմիր մուշտակով առաջ-առաջ սողում է՝ աչքերն ամենայն ուշադրութեամբ բոլորի շուրջը դարձնելով: Նա գիտէ, որ բագի մէջ հաւեր և երթկի գլխին աղաւնիներ կան, և երկուսի ախորժակով էլ նորա բերանի ջուրը վազում է: Ամեն կողմից պտրտում է նա խաղաղ բնա-կարանի շուրջը, բայց ոչ մէկ տեղ մի բաց տեղ չի գտնում, որ կարողանայ փառաւորապէս մէջը մտնել, այն ինչ, տարաբախ-տաբար, շներն էլ նորա հօտն առան: Սոքա գիշերուայ ցրտին գլուխը բարձրացրած սկսում են ակամայ առանց դադարելու վնգվնգալ և կիսաձայն հաչել և մեր աղուէս պարօնը պէտք է սուս ու փուս դատարկ հեռանայ: Բայց ինչ անէ նա իւր սովը յագեցնելու համար: Այս ձմեռուայ ժամանակին խա-ղող և կեռաս էլ չկան, թռչունները բուն չունին երկրի վրայ, իսկ մկները վաղուց հանգստանում են ձիւնի տակ խոր տեղերում: Մնում է միայն, որ ճագար որսայ, ուստի և գը-նում է այն բլրակի կողմը, որի չորս կողմը ծառեր չկան և ուր բազմաթիւ ճագարներ են բնակվում: Խորամանկութեամբ քննում է ոտի թարմ հետքերի ձևը և վաղ առաւօտ թփի տակ դարան է մտնում: Եթէ իւր մօտովը մի կենդանի անց-նէ, իսկոյն նորա բնակարանի ճանապարհը կտրում է և քը-շում է դաշտը, որ անպատճառ գերի առնէ նորան:

Բայց անտառապետն էլ սիրում է ճագարին և վաղուց ձանձրացել է նորա թշնամուց, ուստի և ասում է. «Ի՞նչ պէս բռնեմ այս աղուէսին»: Տնից առնում է մի թակարդ, մորթում է մի կատու և նորանից հիանալի և անհաշարոյր խորոված է շինում: Թակարդը ձիւնի տակ խոր փոսի մէջ է դնում, իսկ վրան պինդ կապում է ամենից համեղ թիֆէն, մնացած կտորները մի քանի ոտք հեռաւորութեամբ ցիրուցան դարսում է քաղցր ճաշի հրաւիրելու համար: Աղուէս եղբայրը խորովածի պատուական հոտն առնում է և աչքերը ջուր կտրած թոնթորելով առաջ է գալիս, բայց այս խորամանկը շատ լաւ հասկանում է, որ կատուի խորովածը դաշտի վրայ չի բսնում, ուստի և վերին աստիճանի զգոյշ է: Առաջ ճաշակում է մանր փշրանքները և կարգով վերջապէս հասնում է ամենից մեծ, ամենից համեղ կտորին: Դրախտի հոտը նորա քթի մէջ մտնելով՝ զրաւում է նորան, — բայց նա վրստահ չէ այդ համադամ կերակուրի վրայ, նա չէ ուզում որևիցէ փորձանքի մէջ ընկնել. ուստի մեծ և հեռաւոր շրջաններով պտրտում է այն գայթակղեցուցիչ տեղի չորս կողմը և միշտ աչքերն անհամբերութեամբ այն կողմն է թարթում: Ահա հետզհետէ նպատակին մերձենում է — ահա այժմ մի պահ փորի վրայ պարկեց, որպէսզի իւր մեկնած թաթով միսը բռնէ և քաշէ բերանը. ահա քիչ էլ առաջ է քսվում, և վերջապէս ուզում է մէկ ոստիւն անել՝ հասնել և թիֆին տիրել, ապա և փախչել այնտեղից: Բայց ակադ, դաւաճան թակարդն արձակուեց և պինդ բռնեց նրա վզից, — իսկ նա որքան էլ մտածեց, փորձեց, գլխին վնջ տուեց — ոչինչ փրկութիւն չգտաւ. պէտք է հաբերէ, մինչև որ անտառապետը գայ, այս նենդ աղուէսին սպանէ և քերթէ նրա փափուկ մորթը:

IV. ԶՕՐԱԿԱՆ.

1. Երիտասարդների զուարճութիւնները.

Արեգակը եկել՝ երկնքի մէջ տեղը բռնել էր, օրուան փուշը միքիչ կոտրուել, տաքացել էր: Սար ու ձոր արծաթի պէս պլպլում էր: Այս միջոցին ով որ Քանաքեռ մտնէր, հէնց կ'իմանար՝ թէ երկնքից մէկ աւետեաց ձայն է եկել. աշխարհքս արքայութիւն է դառել. այնքան տղամարդ, ջահել տղայք, երեսայք էին տներիցը դուրս եկել, քոչքոչումն ու կտրներին քէֆ անում: Օտար մարդը հէնց կ'իմանար, թէ այս գիւղացիք աշխարհքի տէր են, հոգս չունին և ամն մէկը հազար թումանի տէր է: Ռհաթ խալիւր՝ որը ձեռնաբռնուկ էին արել՝ պար գալիս, որը բոլորեշուրջ նստել՝ քէֆ էին անում, որը խաղ էր ասում, որը դամ էր քաշում: Այստեղ զուռնէն էր փչում. այնտեղ ճժալախտի էին խաղում, միւս տեղը փահլեաններ էին կոխ պրծնում, կամ զարաչիքը ֆալ բաց անում. մանր տղայքն էլ՝ կամ ձնաթօփի էին խաղում, կամ աչքակապուկ, կամ զօրականի պէս կռվում: Դափի, զուռնի ձայնն ու հարալ-հրոցն աշխարհք էին վեր կալել:

Աղասին քէֆն արել պրծել, իւր խումբը յետևը գցած՝ եկաւ մէկ տասը ձիաւորով գիւղի միջովն անցկացաւ, որ գնալ՝ կալերի դղումը իւր հունարը նշանց տայ՝ ջիւրիդ խաղայ: Հէնց իմանաս մէկ թաղաւորի որդի է գալիս: Զէնք ու զրահը կապած, հրացանն ուսին, թուրը կողքից կախ, ջուխտ փշտովն ու դամէն գօտկումը, կանաչ մով շալվարը, զառ կաբէն հագին, գիւլբանդի աղլուխը ճտին, նուազայի թուխ գտակը գլխին կոտրել աջու ականջի վերայ էր գցել: Դիւղացիք հէնց նրան տեսան թէ չէ, ծափ տուին, պար եկան, ձայն ձայնի տուին ու սկսեցին նրա խաղն ասել:

նրա գովքն ածել: «Աղասի ջան, գլխիդ մատաղ, էս թասը խմենք քո արևսադաղին, մեր գլխիցը ոչ պակասիս, գնա, մենք այս է կըգանք», ամեն կողմից ձայն տուին ու Աղասու թասը խմեցին: Ագնիւ երիտասարդն էլ՝ ով որ իրան այսպէս պատիւ էր տալիս, գգաւով էր անում, քաղցը երեսով գլուխ տալիս ու անցկենում:

Հեռուանց երևում էր, թէ ինչ ղիամաթ էր անում կտրիճը: Զիւռ ականջը մտած՝ այնպէս էր քշում, կրակին տալիս, որ հէնց իմանաս՝ թեաւոր թռչուն լինի: Շատ անգամ ջրիճը հեռու տեղիցը շարտում, ձին չափ էր գցում ու գետնիցը ծուլ լինելիս՝ ձիու վրիցը բռնում էր, կրակին գցում: Շատ անգամ հէնց այնպէս ուղիղ շարտում էր, ու կրակի պէս յետևիցը հասնում, կալնում, էլ յետ ծուլ անում: Գետնին վեր ընկած տեղիցն էլ՝ այնպէս էր թամբի միջիցը կռնում, բարձրացնում, որ ջրիճն առաջին դողում էր. ընկերտանց վրայ էլ որ վախտ-վախտ ջրիճի գէր գցում, այնպէս էր նշանում, որ գտակների ծայրին էր դիպում, կամ գգակը հետը տանում, որ իմանան, թէ նա նրանց ղիմիշ չի անում: Շատ անգամ թամբի միջին ջուխտ ոտի վրայ կանգնում, այնպէս էր ձին չափ գցում: Աչք պէտք է լինէր, որ նրա ռաշը դուրս թիւնը, տղամարդութիւնը, հոռնաւը տեսնէր ու զարմանար: «Ջանմ սան, ջանմ: Աղասի, մայրդ մէկ հատ է քեզանից բերել, հազար տարի անցկենայ, քեզ նման մէկն էլ չի ծնուիլ», ասում էին թամաշաւորքն ու խնդում, ուրախանում, ծափ տալիս:

2. Թուանքի.

Էջմիածնի խաղաղ միաբանութեան մէջ, ուր բոլոր զէնքը աղօթք ու սաղմոսերգութիւններն են, զինակիրներ ինքն ըստ ընքեան աւելորդ են երևում արտաքուստ. բայց ոչ, մենք սխալվում ենք, դրանք հարկաւոր են և կան: Դրանց անունն է թուանքի, որ հրացանակիր ասել է:

Եկէք մտնենք վեհարանի տակի մութ սենեակները և կըգտնենք միքանի եափունջաւոր, վիզերը հաստ, առողջակազմ աշխարհական մարդիկ, դաշոյնները կապած, ատրճանակը կողքին խրած, վառօդամանն ու գնդակամանն աջ ու ձախ կռնատակներովն անցկացրած: Մի երկար թախտի վրայ մի կարպետ է փռած և այս մարդիկը այդտեղ ուտում են, քնում, վերկենում. ոչ անկողին են մտնում նրանք, ոչ շոր են հանում, ոչ զէնք են վերցնում վրայից և ոչ բարձ ունին գլխատակներին: Նրանց կռներն են իրանց բարձերը, նրանց եափունջիքն են իրանց վերմակն ու մահիճը: Տան բոլոր զարդարանքն ու կահ կարասիքը պատերի վրայի կախած հրացաններն ու թրերն են, որ փայլում են. մի անկիւնումն էլ միքանի խուրջիներն են թափուած և ձիանց սանձեր ու թամբեր. մի երկու կաւ էլ մի գաւաթի հետ պատուհաններից մէկի մէջն է դրած: Շատ ուրախ մարդիկ են սրանք, տանն եղած ժամանակը միշտ ասում, խօսում ու բարձր բարձր ծիծաղում են:

Եթէ լսելու լինիս սրանց պամութիւնները, մազերդ ցից-ցից կըլինին, այնպիսի անցքեր են պատմում իրանց կեանքից, կամ իրանց նախորդների գործերից, որ երբէք չես հաւատալ և կըշփոթուիս. բայց իրանց համար դրանք շատ սովորական են: Նոքա շատ լաւ գիտեն վանքի բոլոր անցքերն ու զաղտնիքները: Նոքա այս բոլոր գիտեցածները, լսածներն իրաւունք չունին միմեանցից պահելու. ով ինչ տեսաւ, ինչ

լսեց, ինչ գործողութիւն կատարեց, պէտք է յետ դայ ու իրանց գլխաւորի առաջին բոլոր ընկերների ներկայութեամբ բարձր-բարձր մի առ մի պատմի և իւր արած որեւիցէ ծառայութեան համար ստացած վարձատրութիւնը լիովին գնի իւր ընկերների առաջը՝ վերջնամը հաւասար բաժին անելու համար:

Սոցա պատմածը օտար մարդ իրաւունք չունի լսելու, իրանցից մինն էլ իրաւունք չունի մի չնչին լուր ևս դուրս տանելու. եղբայրը, որդին, կինը չպէտք է իմանայ թուանք-չու արածը:

— Ինչ-որ անես, տեսնես, լսես՝ պէտք է գաս այս չորս պատի միջին սրտիցդ թափ տաս, պատմես ու քարը վերցնես քարի տակը դնես, խրատում է թուանքչիբաշին մի նոր մտնողին: Այս տան ամեն մինը մեր աղէն է, մեզ կարող է հրամայել, ջրի, թրի, կրակի առաջ խրկել, ամենին էլ պտի լսենք, պտի գնանք, չէ ասել չկայ: Հասկացա՞ր. աղբէր, որդի, հոգի — ցուցամատը ծանր-ծանր շարժում է գլխաւորը. դու քեզ չափ ու ձև արա՛. թէ որ այս բաները չես կարող տանիլ, թէ որ լեզուիդ սանձ չես կարող դնիլ, հէնց էս սհաթը վեր կաց, սուս ու փուս քաշուի գնա՛. թուանքչին սիրտ չունի, իր հօրն ու որդուն էլ չի խնայիլ, եթէ նորան մէկը խաբէ ու խօսքին հաստատ չմնայ:

Երբոր նորանից խօսք է առնում՝ գլխաւորը մի թուանքչու հրամայում է. «Ա՛յ տղայ, վեր կաց այն գաւն այստեղ բեր» և գաւով լիքը գինին մէջ տեղ է գալիս:

— Էս մեր նորընծայ աղբօր կենացը, տղէք ջան, լցնում է Սարօն գաւաթը, սրա ոտնամուտը շնորհաւոր ըլի, իգիթ ըլի, վանքի ու վանքցոնց սիրոյն գլուխը յետ դրած ըլի, մեր աղբերութիւնի մէջ էլ երկարատև ըլի:

Համբուրում է գլխաւորը նորեկին, նա էլ նորա ձեռքն է պաշտում, ճակատին դնում, և գաւաթը բոլոր ընկերների մէջ կարգով ստորտովում է:

Թուանքչիբաշին ընկերներից մէկին հրամայում է, որ ցոյց տայ նորեկին իրանց բոլոր նշանաբաններն ու ծանօթացնի իրանց կանոնների հետ:

Երկու երեք օրուայ մէջ նորընծան քաջ գիտէ շան պէս ոռնալ, կատուի պէս մլաւել, հաւի պէս կէկչալ, խոզի նման մութմութացնել, ծտի նման ճտճտացնել. գիտէ, թէ աջ ձեռով ձախ ականջի դմակը քորելը, ճկուլթով աչքը մաքրելը, մտրակի կոթը բերանը դնելը և այլ այսպիսի նշաններն ինչ կընշանակեն. մի խօսքով նա կարճ միջոցում տեղեկանում է թուանքչիական բոլոր գաղտնիքներին: Նրանից յետոյ մի առ մի պատմում են նորեկին ամեն անցեալները, էլ նրանից հարկւր տարուան եղածն անյայտ չի:

Այժմ այս թուանքչիների թիւը շատ փոքրացել է. իսկ առաջ, պարսից բռնակալութեան ժամանակ՝ շատ-շատ էին, երբ նորանց պարտականութիւնն էր գիշերներն էլ հսկել պարսպի գլխից վանքը: Այժմ նորանք պարապած են Եջմիածնի արտաքին հասարակական ծառայութիւնները կատարելով: Նորանք են նամակատարները, պատժապարտ հոգևորականների քամակից գնացողը, — գիւղերում վարդապետների հետ պտղի ասած տուրքը ժողովողը, կալաչափի օգնականը, և այլն:

3. Արանչիք.

Հին Հայաստանի վանքերը ոչ միայն ինչպէս աղօթարան են ծառայել ջերմեռանդ Հայ-քրիստոնեաներին, այլև սորանք բերդ ու պաշտպան են եղել թշնամու յարձակմունքների դէմ, սորանք պահարան են եղել նուիրական աւանդների ու գիւղերի թանկագին իրերի: Ստարը երբէք չի կարծիլ, թէ այս վանքերի պատերի մէջը մի նշանակեալ տեղ դատարկ է. թշնամին ամենևին չէր կարող մտածել, թէ իւր

Հալածած Հայերի այս աղօթատունը, որ Հիմի իւր աչքին մի դատարկ տուն է ներկայացնում՝ միքանի պատերի վրայ քաշած նկարներով, պէտք է թաքցրած ունենալ իւր մէջ շատ իւր ազահուլթեան կերակուր՝ գանձ: Հմուտ ճարտարապետն այնպէս չի շինել պահարանների մուտքը, որ անտեղեակ օտարը կարողանայ ծիծաղել իւր վրայ: Եթէ պատահել է, որ մահմետական տիրապետողը իւր շահամուլթիւնը լցնելու համար չուեցնելու հրաման է տուել, մեր քաջ պապերը մի կողմից իրանց դուրս գնալու պատրաստութիւնն են տեսել, միւս կողմից գիւղի հազուադէպ բաներն այս ամուր պահարանների մէջն են ածել. միքանիսն էլ վանքի կտրին են ամրացել, կռիւ են տուել և պահապան կացել: Ո՛վ կերևակայէ, թէ այդ միապաղաղ չորս պատը երկու եկեղեցի ու ժամատուն է իւր մէջ պարունակում. կտրի բաժնումն էլ կայ սեղան ու ժամատուն. երբ կարող է թշնամին մտքովն անկացնել, թէ իւր մտած տեղը մարդաբնակ է. դա կարծես մի դատարկ և դռները բաց եկեղեցի է, բայց այնուամենայնիւ իւր գըլխին գիւղի ժողովրդեան մէկ մասը նստած՝ դիտում է թշնամու ամեն մի քալուածքը. դոքա են արանչիք,

Երկիւղի ժամանակ քթոցը կախ է ընկնում եկեղեցու կտրիցը պարանով, և ծերեր, հիւանդ կանայք բարուրը գիրկն առած և ուրիշ կարիք ունեցողները՝ մէջը նստում են և քթոցի հետ վերև համբառնում:

«Ձեզ տեսնեմ, ձեր ջանին մեռնեմ, իմ կտրիճներս», խրախուսում է ներքևից գիւղապետն արանչիներին. «արթուն կացէք, գիւղն ու այգիքը լաւ պահեցէք, ընչանք լաւ չմիտնի այդտեղից ցած չգաք, հալալութիւնով, հերթով այգիքը ջրեցէք, մենչև շատ կարիք չլինի, թուանք չթաթաք. աշխատեցէք տեղներդ թաքուն պահել, երբոր տեսաք, թէ էլ ճար չկայ, արեւներդ էլ մի խնայէք»:

— Մեր աչքի, մեր գլխի վրայ, պատասխանում են արանչիք:

Բայց յանկարծ, երբոր արանչիք էլ ոչ ոքին չեն սպասում, ներքևից լսվում է երկու անգամ ծանր և երեք միմեանցից շուտ-շուտ թղկթղկոց. սրանից յետոյ էլ երկու անգամ ծանր և երեք շուտ-շուտ հազի ձայն. այս նշան տալու ձայն է:

Մեր տղայքը չեն վստահանում քթոցը կախ անել, վայ թէ մի օյին են ուզում գալ, ասում են նոքա իրանց մէջ:

«Որդիք, գիտէք ինչ կայ, ասում է մէկ ծեր. Աստուծո՛ւ անունը տուէք, քթոցը կախ արէք, դուք արանչի էք, դուք գիտէք թէ արանչու պարտքն ինչ է, դուք որ կսք, այս սհաթիս գիւղի տէրն ու պահապանն էք. դուք ձեր ընտանիքիցը յետ էք ընկել, արիւնն աչքներիդ տակն էք առել, գլխներից ձեռք էք վեր կալել, որ գիւղը պահէք, այստեղ մնացած անկեալներիս համար ջրի ու ապրուստի թագարիք քաշէք, թնչ երկարացնեմ. ողջ գիւղն այսօր ձեր յուսովն է, տեսէք, վերև ես մտիկ տալիս, մարդի աչք է ծակում ձեր թուր ու ասպաբի պսպղոցը, էլ թնչ էք շատ միտք անում, ումնից պիտի վախենաք, վերև եկողը մի մարդ պիտի լինի, որ կրակ էլ դառնայ, այրել չի կարող, գնդակախօրով կ'անէք. վերև քաշեցէք այդ մարդին, գուցէ հէնց մեզնից է, թուրքերի ձեռքից փախստական՝ մեզ է հասել»:

Արանչիքը կարմրեցին ու ձեռաց պարանով մի քթոց ներքև թողին: Խորհրդական անձը նստեց քթոցի մէջ և երկու անգամ պինդ ձգեց պարանը: Այս նշան էր պատրաստութեան, և ահա օդի մէջ քթոցը վերև համբարձուեց:

Իսկ եթէ թշնամին իմանում էր դրանց թաքստեան տեղը, այնժամանակ վերևի պատի միջից դուրս ցցուած նշանատեղերից արանչիքը հրացանների ճայթոցներովն իրանց այնտեղ լինելը հաստատում էին և թշնամու գլխին կարկտի պէս գնդակ էին շաղ տալիս:

ԽԱԶԼՈՒԱՅ ԼԻՃԸ ԿԱՄ ՀԱՒԼՈՒՆԻ ԹՈՒՐԸ.

(Աւանդութիւն)

Շատ ու շատ դարեր մեզանից առաջ մի թագաւոր կար. անունն էր Պռօշ, ինքը զօրաւոր, ազնիւ ու արդար: Նըստում էր նա իւր Լաթար քաղաքում. նա չէր կռուասէր, թէպէտ կարող էր ամեն բան ուժով. եթէ ուզենար աշխարհք կըքանդէր Հաւլունի թրով:

Հաւլունի թուրը, Հաւլունի թուրը,
Ամեն բան կանէ Հաւլունի թուրը.
Զի լինիլ նրան աշխարհում նման,
Կանէ ամեն բան Հաւլունի թուրը:
Օ՛հ, նա չէ շինած հողեղէն ձեռքով,
Անձեռագործ է Հաւլունի թուրը.
Զէ նա Խորասան և ոչ ալմազից,
Ալմազ կըկտրէ Հաւլունի թուրը:
Կրակոտ ամպերում, կայծակների հետ
Մխուել է կոփուել Հաւլունի թուրը.
Կրակոտ ամպերում կայծակների հետ
Աշխարհ է իջել Հաւլունի թուրը:
Ով տիրէ նրան, աշխարհ կըտիրէ,
Աշխարհ կըգերէ Հաւլունի թրով.
Դեւերի մեծին գերի կըբերէ
Ըստրուկ կըշինէ Հաւլունի թրով:
Արքայազնուհին Զինումաչիւնի
Իւր հարս կըբերէ Հաւլունի թրով,
Եալբուզ սարն էլ որ նրա առաջ ելնի,
Երկու կէս կանէ Հաւլունի թրով.

Հաւլունի թրով, Հաւլունի թրով,
Ամեն բան կանես Հաւլունի թրով.
Զի լինիլ նրան աշխարհում նման,
Ինչ ուզես կանես Հաւլունի թրով:

Ահա թէ ինչու Պռօշ թագաւորից ամենքն էին սարսում, թէպէտ նրա մտքով մի մարդու անգամ վնասել չէր անցնում: Եւ ո՞վ չէր սարսիլ. մեծ էր Հաւլունի թրի զօրութիւն, բայց չէր ցանկանում Պռօշ թագաւորը փառք, իշխանութիւն:

Ոչ ոք չգիտէր, թէ քանի տարի Պռօշի պապերը կրում էին իբրեւ մի անգին աւանդ Հաւլունի թուրը, թէ ինչ հըրաշքով ընկել էր թուրն աշխարհի վրայ, թէ ո՞րը Պռօշի մեծ նախնիքներից ձեռք էր բերել այն. լայտնի չէ թրի սկզբնաւորութեան մութ պատմութիւնը. լուռ է այդ մասին աւանդութիւնը. գիտեն այս միայն, որ պռօշի նախնիք այնքան տարիներ իրանց զօրութիւնն ու ուժը երբէք իզուր չեն գործ դրել:

Պռօշն էլ յետեց իւր նախնիքներին, ստացաւ թուրը հօր մահուան ժամին, առաւ աւանդը, խօստացաւ հօրը. — «Հայրիկ, երթվում եմ քո տուած սրով, որ քեզ հետեւիմ, չարի կործանիչ, բարու հաստատիչ հանապազ լինիմ»:

Այսպէս էլ արաւ: Քառասուն տարի Պռօշի ձեռքում Հաւլունի թուրը կայծակի նման փայլում էր, վառվում, բայց նրա ձեռքով մի անմեղ արիւն երբէք չթափուեց, կայքից ու կեանքից Հաւլունի թրով ոչ ոք չզրկուեց: Ոչ մի թագաւոր կամ արդար իշխան չընկաւ իւր գահից. ոչ մի ժողովուրդ չզրկուեց իւր ազատութիւնից: Ինչ բան բարի էր, նա զօրացնում էր իւր զօրեղ ձեռքով, ինչ բան որ չար էր, ջընջում, կործանում Հաւլունի թրով:

Եւ թնչ չէր անիլ. մեծ էր Հաւլուռնի թրի զօրութիւն, բայց Պռօշ թագաւորն այդ չէր ցանկանում, այլ ասում էր միշտ. «Թող մարդիկ ապրին ազատ ու խաղաղ. Լաթար քաղաքս լաւ կառավարեմ, այն էլ է հերիք»։ Եւ լիանում էր Լաթար քաղաքն ամեն բարիքով. ձգվում էր շէնցած Խաչ-լուայ լճի կանաչ ափերով։

Բայց թնչ կայ արդեօք յաւիտենական այս աշխարհի մէջ. Պռօշ թագաւորի գլուխն էլ ծածկուեց սպիտակ մազերով. այն զօրեղ անձը, որից դողում էր ամբողջ աշխարհը, էլ չէր կարենում վերցնել Հաւլուռնի յաղթական թուրը։

Ընկաւ Պռօշը, ուժահատ ընկաւ մահիճը մահուան։ «Ահա մօտեցաւ իմ վերջին օրը», ասաց ինքն իրան. «Իմ ժառանգն ո՞վ է, ո՞ւմ պիտի լանձնեմ Հաւլուռնի թուրը»։

Թագաւորն ունէր եօթը հատ որդի, իւրաքանչիւրը մի սարի գլխի, ամեն մէկն ունէր մի բերդ սեփական, ամենքն էլ ծարաւ մէկ-մէկու արեան։ Ո՛րին տար արդեօք Հաւլուռնի թուրը, նրանցից ոչ ոք թրին չէր արժան. վեց անգէն եղբարք գլխները կտրած պիտի թրպրտան, Հաւլուռնի թուրը պիտի զէնք դառնայ մարդասպանութեան։

«Ոչ, այս չի լինիլ», ասաց Պռօշը. կանչեց մեծ որդուն Բլէջանու բերդից։ Եկաւ մեծ որդին, որ լսէ իւր հօր կտակը վերջին։

«Որդի, մեռնում եմ», ասաց Պռօշը, «վերջին կտակս յայտնում եմ ես քեզ, բայց մահիցս առաջ պիտի կատարես»։

— Հայրիկ, պատրաստ եմ. վերջին կտակդ ես կը կատարեմ, տուր ինձ, թէ կուգես, Հաւլուռնի թուրը, աշխարհք կը քանդեմ։

«Այո՛, քեզ կը տամ Հաւլուռնի թուրը, բայց, լսիր, որդիս, աշխարհք մի քանդիր, այլ տար Խաչլուայ ծովակը ձգիր»։

Մեծ որդին տարաւ Հաւլուռնի թուրը, բայց հօրը խաբեց, ծովը չձգեց, այլ հօրից ծածուկ մի տեղ թաքցրեց։

«Ո՛րդի, թնչ արիր Հաւլուռնի թուրը, ձգեցի՞ր ծովը», հարցրեց հայրը։

— Այո՛, այո՛, հայր, Հաւլուռնի թուրը տարայ ձգեցի Խաչ-լուայ ծովը։

«Տեսա՞ր ինչ եղաւ Խաչլուայ ծովը, երբոր ձգեցիր Հաւլուռնի թուրը»։

— Հայր, ոչինչ չեղաւ Խաչլուայ ծովը, բայց ես ձգել եմ Հաւլուռնի թուրը։

«Ո՛չ, սուտ ես խօսում, անարժան որդի, խաբում ես հօրդդ. գնա՛ բեր շուտով, թէ չէ՝ կանիճեմ, գլխիդ կը ճաքի Հաւլուռնի թուրը»։

Որդին դողալով գնաց յետ բերեց Հաւլուռնի թուրը։ Պռօշը կանչեց իւր երկրորդ որդուն և ասաց նրան. «Որդի, մեռնում եմ. վերջին կտակս ես յանձնում եմ քեզ, բայց մահիցս առաջ պիտի կատարես»։

Պատրաստ եմ, հայրիկ. վերջին կտակդ ես կը կատարեմ, տուր ինձ, թէ կուգես, Հաւլուռնի թուրը, աշխարհք կը քանդեմ։

«Այո՛, քեզ կը տամ Հաւլուռնի թուրը, բայց լսիր, որդիս, աշխարհք մի քանդիր, այլ տար Խաչլուայ ծովակը ձգիր»։

Երկրորդը տարաւ Հաւլուռնի թուրը. բայց հօրը խաբեց, ծովը չձգեց, այլ հօրից ծածուկ մի տեղ թաքցրեց։

«Ո՛րդի, թնչ արիր Հաւլուռնի թուրը. ձգեցի՞ր ծովը», հարցրեց հայրը։

Այո՛, այո՛, հայր. Հաւլուռնի թուրը տարայ ձգեցի Խաչ-լուայ ծովը։

«Տեսա՞ր ինչ եղաւ Խաչլուայ ծովը, երբոր ձգեցիր Հաւլուռնի թուրը»։

— Հայր, ոչինչ չեղաւ Խաչլուայ ծովը, բայց ես ձգել եմ Հաւլուռնի թուրը։

«Ո՛չ, սուտ ես խօսում, անարժան որդի, խաբոււմ ես
Հօրըդ. գնա բեր շուտով, թէ չէ՝ կանիծեմ, գլխիդ կըճաքի
Հաւլունի թուրը»:

Որդին դողալով գնաց յետ բերեց Հաւլունի թուրը: Միւս
որդկերանցն էլ կանչեց Պաօշը, բայց նրանք ամենքն էլ այն-
պէս վարուեցին, մինչ Հերթը Հասաւ ամենից փոքրին: Ե-
կաւ և փոքրը: «Որդի, ասաց Պաօշը. գոնէ դու լսիր վեր-
ջին կտակս: Հաւլունի թուրը յանձնում եմ ես քեզ, կըտանես
Խաչուլայ ծովը կըձգես»:

— Հայր, ես պատրաստ եմ, կ'ուզես ես ինքս էլ նրա
Հետ ընկնեմ:

Ո՛չ, դու մի ընկնիր, այլ միայն թուրը ծովը կըձգես
և ինչ-որ տեսնես կըգաս ինձ կասես»:

Ուրբաթ էր օրը. թուրն առաւ որդին ու ծովը ձգեց:
Բայց թէ ի՞նչ տեսաւ, ինչքան վախեցաւ, նա այսպէս պատմեց.

«Ձեի մօտեցած դեռ ևս ծովին,
Արեւն երկնքում երեսը ծածկեց,
Սև ամպից իջաւ սատանի քամին,
Խաւար և մռայլ աշխարհս պատեց.
Մօտեցաւ ծովին, ան, մեր սիրուն ծով
Իւր նախկին գոյնը այլևս չունէր,
Ժանտ դեւի նման պղտոր ջրերով
Մի անմեղ որսի կարծես սպասում էր:
Ծովը ձգեցի Հաւլունի թուրը՝
Յանկարծ մի գոռոց ծովի յատակից,
Մեծ իրարանցում ծովի խորերում,
Ահեղ արձագանք ձայնեց երկնքից.
Ջրերը լեռնացան ու իրար անցան,

Երկինք էր Հասնում ծովի փրփուրը.
Յանկարծ Խաչուլան բացեց իւր բերան,
Դեւի պէս կլանեց Հաւլունի թուրը:
Ահեղ փոթորիկ, աղմուկ որոտում,
Թէ ծովին նայես և թէ երկնքին,
Իրար են խառնուել, դողում է աշխարհ,
Ես էլ վախեցայ և ընկայ գետնին:
Կրկին նայեցի, ոչինչ չըտեսայ.
Խաւար մռայլը աշխարհս էր պատել.
Ամպեր, ալիքներ իրար վրայ դիզուած,
Երկինքը երկրի հետ էր միացել,
Ծովի խորերեց բիւրաւոր ձայներ
Խառնիխուռն և խուլ որոտում էին,
Կարծես բիւրաւոր քաջերի գնդեր
Ծովի յատակում մարտնչում էին.
Հայրիկ, դողում եմ, էլ մի յիշեցնիր,
Ձեմ կարող պատմել ես իմ լեզուովը,
Հայրիկ, սարսում եմ, էլ մի Հարցնիր,
Թէ ինչեք արաւ Խաչուլայ ծովը»:
«— Այո՛, այդպէս է. ան իմ օրհնութիւն,
Լաթար քաղաքս էլ քեզ ժառանգութիւն»,
Ասաց Պաօշը և աչքը խփեց,
Երկնքի տուածն երկինք ուղարկեց:

Անցան տարիներ ու դարեր անհետ,
Աշխարհիս վրայ շատ բան փոխուեցաւ,
Պաօշի աւանդն էլ նրա մահից յետ
Երկրիս երեսից շուտ անհետացաւ:
Բայց Ժողովրդի մտքից չի կորել
Հաւլունի թրի վառ պատմութիւնը.

Նա ոգևորուած պատմում է դեռ էլ
Պռօշ թագաւորի աւանդութիւնը:
Նա ցոյց է տալիս մի աւեր աւան,
Ասում է այստեղ էր Պռօշը կենում,
Այս Լաթար քաղքից առիւծի նման
Շրջակայ ազգաց սարսափ էր ազդում:
Նա ցոյց է տալիս մի պղտոր լճակ,
Ասում է. Սա է Խաչուլայ ծովը.
Սա չէ, ասում է, մի ծով հասարակ,
Այստեղ է թաղուած Հաւլունի թուրը:
Թէ հարցնես նրբան իբրեւ կարեկից.
«Ինչու է պղտոր ձեր ծովի ջուրը».
Կասէ. «Այսպէս է եղած այն օրից,
Երբ այստեղ ընկաւ Հաւլունի թուրը»:
Նա քեզ կը պատմէ, թէ ամեն ուրբաթ
Խաչուլայ ծովը փրփրում է կատղում,
Իրար են զարկւում ջրեր լեռնացած,
Ծովի յատակից ձայներ են լսվում. . .»

Երբոր Պռօշի փոքրահաս որդին,
Տանում էր ծովը Հաւլունի թուրը,
Դեռ չէր մօտեցել նա ծովի ափին.
Երբ իրար անցան ծովի քաջերը:
Կռիւ, կոտորած ընկաւ նրանց մէջ,
Սուրն ընկղմուեցաւ Խաչուլայ խորը.
Ահեղ կոտորած, բայց ոչ ոք յաղթեց
Եւ անտէր մնաց Հաւլունի թուրը:
Ահա այն օրից ամենայն ուրբաթ,
Խաչուլայ ծովը փրփրում է կատղում,
Իրար են զարկւում ջրեր լեռնացած,

Ծովի յատակից ձայներ են լսվում. . .
Այդ հին կռիւն է կրկին նորոգվում,
Կրկին ընկնում են իրար վրայ քաջեր.
Անցնում են դարեր, կռվում են կռվում,
Բայց Հաւլունի թրին չեն կարում տիրել:

Բայց Պռօշ արքան սուրը կախարդեց.
Երբոր ցամաքի ծովակի ջուրը,
Աստրծու կամքով մի քաջ կը ծնի,
Կը հանէ լըճից Հաւլունի թուրը:

5. Վան քաղաքի «Տրապարակ ծերոց».

— Այն տարին որ խան Մահմուտը եկաւ և պիտի մեր
այգեստանը և քաղաքը թալանէր, չորս կողմից գեղըցիք
եկան քաղաքը լցուեցան, այգեստանեաց դռները մէկ մէկ
ամրոց դարձան. կնիկ, մարդ, ճիժ, բիժ, տանիքներն էին
բարձրացել արապահների ետև կացած, փողոցի քարեր, կը-
ռէթներ (կոշտ հող), հող, փոշի և մոխիր կուտել էին, որ
քրդերի գլխին և երեսներին խփեն. մարտակ, ձողի, թոնրի
երկաթ, կրակ, ուրագ, դանակ, ինչ որ ձեռքին գար՝ առան,
որովհետև՝ «արգելուած էր Հայերին գէնք ունենալ»...:

Միւսն ասում է. «Երանի այն օրին, որ առաջ ուխտ
կերթայինք: Մի Սուսուռն խաթուն ունէինք, որ ձի հեծած,
ոտից գլուխ կրակ ու գէնք, մէկ ձեռին էլ մզրախ, գալիս
էր ուխտաւորներին ժողովում էր, ինքն առաջնորդում էր.
այն արուներերան Քրդերից ո՞րը հոգի ունէր Սուսուռնի դէմ
դուրս գար: Բոլոր Քրդերը նորանից դողում էին»:
— Ա. փսոս
այն ժամանակները. ափսոս: Այն ժամանակ հաւատ կար,
Աստուած էլ շատ կտրիճ տղամարդիկ և կնիկներ էր հանում»:

— Միտդ կըգտնայ Զանկայ Պողոսը, որ չորս գոմշի ուժ ունէր: Իսախ փաշի օրով Աջամից փահլւան էր եկել Վան. «Կամ բերէք մէկին ըմբշամարտենք, կամ այսքան մալ ու խաղնայ կուզեմ» ասում էր: Դեռ պէս մի անհաւատ գազան էր, ով կարող էր նրա դէմ դուրս գալ: Զանկայ Պողոսը որ լսեց. «Եւ ասաց, մի՞թէ Վանայ երկիրն այսպէս աւերեցաւ, որ մէկ Աջամի վատը գայ Վանայ թալանը տանի»: Պողոսն եկաւ փաշին, փաշան այն օրը փահլւանի ուղածը պէտք է տար. դարդից աչքերը թթուել էին, դառել էին բակլի ջուր: Ի՞նչ անէր, փահլւան շատ ունէր, բայց այս աջամից՝ քաշվում էին: Աջամ չէ, Աժգահար է. ուր գնացել է, անուն է հանել. բերնի ուղածը ստացել է. — Պողոսը մէյդան դուրս եկաւ, կանչեց փահլւանին: Հողագործ մարդ էր Պողոսը, գերանդին դաշտում դրել, եկել էր: Մէկ երկու տակ մէյդանի մէջ գնաց եկաւ, Աջամը խօսք ձգեց, ձեռք ձգեց, վիշապի պէս պռուաց: — Ինչք. — Պողոսին վախեցնի: Մէկ էլ որ մէկ մէկու կպան, Պողոսը Աջամին առաւ գետինը խփեց. ինչպէս որ երկնքից մէկ վիշապ ընկնի, դրմփայ, այնպէս էլ նրա փորի ձայնը գնաց մինչև Իրան և Թեհրան: — Ա՛ռ քեզ մալ ու խաղինայ, ասաց Պողոսը, դէ՛ գնա մարդ ճանչցիր: Բերէք ես կնկայ հալաւ հագցնեմ սրան, թող սրա ազգականներն իմանան, թող հասկանան թէ Վանայ Հայերը Խոյաջ խաներ չեն:

Փաշէն Պողոսին շատ խալաթներ տուեց, մէկ էլ գուլթան վեց լուծ գոմէշներով: Առաջ այս տեսակ մարդիկ կային. Հիմիկուայ մարդիկն էլ մարդ են:

— Այն տարին որ Ս. Կարապետ գնացինք՝ մի մարդ կար այնտեղ, որ, ասում են, ջաղացի քարեր մէկ ձեռով վերցնում Գրդերի յետևից էր ընկնում, ձիերի պոչից բռնում էր, պոչը դուրս էր քաշում, չորս գոմէշ լծած սայլի յետևից քաշում կանգնեցնում էր և ուրիշ այսպիսի բաներ էր անում:

— Դոցա ոյժը երկնային տուրք է, ասաց ամենից ծերը: Ով եօթը տարի Ս. Կարապետի պասը պահի, եօթն անգամ Ս. Կարապետի գերեզմանը համբուրէ, ինչ-որ ուղէ, կըստանայ:

— Այս ժամանակին էլ ով է միտք անում ուխտ, սրբեր, հունար: Քօռ-Օղլին ասել է. «Երբոր թուանքը յայտնուեց, իգիթներն անյայտացան». մերն էլ՝ վարժապետներ գաղթեցին ելան, ամեն բան ջուր տարան. . . »:

6. Նախապատրաստութիւն.

Ըստիպիմ աստ ի ցառոյս ձեզ, ով մանկուհի ողբանքեր, ողբական բանի. պատմել զգաղականաց գերաշխարհումն: Զոր առնէին աստանօր մինչ հայրենի գերկիր քողեայ Ողորմիկ լալոտ աջօր ելեայ յինէն բաժանեցան: Ա՛հ, յայնժամ էր տեսանել զնոցին յալիսն աշխարհանէժ, Ըզտեսիլ ըզկերպարան քըշուստագոյն ուղեւորացն, Որ երթային եւ յային որպէս երբեմն հրեական ազգն: Ծերքն ի մեռեալ գաւազան առեայ ելին դողդոջաբայլ, Որ բազմէին ի յաբոտս գօտեպաշտեայ ի ծառայից. Իշխանքն փառասոր, որ յերիւարս պալարակապ Նստէին շքեղապէս եւ շրջէին ի հրապարակս, Այնպէս գնային ճետիոտս քղանցք ըզգեստուցն փոշոտեայ. Տնաշէն կանայք ըզտուցն եւ գմառանս քողեայ ի լի. Ելին զդիասուցն ի գիրկս առեայ միով ձեռամբ եւ միսովն ըզձեռամբ մանկանց կայեայ յուշիկաբայլ, Բոկանի գնային լալով ընդ ձանապարհս տաժանայից, Ո՛հ, քընքուշ գոտս մանկանց պատառոտէր փըշուտ գետին: Ելին յառագաստից հարսուցն անքօղ փեսայագուրկ. Զի փեսայք նոցին զենան ի սուրբ գերջացն անագորոյն, Ելին եւ նորապըսակ փեսայք զըրկեայ ի նոր հարսանցն, Զի հարսուցն պըսակասեր գերի գնացին ի Խուժաստան: Ելին այն պատկառոտ կոյս օրիորդք չըքնաղագեղ. Հերարձակ եւ հոյանի գնային ի մէջ կարաւանին. Ելին հովիւքն ի դաշտացըն Շիրակայ մնացեայ հօտիւք,

Նորածին գառինքն ըզկնի մարց երթային բառաչելով,
 Ընդ հովիւսն եւ հողագործքն յակօս հերկին բողեայ զարօր
 եւ գեզինս առեայ էլին, ոյց ոչ գոյր արտ յերկիր օտար:
 Այսգունակ դառն կոծով էլին յինեն իմ ժողովուրդք,
 Թողին զամենապտուղ պարտեզս 'ս այգիսն գինեբուխ,
 Թողին ըզդաշտորայս եւ զանդաստանս ցորենաբեր,
 եւ բազմատար մեծ ամբարս լի ցորենով ատորածեմ:
 Ընդ սոսին զինչս եւ զգաննս մեծութեան բողեայ ի յիս
 Անրնչ եւ հացագուրկ ի վայր օտար պանդխտեցան,
 Ուր կարօտ բերեայ հացի տառապէին բըշուռապէս:
 Ոչ գոյր նոցա բնաւին անդ ափ մի հողիկ սերմանելոյ,
 Ոյց արտոց չէր սահմանի ի Շիրակայ դաշտ լայնատար.
 Ոչ այգի գինեբեր, ոչ մըրգաստան բազմապտուղ,
 Ոչ բիրաւոր խաշանց հօտ կամ պաճարաց խռռն երամ,
 Որով անդ եւ անոքիւք փափկանային ի ձոխ վայելս:
 Վասն այն յուշ բերեայ նոցա զյի բարութիւն երկրի իմոյ
 Դառնապէս հառաչէին զօր ամենայն արտասուելով:

Նա յաւետ, որ այժմ եկեայ եր դուք, մանկուհք իմ հարազատ,
 Նայեցաք առագ աջօք յիմ այս տեսիլ աշխարհի,
 Իցէ թե գուք շարժեցի մանկտուղ ի սիրտ դիւրագորով
 Մնացելոյս այս խնայել, զիս նորոգել ի փառքս նոր,
 եւ ի գիրկ այրւոյս կրկին զգգուիլ սիրովն իմ մայրական.
 Վա՛շ, յայնժամ տառապեայ մայրս լինի ոգով ուրախամիտ,
 Ուստերովք եւ դստերովք բերկրեայ որպէս մայր եօթնածին,
 Նոր փառօք ըստ առաջնոյն բարգաւաճեայ ամենայնիւ.
 Զառաջինն մոռանալով, վերջնով լիցի մխիթարեայ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺՆԻ

ՆԱՀԱՓԵՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

	Ե ր է ո
1. Միջագետք	3
2. Արրահամի միջագետքից դուրս գալը (Ս. Գրքից)	4
3. Յորդանանու դաշտը	5
4. Արրահամի և Ղովտի բաժանուիլը (Ս. Գրքից)	6
5. Հովուական կեանք	7
6. Սենաար	10
7. Արրահամի կուրը չորս թագաւորների հետ (Ս. Գրքից)	11
8. Զինուորական կեանք	12
9. Մեռեալ ծով	13
10. Սողոմի և Գոմորի կործանումը (Ս. Գրքից)	14
11. Արարիա	16
12. Արրահամի զաւակները (Ս. Գրքից)	19
13. Քաղաք և տուն արևելքում	21
14. Կրկին այրի գնելն (Ս. Գրքից)	22
15. Քեբրոնից Խառան	23
16. Ռեբեկա Ս. Գրքից	25
17. Փղշտացոց աշխարհը	30
18. Խառակ (Ս. Գրքից)	—
19. Քանանացոց աշխարհը	32
20. Նսաւ և Յակոբ (Ս. Գրքից)	34
21. Որսորդական կեանք	48
22. Քանանացոց երկրից մինչև Եգիպտոս	49

23. Յովսէփի եղբայրները նրան ծախում են (Ս. Գրքից)	50
24. Նեղոս	53
25. Յովսէփը Եգիպտոսում (Ս. Գրքից)	54
26. Նրկրագործութիւն	61
27. Եգիպտոս	63
28. Սովի տառապանքը, եղբայրների ճանաչումը, Եգիպտոս Գաղթուիլը (Ս. Գրքից)	65
29. Ազգատուն	83
30. Տոհմական աղիւսակ	85
31. Ժամանակագրական աղիւսակ	—

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

Ա. Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք

1. Տան օրհնութիւնը (Մ. Եզեկեան—Պրօֆեսանց)	89
2. Հին տունը (Ա. Մ. Եզեկեան—Պրօֆեսանց)	90
3. Աչքիդ առաջ եղածը հեռու մի պտուի (Պրօֆեսանց)	92
4. Հայի գերդաստանը (Աղայեանց)	94
5. Մեծ նանը (Պրօֆեսանց)	95
6. Մայր և որդի	97
7. Հայր և երեք որդի (Բարխուդարեանց)	98
8. Երկու քոյր (Պատկանեան)	100
9. Եօթ աղուաներ	102
10. Երգ պանդուխտ պատանեկի (Գողթիսեանց)	105
11. Ամուսնական հաւատարմութիւն (Աքիմեանց)	106
12. Ուսումնածարաւ մանուկը (Գեղամեանց)	112
13. Աղ ու հաց	116
14. Վարեկից (Պատկանեան)	—
15. Քահանայ (Պատկանեան)	117
16. Տէր Մարգարը (Գեղամեանց)	118
17. Պանդուխտ առ կռունկ (Ժողովրդ. բանաստեղծ.)	121

18. Պսականարօս (Սրուանձտեան)	122
19. Սայաթ-Նովա (Ալիբեքեանց)	124
20. Նախապաշարմունք և սնտիապաշտութ. (Սրուանձտեան)	127

I. Հ Ո Վ Ի Ի

1. Հովուի սրինգը (Շահագիղեան). Եւ ասէ Յիսուս (Աւետարան)	131
2. Մարգի փերին	—
3. Հովուի ցուպը (Սրուանձտեան)	133
4. Ծաղկասար	—
5. Նախըջի Մանուկը (Պրօֆեսանց)	135
6. Մարգար Մառնիկեցի (Սրուանձտեան)	137
7. Սար երթալը (Աղայեանց)	139
8. Եայլաղ (Արմեանց)	141
9. Վազանի բաժինը	142
10. Հովուի դարձը սարից (Բարխուդարեանց)	144
11. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ)	145

II. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ

1. Երգ շինականաց (Ժողովրդական երգ)	146
2. Հսկաների խաղալիք	147
3. Յորենի հասկը	148
4. ձգնաւորի հացը	149
5. Շեղջայ դար (Սրուանձտեան)	150
6. Բանոր	151
7. Հալիլ Բարա և քառասուն ակունք (Սրուանձտեան)	152
8. Գեղըցու երջանկութիւնը (Արմեան)	153
9. Պարտիզպանների աւանդական սովորութիւնները (Պրօֆեսանց)	156
10. Երաշտութիւն (Արարատեան)	157
11. Նուրին (Պրօֆեսանց)	158
12. Սուրբ Ականատես (Պրօֆեսանց)	159
13. Երկու ճանապարհորդ (Բարխուդարեանց)	160
14. Զրի հերթը (Պրօֆեսանց)	—
15. Աստուած որ բանը չյաջողի, մարդ հազար էլ աշխատի, ոչինչ չի չինիլ (Պրօֆեսանց)	162

16. Փոթորիկ (Բ ա Ր խ ու ղ ա Ր ե ա ն ց) . . .	163
17. Փոխարայ բանողներ (Պ ու ո չ ե ա ն ց) . . .	164
18. Տարուայ սկիզբն Հայերի մէջ (Ա լ ի շ ա ն ե ա ն) . . .	166
19. Նաւասարդի տօները (Ա լ ի շ ա ն ե ա ն) . . .	168
20. Երկրագործութիւն	171
21. Հացաբոյս	175

III. Ո Ր Ս Ո Ր Դ

1. Որսորդի երգ (Բ ա Ր խ ու ղ ա Ր ե ա ն ց) . . .	177
2. Որսի հանգէսը (Մ ո Վ ա է ս Խ ո Ր ե ն ա ց ի) . . .	—
3. Արտաւազդ (Ա զ զ ա յ ի ն ա ու ս ս պ ե լ) . . .	179
4. Բաղէ (Վ ա զ ն ե Ր)	180
5. Ողբ կաքաւու (Ժ ո Ղ ո Վ Ր զ ա կ ա ն ե Ր զ) . . .	183
6. Հարստների արարողութիւն	183
7. Որսի սէրը	185
8. Եղնիկի որսը	186
9. Որսորդի երգ (Բ ա Ր խ ու ղ ա Ր ե ա ն ց) . . .	188
10. Մի զիշատիչ կենդանի անտառի մէջ ձմեռուայ ժամանակ . . .	—

IV. Ո Ր Ս Ո Ր Դ

1. Երիտասարդների զուարճութիւնը (Ա Ր ո Վ ե ա ն ց) . . .	191
2. Թուանքի (Պ ու ո չ ե ա ն ց)	193
3. Արանչիք (Պ ու ո չ ե ա ն ց)	195
4. Խաչուայ լիճը կամ Հաւլունի թուրը (Տ է Ր-Ա ս տ ու ա- ծ ա տ Ր ե ա ն)	198
5. Վան քաղաքի «հրապարակ ծերոց» (Ս Ր ու ա ն ձ տ ե ա ն) . . .	205
6. Նախապատրաստութիւն (Խ Ր ի մ ե ա ն Հ ա յ Ր ի կ) . . .	207

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏԵՐ ԴԵԻՈՆՏԵԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

1.	Ազգայեանց՝ Ուսումն Մայրենի Լեզուի, ա. տարի .	25	կ.
2.	» Ուսումն Մայրենի Լեզուի, բ. տարի .	40	կ.
3.	» Ուսումն Մայրենի Լեզուի, գ. տարի .	55	կ.
4.	Գեորգրէկեան՝ Ժողովածու թուար. խնդիրների՝ Ամբ. թուեր	40	կ.
5.	» » » » կոտոր. թուեր	50	կ.
6.	Թումանեանց՝ Начальная Книга Русскаго Языка .	25	կ.
7.	Մանգլինեան՝ Նահապետական աշխարհ . . .	60	կ.
	» Հենչէլի՝ բանաւոր և զբաւոր հաշուելու		
8.	» խնդիրներ, առաջին և երկրորդ տարի .	40	կ.
9.	» Բանաւոր և զբաւոր հաշուելու խնդ. գ. տարի	50	կ.
10.	» Ընտանեկան Աշխարհ . . .	25	կ.
11.	» Դիւցազնական Աշխարհ . . .	30	կ.
12.	Տէր-Ղևոնդեան՝ Մայրենի Լեզու, առաջին տարի .	35	կ.
13.	» Մայրենի Լեզու, երկրորդ տարի . . .	40	կ.
14.	» Մայրենի Լեզու, երրորդ տարի . . .	50	կ.
15.	» Մայրենի Լեզու, չորրորդ տարի . . .	65	կ.
16.	» Մայր. լեզուի բաց. ձևնարկը. ա. տարւոյ	ձրի	
	» Մայրենի Լեզուի քերականութ. տարերքը		
17.	» մասն առաջին	30	կ.
18.	» Մայրենի լեզուի քերականութեան տարերքը,		
	» մասն երկրորդ	40	կ.
19.	» Հայերդի՝ Սրբազան պատմ. Հին Կտակ . .	50	կ.
20.	» Սրբազան պատմութիւն Նոր Կտակարանի .	50	կ.

1. Գրքերի վաճառումը կանխիկ է: Ապառելի օջառն ղերք չի ուղարկւում, բայց ցանկացողները համար գրքերը արժէքը կարող ենք վերադրել անել, որ նոքա վճարեն այն փոստային վաւերութեանը կամ կանոններն, որի միջոցով պիտի ստանան գրքերը ծրարը կամ սնդուկը:

2. Մեր հրատարակութիւններէց զատ ուրեշ գրքեր պահանջողները պատուէրները անկատար կը մնան:

Դիմել՝ Николаю Теръ-Гевондянъ. Тифлисъ. Հասցէս փոստատանը յայտնի է:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0685824

